

T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

AHKÂMÜ'L-KUR'ÂN ADLI ESERİ BAĞLAMINDA HAMDİ
DÖNDÜREN'İN TEFSİR METODU

YÜKSEK LİSANS

Hamide YİĞİT

EYLÜL-2024
GÜMÜŞHANE

T.C.

**GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**AHKÂMÜ'L-KUR'ÂN ADLI ESERİ BAĞLAMINDA HAMDİ
DÖNDÜREN'İN TEFSİR METODU**

**HAMDİ DÖNDÜREN'S TAFSİR METHOD IN THE CONTEXT OF
AHKÂM AI-QUR'ÂN**

YÜKSEK LİSANS

Hamide YİĞİT

**EYLÜL-2024
GÜMÜŞHANE**

T.C.

**GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**AHKÂMÜ'L-KUR'ÂN ADLI ESERİ BAĞLAMINDA HAMDİ
DÖNDÜREN'İN TEFSİR METODU**

**HAMDİ DÖNDÜREN'S TAFSİR METHOD IN THE CONTEXT OF
AHKÂM AI-QUR'ÂN**

YÜKSEK LİSANS

Hamide YİĞİT

Danışman: Doç. Dr. Mustafa KAYHAN

**EYLÜL-2024
GÜMÜŞHANE**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlamış olduğum “**Ahkâmü’l-Kur’ân Adlı Eseri Bağlamında Hamdi Döndüren’in Tefsir Metodu**” isimli bu tezimin, tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi, alıntı yaptığım tüm çalışmalarını kaynakçada belirttiğimi ve Gümüşhane Üniversitesi’nin lisanslı kullanıcısı olduğu intihal yazılım programı ile Lisansüstü Eğitim Enstitüsü’nün belirlediği kıstaslara uygun olarak raporladığımı taahhüt ederim. Tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği’nin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

27/09/2024

Hamide YİĞİT

TEŞEKKÜR

Çalışmamda öncelikle fikirleri ve tecrübesiyle çalışmama yön veren, yol gösteren tez danışmanım Doç. Dr. Mustafa KAYHAN'a, görüşlerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Abdurrahman ALTUNTAŞ'a, Dr. Öğretim Üyesi Orhan İYİBİLGİN'e, Dr. Öğretim Üyesi Yavuz GÖNAN'a ve eğitimimde ilmi ve manevi desteğini her daim gördüğüm babam Mustafa ve annem Şevkiye YARAR'a, bu süreçte desteğini esirgemeyen eşim İsmail ve oğlum Alparslan YİĞİT'e teşekkür ederim.

Hamide YİĞİT
GÜMÜŞHANE – 2024

ÖZET

Kur'ân, muhataplarının hayatını tanzim için indirilmiş ilahi kurallar bütünüdür. Müslümanlar ibadetlerini ve günlük hayattaki işlerini bu kurallar çerçevesinde düzenlemeye çalışır. Bu düzene yönelik kuralların daha iyi anlaşılması için özellikle ibâdet, muamelât ve ukûbât konularını içeren âyetleri açıklayan ahkâm tefsirleri vardır. Hz. Resûl'ün vefatından yaklaşık 100 yıl sonra ilk olarak Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) Tefsîrû'l-ğamsi mie âye mine'l-Ğur'ân adlı ahkâm tefsirini kaleme almıştır. Devam eden süreçte Cessâs (ö. 370/917), İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148) ve Kurtubî (ö. 671/1273) gibi müfessirler Ahkâmü'l-Kur'ân ismiyle tefsirler yazmıştır.

Bu çalışmanın amacı, son dönemde Türkçe yazılan ahkâm tefsirlerinden biri olan Hamdi Döndüren'in Ahkamü'l-Kur'ân, Kur'ân'ı Kerîm ve Fıkhî Tefsîri isimli eserinin metodolojik olarak incelemektir. Bu doğrultuda çalışmada hem en son yazılan bu ahkâm tefsiri, hem de aynı esere kaynaklık eden ahkâm tefsirleri genel hatlarıyla ele alınmaktadır. Müfessir, yalnızca ahkâm âyetlerini ele almamış, aynı zamanda çoğu ahkâm tefsirlerinden farklı olarak Kur'ân'ı baştan sona tetkik etmiştir. Böylece çalışmasında Kur'ân'da belirtilen hükümlerin bir bütünlük içerisinde ele alınması, çalışmasının daha geniş kitlelere ulaşmasını kolaylaştırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Ahkâm, Müfessir, Hamdi Döndüren, Ahkâmü'l Kur'ân,

SUMMARY

The Quran is a set of divine rules sent down to regulate the lives of its addressees. Muslims have tried to organize their prayers and daily life activities within the framework of these rules. In order to better understand the rules of this order, commentaries on the provisions were written explaining the verses, especially those including the matters of worship, transactions and ukûbât. Nearly 100 years after the death of the Hazrat Rasul, Mukatil bin Süleyman (d. 150/767) wrote down the first commentary on the rulings under the name of Tefsîrû'l-ḥamsi mi'e âye mine'l-Ḳur'ân. In the ongoing process, exegetes such as Cessâs (d. 370/917), Ibnü'l-Arabî (d. 543/1148), and Kurtubi wrote tafsirs under the name Ahkâmu'l-Kur'an.

The aim of this study is to methodologically examine Hamdi Döndüren's work titled Ahkamü'l-Qur'an, Qur'an-ı Kerîm and Tafsir of Fiqh, which is one of the recent commentary on the rulings written in Turkish and the newest one. In this regard, both this last written tafsir of the rulings and the tafsirs of the rulings that the same work takes as sources are addressed in general terms in this study. However, it's estimated that Döndüren's last work named Ahkamü'l Qur'an, Qur'an-ı Kerîm and Tafsir of Fiqh will stand out more. The Exegete was not only dealt with the verses of rulings, but also examined the Qur'an from beginning to end, unlike other tafsir of the rules. Thus, the fact that the provisions stated in the Quran were addressed in integrity in his study made it easier for his study to reach a wider audience.

Keywords: Tafsir, Ahkam, , Exegete, Ahkâmü'l Qur'an, Hamdi Döndüren

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	III
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	IV
TEŞEKKÜR.....	V
ÖZET.....	VI
SUMMARY	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR	XI
GİRİŞ.....	1
I. Araştırmanın Konusu ve Amacı	1
II. Araştırmanın Önemi ve Yöntemi	2
III. Araştırmanın Kaynakları.....	2
IV. Araştırmanın Kavramsal Çerçevesi	3

BİRİNCİ BÖLÜM

AHKÂM TEFSİRİ, BİR MÜFESSİR OLARAK

HAMDİ DÖNDÜREN'İN HAYATI VE ÇALIŞMALARI

1. Ahkâm Tefsiri, Bir Müfessir Olarak Hamdi Döndüren'in Hayatı Ve Çalışmaları.....	5
1.1. Ahkâm Tefsiri.....	5
1.1.1. Türkçeye Tercüme Edilen Ahkâm Tefsirleri.....	7
1.1.1.1. Mukatil bin Süleyman'ın Tefsîrû'l-Hamsi Mi'e Âye Mine'l-Kur'ân Adlı Ahkâm Tefsiri.....	7
1.1.1.3. Ahmed b. Ali el-Cessâs'ın Ahkâmü'l-Kur'ân Adlı Eseri.....	10
1.1.1.4. Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî'nin el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân Adlı Eseri.....	11
1.1.1.5. Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin Ravâ'iu'l-beyân fî tefsîri âyâtî'l-ahkâm mine'l-Kur'ân'ı.....	12
1.1.2. Türkçe Telif Edilen Ahkâm Tefsirleri.....	14
1.1.2.1. Mehmed Vehbi Efendi'nin Ahkâm-ı Kur'âniyye Adlı Eseri	14
1.1.2.2. Celâl Yıldırım'ın Kur'ân Ahkâmı ve Mezhep İmamlarının Görüş Farkları Adlı Eseri.....	15
1.2. Bir Müfessir ve Fakih Olarak Hamdi Döndüren'in Hayatı.....	16
1.3. Müfessirin Kitapları	17
1.3.1. Kur'ân-ı Kerîm Türkçe Meâli ve Muhtasar Tefsiri	18
1.3.2. Delilleriyle Ticâret ve İktisât İlmihali	18
1.3.3. Delilleriyle Aile İlmihali.....	19

1.3.4. Delilleriyle Hac ve Umre.....	21
1.3.5. Günümüz Vakıf Meseleleri.....	21
1.4. Müfessirin Makale, Tebliğ ve Bildirileri	23
1.4.1. Osmanlı'da Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Faizsiz Bankacılık.....	23
1.4.2. XVI. Yüzyıl Kültürümüzde Finansman ve İstihdam Politikası	24
1.4.3. İslâm Ekonomisinde Sermaye Birikimi ve Kullanılma Yöntemleri	24
1.4.4. İslâm Bankacılığı ve Risk Sermayesi	25
1.4.5. Zamanın ve Şartların Değişmesiyle İslâmi Hükümler Değişir mi?.....	25
1.4.6. Cuma Namazı ve Kılınma Şartları.....	26
1.4.7. Sosyal Değişme Karşısında İslâm Hukuku ve Yeni Yaklaşımlar	27
1.4.8. Bir Fakih Olarak Ebussuud.....	27
1.4.9. Gayri Müslim Ülkede Din ve Ticaret İlişkileri.....	28
1.4.10. Fesihten Doğan Tazminat, Rekabet, Reklam ve Promosyon.....	28
1.4.11. Fâiz Yasağı ve Finansman Sağlama Yöntemleri.....	29

İKİNCİ BÖLÜM

AHKÂMÜ'L-KUR'ÂN'I BAĞLAMINDA HAMDİ DÖNDÜREN'İN

TEFSİR METODU

2. Ahkâmü'l Kur'ân'ı Bağlamında Hamdi Döndüren 'in Tefsir Metodu	30
2.1. Konu Başlığı Açarak Âyetleri İşlemesi.....	30
2.2. Rivâyet Yönünden İncelenmesi	33
2.2.1. Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri.....	33
2.2.2. Kur'ân'ın Sünnetle Tefsiri.....	37
2.2.3. Kur'ân'ın Sahabe Sözleriyle Tefsiri	39
2.2.4. Kur'ân'ın Tabiûn Sözleriyle Tefsiri	45
2.3. Dirâyet Yönünden İncelenmesi.....	47
2.3.1. Dilbilimsel Yönüyle İncelenmesi	47
2.3.2. Kelam İlmi Yönünden İncelemesi	54
2.3.3. Fıkıh İlmi Yönünden İncelemesi.....	56
2.3.4. Kendi Görüşleri Yönünden Özgün Fikirleri	57
2.4. Ahkâm Âyetlerinin Tefsirindeki Metodu.....	64
2.4.1. Ahkâm Âyetlerini Açıklama Yöntemi	64
2.4.2. Mezheplere Yer Vermesi.....	69
2.4.3. Âyetlerden Hüküm Çıkarma Yöntemi	73
2.4.4. Âyetlerin Tefsirinde Başka Âyetlerden Yararlanması.....	74
2.4.5. Âyet Yorumunda Sünnetten Yararlanması	75

2.4.6. Âyetin Yorumunda Sahabe Söz ve Fillerinden Yararlanması	76
2.4.7. Âyetlerin Yorumunda Tefsirlerden Yararlanması.....	76
2.4.8. Âyetlerin Yorumunda Bazı Fıkhi Kaynaklardan Yararlanması.....	80
2.5. Âyetlerin Tefsirinde Diğer İslâmi Kaynaklardan İstifade Etmesi.....	80
2.5.1. Modern Dönem Çalışmalarından Yararlanması.....	80
2.5.2. Kendi Çalışmalarına Atıf Yapması	81
2.5.3. Kendi Dönemindeki Diğer Çalışmalardan Kaynaklar Vermesi.....	81
2.6. Kur'ân İlimleri Açısından Ahkâmü'l Kur'ân'ın Değeri.....	82
2.6.1. Nâsîh ve Mensûh İlmi.....	82
2.6.2. Mekkî ve Medenî İlmi	82
2.6.3. Esbâb-ı Nüzûl İlmi.....	83
2.6.4. Kasasü'l-Kur'ân İlmi.....	84
2.7. Ahkâmü'l-Kur'ân'ın Özgün Yönleri.....	85
2.7.1. Bilimsel Açıklamalara Yer Vermesi	85
2.7.2. Kendi Görüşleri Yönünden Özgün Fikirleri	85
2.7.3. Mezhep Görüşlerini Eleştirmesi veya Takdir Etmesi.....	86
2.7.4. Ahkâm Âyetlerinin Mevzûlarına Göre İşlenmesi	87
3. SONUÇ.....	89
KAYNAKÇA.....	90
ÖZGEÇMİŞ.....	93

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

As	: Aleyhisselâm
b.	: Bin
bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
c.c.	: Celle Celâluhû
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Hız.	: Hazreti
ö.	: Ölüm
(sav)	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Vb.	: Ve benzeri
Vd.	: Ve diğerleri
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Kur'ân, muhataplarının hayatlarını her yönüyle tanzim etmek üzere ilahî kuralları ihtiva eden bir kitap olarak indirilmiştir. Bu yönüyle muhataplarına hitabı, onu rehber edinenler için daha iyi uygulanabilmesine katkı sunmaktadır. Kur'ân'ı hayata indirgeme çabası, çeşitli İslâmî ilimlerin oluşmasına da zemin hazırlamıştır. Bunlar arasından tefsir, fıkıh ve kelam gibi ilimler, Kur'ân'ın temel hedeflerini ve gayelerini kendilerine konu edinmektedir. Her bir ilim, farklı uygulama mecralarından İslâm'ın daha iyi anlaşılmasını ve yararlanmasını amaç edinmektedir. Bu bağlamda ahkâm tefsirleri de aynı amacı gerçekleştirmek üzere kaleme alınmıştır.

Tefsir, kendi içinde bir bütün olarak Kur'ân'ı açıklamayı hedefleyen bir ilim dalıdır. Bu bağlamda ibâdet, muamelât ve ukûbât konularına dair hükümleri inceleyen kısmına ahkâm tefsirleri veya ahkâmü'l-Kur'ân denilmektedir. Çok çeşitli tefsir türleri arasında ahkâm tefsirlerinin, üzerinde pek çok âlimin ömür harcıyıp değerli birikimler ortaya koyduğu bilinmektedir. Bu eserler arasında en erken dönemlerde yazılanlar, Hz. Nebi'ye yakın dönemde ortaya konulması bakımından oldukça önem arz etmektedir. Bununla birlikte geçen her asırda oluşturulan yeni eserler, kendilerinden önceki birikimlerinden az ya da çok yararlanmaktadır. Bu durumda son dönemde yazılan konuyla ilgili eserlerin, kaynak zenginliği bakımından diğerlerine göre daha değerli olduğu izahtan varestedir.

Bu çalışmada Hamdi Döndüren'in Ahkâmü'l-Kur'ân isimli eseri, çok yönlü olarak irdelenmektedir. Bu eser, Kur'ân'ın hüküm belirten âyetlerini kendine konu edinmiştir. Son dönem âlimlerinden fıkıh ilminde, özellikle İslâm ekonomisi sahasında eserleri ve çalışmalarıyla öne çıkan Prof. Dr. Hamdi Döndüren, tüm ilmi birikimini, Kur'ân âyetlerinin ahkâmıla ilgili olanlarını açıklamaya yöneltmiş ve bu amaçla 10 ciltlik hacimli ahkâm tefsirini yazmıştır. Bu açıdan çalışmanın birinci bölümünde müellifin hayatı, ilmi yönü ve eserleri ele alınmaktadır. Aynı zamanda çeşitli yönleriyle ahkâm tefsirleri de bu bölümde incelenmektedir. Bu bağlamda âyetleri yorumlama metodunda diğer ahkâm tefsirleriyle benzer ya da özgün yönleri özellikle vurgulanmaktadır. İkinci bölümünde ise Ahkâmü'l-Kur'ân adlı eserinde tefsir yöntemi işlenmektedir.

Son dönemde yazılan bir ahkâm tefsiri olan çalışmaya konu olan bu eseri, Prof. Dr. Hamdi Döndüren yazmıştır. Tefsirine Ahkâmü'l-Kur'ân, Kur'ân'ı Kerim ve Fıkhî Tefsiri

ismini vermiştir. Bu çalışmada onun bu eseri, metodolojik olarak ve çeşitli kriterlere göre incelenmektedir. Bu amaçla çalışmada hem ahkâm tefsirleri hem de esere kaynaklık eden diğer ahkâm tefsirleri genel hatlarıyla ele alınmaktadır. Kur'ân'ın hüküm içeren âyetleri de bu bağlamda incelenmektedir. Zira genel tefsirlerde Kur'ân'ın tümüyle ilgili bir gayret öne çıkmasına karşın, ahkâm tefsirlerinde ise sadece hüküm içeren ibâdet, muâmelât ve ukûbâta dair âyetlerin tefsiri ön plana çıkmaktadır.

Bu araştırmada günümüz âlimlerinden Hamdi Döndüren'in ahkâm tefsirinde izlediği yol ve yöntemin belirlenmesi hedeflenmektedir. Bununla birlikte müellifin diğer alanlarda yaptığı çalışmalarda ilmi birikimi de dikkate alınmaktadır. Böylece son dönem eserlerinden olması bakımından ahkâm tefsiri literatürüyle ilgili yapılan bu son yeni çalışma, bu araştırmada konu edinilmektedir. Burada müfessirin Ahkâmü'l-Kur'ân'ı çeşitli açılardan incelenmekte ve böylece müellifin İslâm ilim dünyasına katkısı dile getirilmektedir. Zaten müellif, f ve özellikle İslâm ekonomisi alanındaki gayretleriyle bu konunun uzmanı olduğunu göstermektedir. Burada hem araştırmancının gayesi kendini ortaya koymakta, hem de çalışmanın konusu vurgulanmaktadır.

II. Araştırmanın Önemi ve Yöntemi

Hamdi Döndüren'in tefsir çalışması ahkâm tefsirleri arasında yeni bir eser olması bakımından önem arz etmektedir. Çünkü bu tefsirde, alanında yazılan önceki eserlerin birikiminden istifade edilmekte ve çağın bazı sorunlarını da çözümler gösterilmektedir. Araştırmancının bir diğer önemi, oluşan yeni sorunlara müfessirin getireceği çözümler ve yapacağı açıklamalardır. Bu durum İslâm'ı yaşayanlara yeni ufuklar sunacaktır. Hatta bazı sorunlara da güncel cevaplar getirmektedir. Müellif, ahkâm tefsirinde ve diğer çalışmalarında güncel konuları, sıklıkla ele almaktadır. Bütün bunlar, Kur'ân âyetlerinin hükmünün güncelliğini korumaya yönelik çabalar olarak maşeri vicdanlarda yer bulmaktadır. En son ve en kapsamlı bir ahkâm tefsirinin, burada incelenmesi, zaten araştırmancının önemini vurgulamaktadır.

Hamdi Döndüren'in Ahkâmü'l-Kur'ân'ı, Türkçe yazılan ahkâm tefsirleri arasında ikinci sırayı almakla da önem arz etmektedir. Zira bundan evvel Konyalı Mehmet Vehbi'nin bu alandaki yazdığı Ahkâm-ı Kurâniyye'si, ilk olmayı elinde bulundurmaktadır. Ayrıca Türkçeye çevrilen ahkâm tefsirleri de bu arada önemli yer işgal etmektedir.

III. Araştırmanın Kaynakları

Araştırmamızda pek çok kaynaktan faydalanılmıştır. İlk bölümde ahkâm tefsirleri, onlar hakkında bilgi edinmek ve aktarabilmek için başvuru kaynakları olmuştur. Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsîrü'l-Hamsi Mi'e Âye mine'l-Kur'ân adlı eseri, Ebû Ca'fer

et-Tahâvî'nin Ahkâmü'l-Kur'ân'ı, Ahmed b. Ali el-Cessâs'ın Ahkâmü'l-Kur'ân'ı, Muhammed Kurtubî'nin, el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Ğur'ân'ı, es-Sâbûnî'nin Ravâiu'l-Beyân fi Tefsîr-i Âyâtî'l-Ahkâm mine'l-Kur'ân adlı eseri kullanılan kaynaklar arasındadır. Yine Mehmed Vehbi Efendi'nin Ahkâm-ı Kur'âniyye'si ve Celâl Yıldırım - Kur'ân Ahkâmı ve Mezhep İmamlarının Görüş Farkları adlı eseri de ahkâm tefsirlerinden olup istifade edilen kaynaklar arasındadır. Bununla birlikte Mevlüt Güngör'ün Kur'ân Tefsirinde Fıkhî Tefsir Hareketi ve İlk Fıkhî Tefsirler adlı eseri ve İsmail Cerrahoğlu'nun Tefsir Tarihi de kullanılan kaynaklardan olmuştur. Konuyla ilgili maddeler için Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisine ve orada beyan edilen kaynaklara da müracaat edilmiştir. Hamdi Döndüren'in diğer eserleri, Ahkâmü'l-Kur'ân'ına kaynaklık eden ilmi birikimini sunabilmek amacıyla kaynaklarımızı oluşturmıştır.

Araştırmanın ikinci bölümde ise, ez-Zürkânî'nin Menâhilü'l-İrfân'ı, el-İsfahânî'nin Müfredât'ı, son dönem tefsir eserlerinden Elmalılı'nın Hak Dini Kur'ân Dili ve Süleyman Ateş'in Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri de başvurulmuş kaynaklardan olmuştur. Bununla birlikte konuyla ilgili hazırlanmış tezler ve makalelere ek olarak, özel olarak yazılmış kitaplar da bu çalışmanın kaynaklarındandır.

IV. Araştırmanın Kavramsal Çerçevesi

Kur'ân indirilmeye başlandığı zamandan bu yana daha iyi anlaşılıp uygulanması amacıyla üzerinde çalışmalar yapılmıştır. İlk olarak Hz. Resul (sav) ile başlayan bu çalışmalar zamanımıza kadar farklı İslâmî ilim dallarıyla devam etmiştir. Bu noktada ahkâm tefsirleri de tefsir ilmi içinde vuku bulmuş bu gayretin bir başka halidir. Fıkhî konuları yahut ahkâm âyetlerini açıklayan ve yorumlayan bir tefsir türü olarak bu tefsir türünde eserler ortaya koyan müfessirler, Kur'ân'ın ahkâm yönünün daha iyi anlaşılması için gayret göstermiştir. Bu alanda yazılan ahkâm tefsirleri, Hz. Muhammed'in vefatından sonra başlamıştır. Bu konuda Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsîrû'l-Hamsi Mi'e Âye Mine'l-Ğur'ân adlı eseri ilk olmuştur. Günümüze kadar birçok âlim, farklı dönemlerde pek çok ahkâm tefsiri yazarak bu gayreti devam ettirmiştir.

Bu çalışma, yazılan ahkâm tefsirleri içinde son dönemde kaleme alınmış Prof. Dr. Hamdi Döndüren'in Ahkâmü'l-Kur'ân'ı konu edinmiştir. Ahkâm tefsirleri içinde Türkçe yazılan ikinci tefsir olan bu eser hakkında herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Hazırlanan çalışma bu yönü itibariyle ilk çalışma olma özelliği taşımaktadır. Bununla birlikte Türkçe te'lif edilmiş ilk ahkâm tefsiri olan Konyalı Mehmet Vehbi'nin Ahkâm-ı Kuraniyye'si üzerinde çalışmalar mevcuttur. "Mukâtil b. Süleyman'ın 'Tefsîru Hamsi Mie Âyet Mine'l-Kur'ân' eseri ile Konyalı Mehmet Vehbi Efendi'nin 'Ahkâmu'l Kur'âniyye' Eserinin Mukayesesi " adlı çalışma Yasemin Orhan tarafından ilim dünyasına kazandırılmıştır.

“Konyalı Mehmed Vehbi Efendi'nin Ahkâm-ı Kur'âniyye ve Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin Revâiu'l-Beyan Adlı Eserinin Mukayesesi ” adıyla da Arslan Karaoğlu bir çalışma yapmıştır. Hamdi Döndüren hakkında da bazı çalışmalar yapılmış ise de Ahkâmü'l-Kur'ân'ını metodik olarak inceleyen bir çalışmaya denk gelinmemiştir. Bu boşluk sebebiyle bu çalışmada onun ahkâmla ilgili bu eseri üzerinde bir çalışma yapmak gerekli olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

AHKÂM TEFSİRİ, BİR MÜFESSİR OLARAK HAMDİ DÖNDÜREN'İN HAYATI VE ÇALIŞMALARI

1. Ahkâm Tefsiri, Bir Müfessir Olarak Hamdi Döndüren'in Hayatı Ve Çalışmaları

1.1. Ahkâm Tefsiri

Fıkhî tefsir olarak da isimlendirilen ahkâm tefsiri, Kur'ân-ı Kerîm'in amel yani ibâdetler, muamelât ve ukûbât yönleriyle meşgul olan, bu konularla ilgili âyetleri açıklayan ve onlardan hüküm çıkarmaya çalışan tefsir dalıdır. Bu tür tefsirlerin gayesi, İslâm'ın ilk temel kaynağı olan Kur'ân'ın ihtiva ettiği amelî hükümleri, kaide ve prensipleri açıklamak, onların nasıl uygulanacağını pratize etmek ve insanlara dünya ve ahiret mutluluğu sağlamanın yollarını göstermektir.¹ Yani bu tefsir çalışmalarını, diğer tefsir çalışmalarından ayıran en temel özellik ibadât, muâmelât ve ukûbât gibi Kur'ân'da olan ve fıkhın işlediği konulara ilişkin hükümler çıkarılmakta ve bu çıkarılan hükümlerin kaynağı olan âyetler incelenmektedir.²

Ahkâm âyetlerinin sayısı ve hangi âyetlerin ahkâm âyeti kapsamında değerlendirileceği hususunda görüş farklılıkları bulunmaktadır. Çünkü ahkâm tefsirleri alanında araştırma yapan her müfessirin bilgi birikimi ve anlama kudreti³ farklılık göstermektedir. Bu yüzden ahkâm âyetleri içerisinde değerlendirdikleri âyet sayıları da birbirinden değişken olabilmektedir.⁴ Müfessirlerin âyeti ele alış yöntemi bakımından kıssa, emsâl vb. hususları ihtiva eden âyetlerden de hüküm çıkarılabilmesi⁵, aynı şekilde ahkâm âyetlerinin sayısı konusunda farklılıkların bir başka sebebi olmaktadır. Bunlar göz önüne alındığında, Gazzâlî (ö.505/1111) ve er-Râzî (ö.606/1210) Kur'ân'daki ahkâm âyetlerinin sayısını beş yüz olarak tespit ettikleri ifade edilmektedir.⁶ Cessâs, Ahkâmu'l-Kur'ân adlı eserinde 1080 âyeti ele almıştır. Buna karşın Kurtubî hüküm içerdiğini

¹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2015), 463.

² Bedrettin Çetiner, "Ahkâmü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/551-552.

³ Mevlüt Güngör, *Kur'ân Tefsirinde Fıkhî Tefsir Hareketi ve İlk Fıkhî Tefsir* (İstanbul: Kur'ân Kitaplığı, 1996), 16.

⁴ Nağme Şimşek, *Ahkâm Tefsirlerinde Kadına Bakış: Kurtubî'nin "el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân" Adlı Tefsiri Örneği* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 3.

⁵ Çetiner, "Ahkâmü'l-Kur'ân", 1/551.

⁶ Çetiner, "Ahkâmü'l-Kur'ân", 1/552.

düşündüğü tüm âyetleri incelemiştir. Mukâtil ise sadece 500 âyetten eserini oluşturmuştur. İbnü'l-Arabî ise Ahkâmu'l-Kur'ân'ında 864 âyeti tetkik etmiştir.⁷

Ulemâ, ahkâm âyetlerini sınıflara ayırmıştır. Bu sınıflandırmaları yaparken, hükümün açıklığını ve âyetin ihtiva ettiği hükümleri baz almış ve gruplandırmıştır. Bu bağlamda hükümün açıklığı yönüyle ahkâm âyetlerini ikiye ayırmıştır: (1)İçinde ahkâm âyetleri açıklanmış âyetlerin Bakara, Nisâ, Mâide ve En'âm sûrelerinde bu şekilde âyetler oldukça çok olduğuna işaret edilmiştir. (2)Doğrudan doğruya hüküm ifade etmeyen ancak “istinbat” yöntemiyle hüküm çıkarılabilen âyetler olarak belirlenmiştir. Bu âyetler de kendi içerisinde başka bir âyete müracaat etmeden doğrudan hüküm çıkarılabilen âyetler ve başka nass yardımıyla hüküm çıkarılabilen âyetler olmak üzere ikiye ayrılmıştır.⁸ ihtiva ettikleri hükümler yönüyle ahkâm âyetleri ibâdât, muâmelât ve ukûbât olarak gruplara ayrılmaktadır. Bu grupta yer alan âyetlerin sayısı kesin olmamakla birlikte, son zamanlarda yapılan tasnife göre, yüz kırk âyet ibadetlere, yetmiş âyet aile hukukuna, otuz âyet ceza hukukuna on üç veya yirmi âyet usûl-i muhâkemâta, yirmi iki âyet harp ve sulh hukukuna, on âyet de malî ve iktisadî konularda olduğu beyan edilmektedir.⁹

İbâdetler, aile, miras ve ceza gibi konularla ilgili ahkâm âyetlerinde, ilgili hususlarda çok detaylı kurallara vurgu yapılmıştır. Çünkü bu bölümde kurallar teabbüdî olarak düzenlenmiştir. Dolayısıyla bunlarda aklın bir rolünden söz edilemez. Aynı zamanda bunlar zamanın ve şartların değişmesiyle değişmeyecek konulardan addedilmiştir. Ancak bunların dışında kalan anayasa, devletler, usûl ve borçlar hukuku alanlarındaki âyetlerde teferruata çok fazla girilmemiş, genel hüküm ve prensipler koyulmuştur. Çünkü bu alanda zaman ve mekanın değişmesiyle, değişme ve gelişme olması ihtimali mevcuttur.¹⁰ Müfessirler bunun bir sonucu olarak değişen ve gelişen şartlara ve zamana göre kendi görüşlerini oluşturmuştur.

Ahkâm tefsirleri içinde Hz. Nebi'nin (sav) vefatından ve sahabeden sonra ilk müstakil eser Mukâtil b. Süleyman tarafından yazılmıştır. Tefsîrû'l-Hamsi Mi'e Âye Mine'l-Kur'ân adıyla kaleme aldığı bu ahkâm tefsirinde Mukâtil, itikadî açıdan mezhep taassuplarından uzak durmuş ve ilk dönem ahkâm tefsir anlayışını¹¹ sonrakilere aktarmıştır. Ahkâmü'l-Kur'ân adıyla ilk eserin de bir başka görüşe göre İmam Şafî tarafından hazırlandığı kabul edilmektedir.¹² Ancak eserin Şafî tarafından kaleme alınmadığı, aksine hadis âlimi Beyhakî (ö. 458/1066) tarafından derlendiği iddia

⁷ Güngör, *Kur'ân Tefsirinde Fıkhî Tefsir Hareketi ve İlk Fıkhî Tefsir*, 16.

⁸ Çetiner, “Ahkâmü'l- Kur'ân”, 1/551.

⁹ Çetiner, “Ahkâmü'l- Kur'ân”, 1/551.

¹⁰ Güngör, *Kur'ân Tefsirinde Fıkhî Tefsir Hareketi ve İlk Fıkhî Tefsir*, 20.

¹¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 474.

¹² Çetiner, “Ahkâmü'l- Kur'ân”, 1/552.

edilmiştir.¹³ Tahâvî (ö. 321/933), Cessâs (ö. 370/981), İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148), Kurtubî (ö. 671/1273) gibi öne çıkan âlimler ahkâmu'l-Kur'ân ismiyle ahkâm tefsirleri ölmez katkılar vermiştir.

Son dönemde ahkâm tefsiri çalışmaları arasında yeni eserler de yazılmıştır. Bunlar arasında Sıddîk Hasan Han (ö. 1307/1890)'ın Neylû'l-Merâm min Tefsîri Âyâtî'l-Ahkâm'ı, Konyalı Mehmed Vehbi Efendi (ö. 1949)'nin Ahkâm-ı Kur'âniyye'si, Muhammed Ali es-Sâbûnî (ö. 2021)'nin Revâiu'l-Beyan fî Tefsîri Âyâtî'l-Ahkâm mine'l-Kur'ân'ı yer almaktadır.¹⁴ Ahkâm tefsiri kategorisinde ilim dünyasına sunulmuş bu eserlerin bir kısmı Türkçeye çevrilmiştir. Bunların bir kısmı ise Türkçe olarak yazılmıştır. Bunlar arasında Konyalı Mehmed Vehbi Efendi'nin Ahkâm-ı Kur'âniyye'si, Celâl Yıldırım (ö. 2019)'ın Kur'ân Ahkâmı ve Mezheb İmamlarının Görüş Farkları ve bu çalışmaya konu olan Hamdi Döndüren'in Ahkâmü'l Kur'ân'ı sayılmaktadır.

1.1.1. Türkçeye Tercüme Edilen Ahkâm Tefsirleri

1928'de yapılan harf inkılâbından sonra artık eserler Latin harfleriyle telif edilmeye başlanmıştır. Bu teliflerden ayrı olarak önceden yazılan bazı ahkâm tefsirleri de Türkçeye tercüme edilmiştir. Bu, böylesi bir ihtiyaçtan doğmuştur. Burada Arapça yazılmış ahkâm tefsirlerinin Türkçeye çevrilenlerinden söz edilecektir.

1.1.1.1. Mukatil bin Süleyman'ın Tefsîrû'l-Hamsi Mi'e Âye Mine'l-Kur'ân Adlı Ahkâm Tefsiri

Belh şehrinde (d. 80/699)¹⁵ yılında doğup büyüyen Mukâtil, önce Merv'e, daha sonra Bağdat'a, oradan da Basra'ya gitmiştir. Ezd Kabilesine mensup Beni Esed kabilesinin mevlası olduğu ve Ümmü Ebî İsmeyle evlendiği nakledilmektedir. Yine onun Bağdat'ta tefsir ve hadis rivâyetiyle meşgul olduğu, bilahare Mekke'ye gittiği, tekrar Basra'ya döndüğü ve hicretin 150 yılında orada vefat ettiği kaynaklarda yer almaktadır.¹⁶

Mukâtil b. Süleyman, tefsir ilminde temayüz etmiştir. Ona atfedilen eserler Mukâtil'in nâsih-mensuh, muhkem-müteşâbih ve vücûh-nezâir gibi tefsir ilminin ana meseleleriyle ilgilendiğini ve bu konularda kitaplar yazarak bu ilmin inşasında önemli rol oynadığını göstermektedir. Mukâtil, âyeti âyetle tefsir etmiş, rivâyet ve dirâyet yöntemini

¹³ İsmet Ersöz, "Ahkâmü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/552.

¹⁴ Çetiner, "Ahkâmü'l-Kur'ân", 1/552.

¹⁵ Ömer Türker, "Mukâtil b. Süleyman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/134.

¹⁶ Kazım Dönmez, *Mukâtil b. Süleyman'ın Fıkhî Görüşleri (Kitâb'u Tefsir-İ Hamse Mie Âye mine'l-Kur'ân Bağlamında)* (Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 13.

birlikte kullanmıştır.¹⁷ Bu durum tefsir ilminin öne çıkan âlimleri arasına onu yerleştirmiştir.

Kaynaklar, çoğunluğu Arap dili ve Tefsirle ilgili olmak üzere Mukâtil tarafından yazılan eserlerin on iki adet olduğunu zikretmektedir. Bunlardan sadece ilk üç tanesi günümüze kadar gelebilmiştir.¹⁸ Bunlardan biri ahkâm tefsirlerinin ilk örneğini oluşturan Tefsîrü'l-Hamsi Mi'e Âye mine'l-Kur'ân adlı eseridir. Isaiah Goldfeld tarafından neşredilen bu eser¹⁹, sadece Londra'da British Museum'da 6333 numarada bulunmaktadır.²⁰ David Fitz tarafından 15.04.1902 tarihinde British Museum'a kazandırılan bu yazmanın bir kopyası Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi kütüphanesinde muhafaza edilmektedir.²¹

Mukâtil, bu eserini sekiz baba ayırmıştır. Her bapta o hükme ait konuları işlemiştir. İlgili âyetleri bu bapta açıklamış, âyetlerin hükmünü açıklayıcı Hz. Peygamber (sav)'e, sahabeye ve tâbîûna ulaşan rivayetlere yer vermiştir.²² Mukâtil, fikhî hükümleri ve ulaştığı kanaati, hakkında yapılan tartışmalara yer vermeksizin doğrudan belirtmiştir. Amelî mezhepler henüz oluşmadığı için Mukâtil'in bunlardan birine mensubiyetinden söz edilmemiştir. Ancak ehl-i sünnetin dışında olmadığı açıkça görülmektedir. O, bu eserinde fikhî âyet olarak 515 âyeti tefsir etmiş ve onlardan hükümler tahriç etmiştir.²³ Eser, M. Beşir Eryarsoy tarafından Ahkâm Âyetleri Tefsiri adıyla Türkçeye çevrilmiş ve 2005 yılında İstanbul'da basılmıştır.²⁴

Ebû Ca'fer et-Tahavî'nin Ahkâmü'l-Kur'ân Adlı Eseri

Asıl adı Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Tahâvî'dir. Tahâvî, 239/853 yılında Mısır'da dünyaya gelmiştir.²⁵ Müslüman bir ana babadan doğan Tahâvî, aynı zamanda ilmi açıdan zengin bir aileye mensuptur. Babası Muhammed, Arap edebiyatında meşhur olan şiirlerle ilgilenmiştir. Ayrıca o, hadis rivâyetlerinde bulunmuş ve muhaddisîn tabakasından sayılmıştır. Tahâvî'nin annesi ise İmam-ı Şafîî'nin öne çıkan talebelerinden ve bu mezhebin imamlarından İsmail el-Müzenî'nin (ö. 264/878) kız kardeşi olduğu rivayet edilir.²⁶

¹⁷ Türker, "Mukâtil b. Süleyman", 31/134.

¹⁸ Dönmez, *Mukâtil B. Süleyman'ın Fikhî Görüşleri (Kitâb'u Tefsir-İ Hamse Mie Âye Min-el' Kur'ân Bağlamında)*, 18.

¹⁹ Türker, "Mukâtil b. Süleyman", 31/134.

²⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 172.

²¹ Dönmez, *Mukâtil B. Süleyman'ın Fikhî Görüşleri (Kitâb'u Tefsir-İ Hamse Mie Âye Min-el' Kur'ân Bağlamında)*, 22.

²² Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 173.

²³ Dönmez, *Mukâtil B. Süleyman'ın Fikhî Görüşleri (Kitâb'u Tefsir-İ Hamse Mie Âye Min-el' Kur'ân Bağlamında)*, 24.

²⁴ Türker, "Mukâtil b. Süleyman", 31/135.

²⁵ Sadık Uçar, *Ahkâm Âyetlerinin Yorumlanmasında Kıraat Farklılıklarının Etkisi (Tahâvî Örneği)* (Bayburt Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2024), 6.

²⁶ Uçar, *Ahkâm Âyetlerinin Yorumlanmasında Kıraat Farklılıklarının Etkisi (Tahâvî Örneği)*, 7.

Tahâvî'nin ailesinin ilimle meşgul aile olması, doğduğu dönemde ve ortamda ilmi hareketliliğin çok olması ilmi kimliğinin oluşmasında önemli rol oynamıştır. İlk eğitimini farklı hocalardan alan Tahâvî'nin, hadis ve fıkıh derslerini özellikle dayısı üstlenmiştir. Şafîî mezhebi ışığında aldığı derslerde dayısıyla yaşadığı ihtilaflar onun ders halkasından ayrılmasını beraberinde getirmiştir. Müzenî'nin derslerini bırakan Tahâvî, hicri 260 (874) yılında Mısır'a kadı olarak tayin edilen Ahmed b. Ebû İmrân el-Bağdâdî'nin derslerine yirmi yıl kadar devam etmiş ve hanefî mezhebini ondan öğrenmiştir.²⁷

Tahâvî, hanefî mezhebini benimsedikten sonra kendine has bir metodoloji oluşturmamış, daha çok hanefî mezhebinin usûl ve metodolojisini kullanmıştır. Ancak fıkıhla ilgili birçok meselede mezhep imamlarını taklitten kaçınmış, kendine has görüşleri ortaya koymuş ve bu fikirlerini delillendirme yoluna gitmiştir.²⁸ Tahâvî, eser verme ve talebe okutma gibi faaliyetler yanında fikhî birikimini pratik alana yansıtma imkânı elde etmiş, Mısır kadılarına kâtiplik, nâiblik ve şahitlerin tezkiyesinden sorumlu memuriyet anlamında sâhibü'l-mesâil görevlerinde bulunmuştur. Tahâvî, hicrî 321 Zilkade ayının başında (Ekim 933) vefat etmiş ve Kahire'nin Karâfe semtinde Sefhulmukattam'a defnedilmiştir.²⁹ Hayatını ilme harcayan alim, kendinden sonra gelecek nesillere seçkin eserler bırakmıştır. Bunlar arasında el'Akîdetü't-Tahâviyye, Ahkâmü'l-Kur'ân, Me'âni'l-Âsâr ve el-Muhtasar gibileri daha öne çıkmaktadır.

et-Tahavî'nin Ahkâmü'l-Kur'ân tefsiri, diğer klasik tefsir kitaplarından farklı olarak fıkıh kitaplarında yer alan yöntemlerin daha çok görüldüğü bir tefsir kitabı özelliği taşımaktadır. Klasik tefsir kitapları Fatiha sûresiyle başlayıp Nas sûresiyle biterken Tahavî, bu eserini tamamen fıkıh bablarına göre kitâbü't-tahâretle başlamış, kitâbü't-talâkda nihâyete erdirmiştir.³⁰ Tahâvî, fıkıh konularına göre âyetleri işlemiştir. Girişinde tefsir usulü ile ilgili özet bilgiler vermiştir. Kitabının mukaddimesi sayılabilecek bu bölümde tefsir usulünün önemli konularından muhkem-müteşâbih, nâsih-mensuh, zâhir-bâtın, âm-hâs gibi konularda görüşlerine yer vermiştir. Eseri telif etme amacını ve kısaca yöntemini şu ifadelerle belirtmiştir. “ Bu kitabımızı, Allah'ın Kitabında tespit edebildiğimiz hükümleri ortaya koymak, bazı girişte ifade edilen ilkeleri fiilen uygulamak, bazı noktaları ve ameli gerektiren hususları elden geldiğince açıklamak maksadıyla kaleme aldık. Bunu yaparken mümkün olduğunca müteşâbihleri muhkemlerle beyan etmeye ve sünnetin açıklık getirdiği meseleleri açıklamaya gayret ettik. Yine Arap diliyle izah edilebilen konuları ele almaya çalıştık. Bu çerçevede râşid

²⁷ Davut İltaş, “Tahâvî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 2010), 39/386.

²⁸ Uçar, *Ahkâm Âyetlerinin Yorumlanmasında Kıraat Farklılıklarının Etkisi (Tahâvî Örneği)*, 8.

²⁹ İltaş, “Tahâvî”, 39/386.

³⁰ Uçar, *Ahkâm Âyetlerinin Yorumlanmasında Kıraat Farklılıklarının Etkisi (Tahâvî Örneği)*, 34.

halifeler başta olmak üzere diğer Hz. Nebi'nin ashâbından ve onlara güzellikle tâbi olan selef-i sâlihinden rivâyet edilen görüşlere de yer verdik.”³¹ Mukâtil'in aksine Tahâvî, ahkâm âyetlerini fıkıh konularına uyarlamıştır.

Tahâvî'nin bu eserinde 68 tane âyeti fıkıh konularına göre ayırdığı bab başlıklarında incelediği görülmüştür.³² Eserin bilinen tek yazması, Samsun Vezirköprü Fâzıl Ahmed Paşa Kütüphanesi'nde bulunan yarısı eksik nüshadır. Bu eksik nüsha, Sadettin Ünal tarafından neşredilmiştir.³³ Türkçeye “Ahkâmü'l-Kur'ân Hadislerle Ahkâm Tefsiri adıyla çevrilmiştir.

1.1.1.3. Ahmed b. Ali el-Cessâs'ın Ahkâmü'l-Kur'ân Adlı Eseri

Tam adı, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Razî'dir. Cessâs, hicri 305, miladi 917 yılında İran'ın eski yerleşim merkezlerinden Rey'de dünyaya gelmiştir. Burada doğması sebebiyle Râzî nisbesiyle ve mesleğinden dolayı da kireççi anlamına gelen Cessâs lakabıyla anılmıştır.³⁴ Bir hanefî fakihî, müfessir ve muhaddis olan müellifin, yirmi yaşına kadar Rey'de yaşadığı kaynaklarda yer almıştır.³⁵ Bu yaşlarda Bağdat'a giden Cessâs, devrin en büyük hanefî fakihî Ebû'l-Hasan el-Kerhî'nin derslerine devam etmiş ve onun önde gelen talebelerinden olmuştur. Genç yaşta ilim seyahatlerine devam eden müfessir, bu vesile ile pek çok âlimden ilim tahsil etmiştir. Hocası Kerhî'nin vefatından sonra Cessâs, onun yerine dersler vermeye başlamıştır. Çok sayıda mümtaz talebe yetiştiren ve zamanında Bağdat'ın en büyük hanefî alimi sayılan Cessâs, hicri 370, miladi 981 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.³⁶

Müfessir tefsir ilmi içerisinde, yazdığı Ahkâmü'l-Kur'ân ile temayüz etmiştir. O, bu eserini hanefî mezhebine göre kaleme almıştır. Bu açıdan Ahkâmü'l-Kur'ân adlı eseri, mezhep bağlamında yazılan ahkâm tefsirleri arasında önemli bir yer işgal etmiştir. Bununla birlikte hanefî mezhebinin önemli eserlerine şerh ve haşiyeler de yazmıştır. Şerhu Muhtasaru't Tahâvî, Şerhu Câmi'i'l-kebîr ve Şerhu Edebi'l-Kâdî³⁷ bu eserler arasında gösterilebilir. Ayrıca müellifin, el Fusûl fi'l-Usûl adlı eserini, Ahkâmü'l-Kur'ân adlı tefsirine mukaddime olarak yazdığı dile getirilmiştir.³⁸

Cessâs'ın son telif ettiği ve ilmi birikimini sunduğu eseri, Ahkâmü'l-Kur'ân'dır. Müfessir bu eserinde, Kur'ân âyetlerini tertip sırasına göre incelemiş, sûre içindeki sırayı

³¹ Ebû Ca'fer et-Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, çev. Mustafa Genç (Beka Yayıncılık, 2012), 1/38.

³² Zeyneb Soyarslan, *Tahâvî ve Cassâs Örneğinde İki Hanefî Ahkâm Tefsirinin Mukayesesi* (Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.), 62.

³³ İltaş, “Tahâvî”, 39/386.

³⁴ Mevlüt Güngör, “Cessâs” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1993), 7/427.

³⁵ Ubeydullah Altuntaş, *Cessâs'ın Ahkâmü'l-Kur'ân Adlı Eserinin Dilbilimsel Tefsir Açısından İncelenmesi* (Gümüşhane Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.), 12.

³⁶ Güngör, “Cessâs”, 7/427.

³⁷ Güngör, “Cessâs”, 7/427.

³⁸ Altuntaş, *Cessâs'ın Ahkâmü'l-Kur'ân Adlı Eserinin Dilbilimsel Tefsir Açısından İncelenmesi*, 21.

takip ederek sadece ahkâm âyetleriyle ilgilenmiştir. Bunun sonucunda bin elli âyete tefsirinde yer vermiştir. Cessâs, tefsirinde hem rivâyet hem de dirâyet yöntemini kullanmıştır. Ahkâm âyetlerinin külli ve mücmel olduklarını, bunların anlaşılması için öncelikle Kur’ân bütünlüğüne bakılması gerektiğini beyan etmiştir. Ardından Hz. Peygamber’den (sav) gelen hadislerle de yer vererek, hadisleri bir başlık altında açıklamıştır.³⁹ Hadisleri çokça kullanmasının bir sonucu olarak müfessir sahih ya da sahih olmayanı ayırma amacıyla dirâyete dayanan hadis usulü yoluna başvurmuştur.

Cessâs, ahkâm âyetlerini tefsirinde usul ve fûrû meselelerine, bunlarla ilgili sahâbe ve tâbiîn görüşlerine, mezhep ihtilâflarına, tarafların delillerine geniş ölçüde yer vermiştir. O, hanefî mezhebinin görüşlerini naklî ve aklî delillerle savunmuştur. Bununla birlikte hanefî mezhebine bağlılığıyla dikkati çeken müellifin, zaman zaman diğer mezhep âlimlerini sert bir üslûpla tenkit ettiği de görülmüştür. Mezhep ihtilâflarına da yer veren müellif, bu yönüyle eserinin mezhepler arası mukayeseli bir hukuk kitabı mahiyetinde olduğu söylenebilir.⁴⁰

Eserin birçok kütüphanede yazma nüshalarının bulunduğu bilinmektedir. İlk defa Kilisli Rifat ve Karahisar mebusu Kâmil Efendi tarafından, İstanbul kütüphanelerindeki yazma nüshaları esas alınarak üç cilt halinde İstanbul’da 1335-1338 yılları arasında yayımlanmıştır. Ayrıca eser 1347 yılında Kahire’de basılmıştır. Eserin Muhammed Sâdık Kamhâvî tarafından tenkitli bir neşri de yapılmıştır.⁴¹ Eser Mehmet Keskin tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Hamdi Döndüren, yazdığı Ahkâmü’l-Kur’ân eserinde bu tefsirden ve Cessâs’ın görüşlerinden çokça yararlanmışır.

1.1.1.4. Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî’nin el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân Adlı Eseri

Tam adı, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî’dir. Müfessirin doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte Endülüs’te Kurtuba şehrinde doğduğu bilinmektedir. Hayatının büyük bölümünü Endülüs’te geçiren Kurtubî, daha sonra Mısır’a geçmiş ve ömrünü orada tamamlamıştır. Müfessir, hicri 671, miladi 1273 yılında vefat etmiştir.⁴² Mütevazı kişiliği ve sade yaşayışıyla tanınan Kurtubî, zühd hayatına önem veren bir âlim olarak bilinmektedir. Tefsir, hadis, kıraat ve fıkıh gibi alanlarda kendini çok iyi yetiştirmiştir. Bu durum, yazdığı eserlerinde kendini

³⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 479.

⁴⁰ Yunus Vehbi Yavuz, “Ahkâmü’l-Kur’ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara:TDV Yayınları, 1988, 1/553.

⁴¹ Yavuz, “Ahkâmü’l-Kur’ân”, 1/553.

⁴² Mehmet Demirci, *Kurtubî’nin “El-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân” Adlı Eserinin Tefsir Usulü Açısından Değerlendirilmesi* (Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009), 6.

göstermiştir. Malikî mezhebine mensup olsa da mezhep taassubuna karşı çıkmış ve taklitten uzak durmuştur.⁴³ Bu eseri, kendinden sonra yazılan ahkâm tefsirlerine diğerleri gibi kaynaklık etmiştir.

Kurtubî, ilim dünyasına pek çok eser kazandırmıştır. Bunlardan en kapsamlı olanı ahkâm tefsiri kategorisinde değerlendirilen, el-Câmi‘ li-Ahkâmi’l-Kur’ân adlı ahkâm âyetlerini incelediği tefsiridir. Bunun yanında Kur’ân’ın faziletinden, onu okuyan, dinleyen ve gereğince amel edenlerin üstünlüklerinden ve tilavetinin keyfiyetinden bahsettiği et-Tizkâr fî Efdali’l-Ezkâr adıyla da başka bir eser daha yazmıştır.⁴⁴ et-Tezkire fî Ahvâli’l-Mevtâ ve Umuri’l-Âhira adlı eserinde ise ölüm halleri ve ahirete dair konuları işlemiştir.⁴⁵

Ahkâm tefsirleri içinde önemli bir yer tutan el-Câmi‘ li-Ahkâmi’l-Kur’ân, ahkâm âyetleri üzerinde daha yoğun olarak dursa da Kur’ân’ın baştan sona tam bir tefsirini içermektedir.⁴⁶ Eserine mukaddimeyle başlayan Kurtubî, burada Kur’ân’a ve tefsire giriş mahiyetinde nakledilen haberlere yer vermiş ve bunlar hakkında değerlendirmeler yapmıştır.⁴⁷ Ahkâm âyetlerini tefsir ederken her âyetin altında açtığı başlıklarda o âyetteki hükümleri açıkladığı görülmüştür. Burada bazen mâlikî mezhebine mensup fakihlerin görüşlerine yer vermiştir. Müfessir, bazen de başka mezheplerin görüşlerini aktarmıştır. Kurtubî’nin, bazı yerlerde de mezhep görüşlerini karşılaştırmalı olarak sunduğu görülmüştür.⁴⁸ Tefsir ilminde önemli bir yere haiz bu eser, M. Beşir Eryarsoy tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Hem bir ahkâm tefsiri hem de bir mezhebi tefsir olan bu Ahkâmü’l-Kur’ân’dan Hamdi Döndüren eserinde yararlanmıştır.

1.1.1.5. Muhammed Ali es-Sâbûnî’nin Ravâ’iu’l-beyân fî tefsîri âyâtî’l-ahkâm mine’l-Kur’ân’ı

Sâbûnî, hicrî 1348, miladi 1930 yılında Suriye’nin Halep şehrinde doğmuştur. Asıl adı, Ali’dir. Babası Şeyh Muhammed Cemil, fıkıh ve ferâiz bilgini, dil ve dinî ilimlerde söz sahibi olan ve Haleb’in önde gelen âlimlerindendir.⁴⁹

Müellif Hüsreviyye İlâhiyat Lisesi’nde dinî ve modern ilimleri okumuştur. Bu liseyi başarıyla bitirince, Suriye Vakıflar Bakanlığı adına, bir ilim heyeti içinde Ezher

⁴³ Tayyar Altıkulaç, “Kurtubî, Muhammed b. Ahmed”, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/455.

⁴⁴ Ramazan Gökmen, *Kurtubî Tefsîri Mukaddimesinin Tefsir Usûlündeki Yeri* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 44.

⁴⁵ Şimşek, *Ahkâm Tefsirlerinde*, 19.

⁴⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 514.

⁴⁷ Demirci, *Tefsir Usulü Açısından Değerlendirilmesi*, 8.

⁴⁸ Şimşek, *Ahkâm Tefsirlerinde Kadına Bakış*, 22.

⁴⁹ Arslan Karaoğlu, “Konyalı Mehmed Vehbi Efendi’nin “Ahkâm-I Kur’âniye” ve “Muhammed Ali Es-Sâbûnî’nin ‘Revâiu’l-Beyan’ Adlı Eserinin Mukayesesi” (Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2011), 151.

Üniversitesi'ne gönderilmiştir. Ezher'de İlâhiyat Fakültesi tahsili yapmış, yüksek dereceyle diploma almış ve 1952 yılında buradan mezun olmuştur. Ardından Suriye'ye dönen Sâbûnî, 1962 yılında Kur'ân ilimleri, tefsir ve hadis dersleri profesörü olarak Hicaz'a gitmiştir. Mekke'de bulunan Ümmülkurâ üniversitesinin eğitim ve şeriat fakültelerinde hocalık yapmıştır. Yaklaşık 25 sene boyunca bu üniversitede çalışan Sâbûnî, bu görevi esnasında Râbıtâtü'l-Âlemi'l-İslâmî adlı kuruluştaki Hey'etü'l-İcâzî'l-İlmî fi'l-Kur'ân ve's-Sünne isimli komitede danışman olarak görev almış ve birkaç sene bu görevi sürdürmüştür.⁵⁰

Rus-Afgan savaşının devam ettiği bir dönemde Kuveyt'te icra edilen bir konferansa katılmıştır. Sâbûnî, konferansa katılanların bir kısmının, Afgan mücahitlerin Eş'arî-Mâtürîdî olduklarından dolayı onlara zekât vermenin caiz olmadığını iddia etmeleri üzerine bu iki imamı ve mezhep âlimlerini savunmuştur. Bununla birlikte bu iki mezhebin, ehl-i sünnet itikadında bulunduğunu beyan etmiştir. Bu, Arabistan yönetimini ve âlimlerini rahatsız etmiştir. Bunun üzerine ona karşı çeşitli reddiyeler yazılmış ve bu konuda kitaplar kaleme alınmıştır. Sonuçta bir heyet tarafından sorgulanarak onun ehl-i sünnet itikadından çıktığına ve eserlerinin toplatılmasına karar verilmiştir. Sürecin sonucunda üniversitedeki görevinden de ayrılan Sâbûnî, Türkiye'ye yerleşmiş ve ilmi faaliyetlerine burada devam etmiştir.⁵¹ 19 Mart 2021 yılında Yalova'da vefat etmiştir.

Sâbûnî, ilmi birikimini eserlerinde sunmuştur. Müellifin, Kur'ân ilimleri, tefsir ve hadis alanında 25'ten fazla eseri bulunmaktadır.⁵² Tefsir alanında öne çıkan ve pek çok dile çevrilen eseri Safvetü't-Tefâsir, Kur'ân'ı baştan sona tefsir eden kısa bir tefsirdir. Ahkâm tefsiri türünde ise Ravâiu'l-Beyân fî Tefsîr-i Ayatî-l Ahkâm mine'l-Kur'ân adlı eserini kaleme almıştır. Bu çalışmalar dışında Taberî, İbn Kesîr, İsmail Hakkı Bursevî ve Mustafa Hayri Mansûrî'nin tefsirlerine yaptığı tahkikler de tefsir çalışmaları arasında gösterilmiştir.⁵³

Sâbûnî, Ravâ'iu'l-beyân fî tefsîri âyâtî'l-ahkâm mine'l-Kur'ân adlı ahkâm tefsirini, Mekke'deki İslâm hukuku fakültesinde verdiği derslerin notlarından meydana getirmiştir. Konulu ahkâm tefsiri mahiyetinde olan eserde, Fâtiha'dan itibaren ahkâm âyetleri ele alınmıştır. Eserde konu başlığı olarak ele alınan âyetin nüzul sebebine yer verildikten sonra konuyla ilgili diğer âyetler de belirtilmiştir. Ayrıca âyetten çıkarılan hükümlere, ihtilaf noktalarına, tercihlere ve bunların gerekçelerine dair açıklamalar yapmıştır. Eser

⁵⁰ Esat Özcan, "Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin Revâ'iu'l-Beyân Tefsirindeki Tercih Yöntemi", *Muhammed Ali es-Sâbûnî ve Tefsir İlmindeki Yeri*, (2022), 182.

⁵¹ Özcan, "Ravâiu'l-Beyân'da Tercih Yöntemi", 182.

⁵² Karaoğlu, " 'Ahkâm-I Kur'âniye' ve 'Revâiu'l-Beyân'ın Mukayesesi ", 154.

⁵³ Karaoğlu, " 'Ahkâm-I Kur'âniye' ve 'Revâiu'l-Beyân'ın Mukayesesi ", 154.

iki ciltten meydana gelmektedir. Birinci ciltte 40, ikinci ciltte 30 olmak üzere toplam 70 konuya yer verilmiştir. Eser, Mazhar Taşkesenoğlu tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.⁵⁴

1.1.2. Türkçe Telif Edilen Ahkâm Tefsirleri

1928'ten sonra Latin harfleriyle Türkçe yazımına geçilmiştir. Artık yeni dönemde yazılacak eserlerde Türkçe kullanılacaktır. Bu manada ahkâm âyetlerini açıklamak isteyen ulema, Türkçe telife yönelmiştir. Konyalı Mehmet Vehbi Efendi de Ahkâm-ı Kur'âniyye adlı eserini Türkçe yazmıştır. Bu şekliyle ilk telif olma özelliğini korumaktadır.

1.1.2.1. Mehmed Vehbi Efendi'nin Ahkâm-ı Kur'âniyye Adlı Eseri

Mehmet Vehbi Efendi, 1862 yılında Konya'nın Hadim ilçesinde dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini köyünde tamamlamış ve sonra Anbarlızade Mehmet Efendi'den Kur'ân-ı Kerim, kıraat ve tecvid dersleri almıştır.⁵⁵ Müellif, öğretim hayatına 1888'de Konya medreselerinde devam etmiştir. Mahmûdiye Medresesi müderrisi iken 1901'de Konya Hukuk Mahkemesi üyeliğine seçilmiştir. 1903 yılında Konya'da yeni açılan Mekteb-i Hukuk'a veraset ve intikal müderrisi olarak tayin edilmiştir.⁵⁶

1908 yılında 2. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte Konya mebusu olarak Meclis-i Meb'ûsan'a girmiştir. O, 1911 yılında meclisin kapatılmasından sonra Konya'ya dönmüş ve ilmi çalışmalarına burada devam etmiştir. Bu sırada Hülasetü'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'ân adıyla 15 ciltlik tefsirini 1911-1915 yılları arasında 4 senede yazmıştır.⁵⁷ Mondros Mütarekesi'nden sonra işgal güçlerine karşı Anadolu'da başlatılan Kuvâ-yi Milliye hareketi içerisinde aktif olarak çalışan müfessir, yaptığı konuşmalarla vatandaşları düşmana karşı mücadeleye teşvik etmiştir. Konya Valisi Cemal Bey'in halkla anlaşmazlığa düşüp görevini terketmesi üzerine şehrin ileri gelenlerinin isteğiyle Konya valiliği görevini kabul etmiştir. O, şehrin aşağılık ve alçak İtalyanlar tarafından işgaline engel olmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi açılınca valilik görevini bırakmış ve Konya mebusu olarak meclise girmiştir.⁵⁸

Fevzi Paşa kabinesinde Evkaf ve Şer'iyeye vekili olarak görev alan Mehmet Vehbi Efendi, Sultan Vahdeddin'in İstanbul'dan ayrılmasından sonra onu padişahlıktan ve halifelikten azleden fetvayı vermiştir. Aynı fetvayla Abdulmecid Efendi, hilafet

⁵⁴ Özcan, "Revâ'i'ü'l-Beyân'da Tercih Yöntemi", 184-185.

⁵⁵ Ramazan Altıntaş, "Konyalı Mehmet Vehbi Efendi'nin (1862-1949) Kelami Yönü", *Şehir ve Alimleri*, (2017), 355.

⁵⁶ Remzi Ateşyürek, "Mehmet Vehbi Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/540.

⁵⁷ Altıntaş, "Mehmet Vehbi'nin Kelami Yönü", 355.

⁵⁸ Ateşyürek, "Mehmet Vehbi Efendi", 28/540.

makamına görevlendirilmiştir. 1923 yılı Nisan ayında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin feshedilmesinin ardından mebusluk sıfatının kalkmasıyla siyaseti tamamen bırakmış ve çabasını ilmi hayatında teksif etmiştir. Yaşadığı zorluklar sebebiyle ilmi çalışmalarında bazı baskılara maruz kalmıştır. Ömrünü ilmi ve siyasi koşturmacayla yaşayan Vehbi Efendi, 27 Kasım 1949'da Konya'da vefat etmiştir.⁵⁹

Vehbi Efendi, *Hulâsatü'l-beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* isimli tefsiri 1911-1915 yılları arasında Konya'da yazmış, ancak on beş cilt olarak iki ayrı zamanda basılabilmektedir. Daha sonraki yıllarda çeşitli baskıları yapılan eserin Latin alfabesiyle ilk neşri, 1966-1969 yıllarında gerçekleştirilmiştir. *Ahkâm-ı Kur'âniyye*, *Akâid-i Hayriye*, *Sahîh-i Buhârî Tecrîd-i Sarîh Muhtasarı Tercümesi* de yine müfessirin literatürümüze kazandırdığı önemli eserlerindendir. Bununla birlikte Vehbi Efendi'nin kaleme aldığı siyasî hâtıraları henüz basılmamıştır.⁶⁰

Ahkâm-ı Kur'âniyye'si, ahkâm tefsirleri arasında Türkçe telif edilen ilk tefsir olma özelliğini taşımaktadır. Eserinde 162 konuyu ele alan müfessir, pek çok ahkâm tefsirinde var olan yöntemden farklı bir yöntem kullanmıştır. Mukaddimesinde eserin yöntemine dair bir açıklamada bulunmamıştır. Bununla birlikte diğer ahkâm tefsirlerinde görülen tertip sırasına⁶¹ göre ya da ahkâm tefsirlerini fıkıh bablarına⁶² göre âyetleri ele almamış, alfabetik sıraya göre ahkâm âyetlerinin konularını açıklamıştır.⁶³ 1922'de ilk defa basılan eserin daha sonraki dönemlerde birçok baskısı yapılmıştır.⁶⁴ Hamdi Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'an*'ında bu eserden de yararlanmıştı. Ona kaynakları arasında yer vermiştir.

1.1.2.2. Celâl Yıldırım'ın Kur'ân Ahkâmı ve Mezhep İmamlarının Görüş Farkları Adlı Eseri

Türkçe yazılan ahkâm tefsirleri ve yazarları arasında Celâl Yıldırım'ın da sayılması gerekli olmuştur. Celâl Hoca, 1932 yılında Muş'ta doğmuştur.⁶⁵ Farklı bir kaynaktan 1928 yılında Diyarbakır'ın Kulp ilçesinde doğduğu belirtilmiştir.⁶⁶ Köken olarak Erzurumlu bir aileye mensup oldukları ifade edilmiştir. Erzurum'dan Diyarbakır'ın Kulp ilçesine

⁵⁹ Ateşyürek, "Mehmet Vehbi Efendi", 28/540.

⁶⁰ Kamal Büyüker, "Son Devir İlim ve Mücadele Adamlarından Konyalı Mehmet Vehbi Efendi", *Diyanet Aylık Dergi* 308 (2016), 63.

⁶¹ Cessâs, İbnü'l Arabî ve Kurtubî *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eserlerinde bu yöntemle âyetleri tefsir etmiştir.

⁶² et-Tahavî 'nin *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ında bu yöntem görülmüştür.

⁶³ Ateşyürek, "Mehmet Vehbi Efendi", 28/541.

⁶⁴ Karaoğlu, " 'Ahkâm-ı Kur'âniyye' ve 'Revâiu'l-Beyan'ın Mukayesesi", 74.

⁶⁵ Abdurrahman Ensari, "Celal Yıldırım ve Kur'ân Ahkâmı Tefsiri, *The Journal of Academic Social Science Studies [JASSS]* 72 (2018), 313.

⁶⁶ Halil Deniz, *Celal Yıldırım'ın İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri Adlı Eserinde Tefsir Metodu* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021), 5.

göç etmiştir. Zira o sıralar doğduğu yer olan Erzurum, Ruslar tarafından işgal edilmiştir. 1945 yılında ortaokulu bitirdikten sonra önce babasından, sonra da Türkiye ve Mısır'ın çeşitli medreselerindeki hocalardan 15 yıl İslâmi ilimler öğrenimi görmüş ve tanınmış âlimlerden özel dersler almıştır. Aydın'ın Kuyucak ilçesi ilk görevi yeri olmakla beraber, Afyon ve İzmir illerinde de müftülük yapmıştır.⁶⁷ Yazar, 02 Ağustos 2019 yılında vefat etmiştir.

Yıldırım, kendisinden sonra ilminden istifade edilecek pek çok eser bırakmıştır. Tefsirli Kur'ân-ı Kerim Meâli, Kaynaklarıyla İslâm Fıkhi, İslâmiyet'te Nübüvvet Belirtileri ve Fitneler ve Mezhep Sâhibi Dört İmamın Menkıbeleri bunlar arasındadır. Yine o, Hanefî ve Şafî Mezheplerine Göre Büyük İlmihâl, Kaynaklarıyla Ahkâm Hadisleri: Mezheplere Göre Fıkhi Hükümler ve Şerhleri ve son dönem ahkâm tefsirleri arasında sayılan⁶⁸ Kur'ân Ahkâmı ve Mezhep İmamlarının Görüş Farkları adlı eserleri vd. bunlar arasında gösterilebilir. Kur'ân Ahkâmı ve Mezhep İmamlarının Görüş Farkları adıyla günümüzde okuyucuya ulaşan ahkâm tefsiri 2 cilt halinde yayınlanmıştır. Birinci ciltte 18, ikinci ciltte ise 44 konu incelemiştir. Yıldırım, tefsirinde mushaf tertibini değil, genel olarak ahkâm âyetlerini ibadet, muamelât ve ukûbât bağlamında incelemiştir. Eserinde baştan sona net bir yönteminin bulunmayışı, bazı araştırmacılar tarafından dile getirilmiştir.⁶⁹

1.2. Bir Müfessir ve Fakih Olarak Hamdi Döndüren'in Hayatı

Son dönem ilmi çalışmalarda adı çokça duyulan ve İslâmi ilimlerinin bazı dallarında temayüz eden Hamdi Döndüren, 10.01.1943 tarihinde Balıkesir'de doğmuştur. İlköğrenimini burada tamamladıktan sonra Balıkesir Yıldırım Camiinde hafızlığa başlamıştır. Ardından Balıkesir İmam Hatip Lisesine kaydolan Döndüren, Balıkesir'de ilk defa açılan imam hatip okuluna hafızlığını tamamlayan bütün öğrencilerin kayıt edileceğinin duyurulduğunu ve kendisinin de buna uyarak kaydını yaptırdığını belirtmiştir. Kayıtlı bazı öğrencilerin yaşlarının 18-20 olduğunu söylemiştir. O sıralarda Döndüren, kendisinin 16 yaşını 15 gün geçtiği için kaydının yapılmadığını söylemiştir. Teyzesinin eşi, valilik onayıyla yapılabildiğini öğrenmiş ve hocayla birlikte valiliğe gidilmiştir. O günkü valinin asker Zahit Kırışlı olduğunu anımsadığını belirtmiştir. Okumaktan başka gayesinin olmadığını ısrarla söylemiştir. Vali, “Haydi, sana da bir şans

⁶⁷ Ensari, “Celal Yıldırım ve Kur'ân Ahkâmı Tefsiri”, 313.

⁶⁸ Bilgi için bk. Çetiner, “Ahkâmü'l- Kur'ân”, 1/552.

⁶⁹ Ensari, “Celal Yıldırım ve Kur'ân Ahkâmı Tefsiri”, 323.

tanıyalım.” diyerek dilekçesini Milli Eğitim Müdürlüğüne havale etmiştir. Bu, bizim için ilim yolunu açan başlangıç olmuştur.”⁷⁰

Dönem itibariyle sadece genel liselerden üniversitelere geçilebildiği için Hamdi hoca, İmam Hatip lisesinin yanı sıra Balıkesir Muharrem Hasbi Lisesini de bitirmek durumunda kalmıştır. İmam Hatip Lisesi diplomasıyla İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsüne ve beraberinde genel lise diplomasıyla da İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesine devam etmiştir. Her iki yükseköğrenimi de beş yılda tamamlayarak meslek hayatına başlamıştır. Balıkesir’de kısa bir süre serbest avukatlık yapmıştır. Balıkesir Merkez Vaizliği görevinde de bulunan Hamdi Döndüren, bu görevi sürecinde cemaatten gelen soruları ilerleyen dönemlerde güncel meselelerle ilgilenme sebebi olarak göstermiştir.⁷¹

1975’te Konya Yüksek İslâm Enstitüsü’nde İslâm Hukuku, Fıkıh Usulü ve Türk Medenî Hukuku Öğretim üyesi olmuştur. 1979’da Bursa Yüksek İslâm Enstitüsüne geçmiş ve 1983’te Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde “İslâm Hukukuna göre Alım Satımda Kâr Hadleri” konulu teziyle doktorasını tamamlamıştır. 1982’de İslâm Enstitülerinin İlahiyat Fakültesine dönüşmesiyle Bursa Uludağ Üniversitesinde yardımcı doçent olarak göreve başlamıştır. Çalışmalarına bu üniversitede devam eden yazar, doçentlik ve profesörlük çalışmalarını da burada tamamlamıştır. Doçentlik çalışması sürecinde Arabistan’ın Riyad kentinde bulunan İmam Muhammed b. Suud Üniversitesi Arapça Öğretim Enstitüsünde Arap Dili ve Edebiyatı eğitimi almıştır. 2011 yılında Fatih Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri bölümünde akademik faaliyetlerine devam etmiştir. 2016 yılından bu yana çalışmalarına KTO Karatay Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İslâm İktisadi ve Finans bölümünde devam etmektedir. Arapça ve Fransızca bilen yazar, evli ve dört çocuk babasıdır.⁷²

1.3. Müfessirin Kitapları

Hamdi Döndüren’in Ahkâmü’l-Kur’ân, Kur’ân-ı Kerîm ve Fıkhî Tefsîri dışında gerek akademik faaliyetler çerçevesinde ele aldığı makaleleri ve bildirileri, gerekse işlenmesi gereken yeni olaylar ve konular olarak değerlendirip kaleme aldığı eserleri bulunmaktadır. Genel itibariyle bakıldığında eserlerinde İslâm hukuk alanına haiz konular olmakla beraber tefsir alanına kapı aralayan M. Hamdi Yazır’ın Hak Dini Kur’ân Dili tefsiri üzerine yaptığı sadeleştirme ve muhtasar tefsiri bulunmaktadır. Bu, onu tefsire daha da yaklaştırmıştır. Fıkıh ile tefsir ilimlerinin kesişim noktasında bulunan Ahkâmü’l-Kur’ân adlı eseri ise ilmi birikimin çok değerli bir sentezini oluşturmaktadır.

⁷⁰ Hamdi Döndüren, “Hamdi Döndüren ile Türkiye’de Fıkıh Çalışmaları Üzerine”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 13, Sayı 25-26, 2015, s. 197.

⁷¹ Döndüren, “Hamdi Döndüren”198.

⁷² Bk. <http://www.İslâmticarethukuku.org/prof-dr-hamdi-donduren-kimdir>, (15.08.2024)

1.3.1. Kur'ân-ı Kerîm Türkçe Meâli ve Muhtasar Tefsiri

Bu kitap, Hamdi Döndüren'in, M. Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'ân Dili adlı tefsirine yaptığı sadeleştirme, eklediği dipnotlar ve açıklamalardan oluşan çalışmasıdır. Müfessirin, tefsir ilminde ilk çalışması olarak değerlendirilebilecek eseridir.

Döndüren, Elmalılı'nın mealinde kullandığı ve bugün anlaşılması zor olabilen Arapça ve Farsça kelimeleri, kalıpları daha anlaşılır şekilde sadeleştirmiştir. Aynı zamanda yazar, âyetlerde gerekli gördüğü hususlarda bazı kelimelerde gerekli açıklamalar yapmıştır. Açıklamalarında Yazır'ın tefsirinden yararlandığı gibi diğer tefsir kaynaklarından da büyük ölçüde faydalanmıştır. İlk olarak kitabında besmelenin kısa bir tefsirine yer vermiştir.⁷³ Dipnotlarda kelimelerin açıklamasını yapmış, böylece âyetin anlamı okuyucu tarafından daha iyi anlaşılmasını amaçlamıştır. Mesela bir âyette geçen takva terimini,⁷⁴ başka bir âyetteki "teheccüd" terimini⁷⁵ anlamını ve Kur'ân'da zikredildiği bütünlüğü ifade etmiştir. Müfessir, dipnotlarda nüzul sebebine, hükümlerin açıklamasına, İslâm tarihinden örneklerle ve kelimelerin açıklamalarına yer vermiştir.⁷⁶ Müellif, Ahkâmü'l-Kur'ân'da yer verdiği bazı açıklamaların temelini, bu meâlinde ortaya koymuştur.

1.3.2. Delilleriyle Ticâret ve İktisât İlmihali

İslâm dini, insan hayatının her alanında düzenleme yapmış, öngördüğü ailevi, siyasî, iktisadî, ictimaî ve ticari profili başka bir kimseye, gruba ya da otoriteye bırakmamıştır. Dolayısıyla Kur'ân'da ve Hz. Nebi'nin sünnetinde bu ölçü esas alınmıştır. İslâm fıkıh ilmi, Kur'ân âyetlerini esas alarak müslümanın hayatının her alanında karşılaşılabileceği durumları temel kurallar çerçevesinde ele almıştır. Bundan yola çıkan müellif, bu kitabında İslâm dininin ticari hayata dair oluşturduğu mübah ve haram durumları delilleriyle göstermiştir. Aynı zamanda gelişen bazı sorunlara, oluşan yeni durumlara çözüm sunmak amacıyla yazmıştır.

Döndüren'in makalelerinde, tebliğlerinde ve bildirilerinde genelde konular, ekonomik hayattan alınmıştır. Bu durum günümüz ekonomisinde her ne kadar dine uymayan uygulamalar yaygınlaşsa da bir müslümanın taviz vermemesi gereken sınırları hatırlatması açısından önem arz etmektedir. Bir müslüman ibadetinde nasıl Kur'ân'ın emirlerini, Hz. Resulün (sav) uygulamalarını esas alıyorsa ticari ilişkilerinde ve alış veriş muamelelerinde aynı temelden hareket etmelidir. Bu çizgilerin neler olduğu, delilleri bu eserinde detaylı bir şekilde sunulmuştur.

⁷³ M. Hamdi Yazır, *Kur'ân'ı Kerîm Türkçe Meâli ve Muhtasar Tefsiri* (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2024), 8.

⁷⁴ Âyet için bk. el-Bakara 2/2.

⁷⁵ Âyet için bk. el-İsrâ 17/79.

⁷⁶ Yazır, *Kur'ân'ı Kerîm Türkçe Meâli ve Muhtasar Tefsiri*, 9,13,26.

Müellif, bu eserini on bölüm halinde ele almıştır. Aslında bunlar Ahkâmü'l-Kur'ân'da daha sonra işleyeceği konuların alt yapısını oluşturmuştur. Birinci bölümde niyet ve samimiyet çerçevesinde amel terimi ve hükümleriyle amel başlığı işlenmiştir. Hükümleriyle amel başlığından kastın ibadet, muamelât ve ukûbât ayrımı olduğunu belirtmiş ve yazılan eserin ukûbât başlığının alt konularını içerdiğini ifade etmiştir. İkinci bölümde günlük muamelelerin dayandığı akit terimini detaylı bir şekilde ele almıştır. Üçüncü bölümde satım akdi özelleştirilerek işlenmiştir. Ticaret hayatının özünü oluşturan bu başlıkta şartları, hükümleri, helal veya haram ya da uygun görülmeyen satım akitlerinden bahsedilmiştir.⁷⁷

Eserinin dördüncü bölümünde Döndüren, güvene dayalı alışveriş çeşitlerini işlemiştir. Beşinci bölümde ekonominin alanına giren kâr terimini ele almıştır. Altıncı bölümde kredili satışları ele almıştır. Veresiye alışveriş, selem akdi, istisnai akdi, sarf akdi, havale akdi, götürü satış akdi gibi güncel hayata dair konuları tetkik etmiştir. Müellif, yedinci bölümde günümüz ekonomisinin problemlerini ve İslâm'ın bunlara yaklaşımını araştırmıştır. Sekizinci bölümde kira akdi, dokuzuncu bölümde ise kefillik, ipotek, bağış gibi ticarete yardımcı muâmeleler üzerine eğilmiştir. Onuncu bölümde ise ticaret hayatına dair güncel sorulara cevap verilmiştir. Yapılan yeni baskılarda esnaftan gelen yeni sorular üzerine güncelleme yapıldığı yazar tarafından belirtilmiştir.⁷⁸

Ekonominin insan hayatındaki yeri, her daim önem arz etmiştir. Hem mevcut uygulamalar hem de yeni gelişen durumlar hakkında müslümanlar konuya temkinli yaklaşmıştır. Bundan dolayı insanların bu alana dair akıllarına takılan sorulara cevap verecek bir başucu esere de her zaman ihtiyaç duyulmuştur.

1.3.3. Delilleriyle Aile İlmihali

Aile, İslâm için önemli bir kurumdur. Kur'ân'da buna verilen önem, ilgili âyetlerin çokluğundan anlaşılmıştır. İslâm dini, kişisel ve sosyal her anlamda kurallar koymuştur. Özü itibarıyla insan, hem bireysel hem sosyal bir varlıktır. O, sadece kendi dünyasında, kişiliğinde, karakterinde var olmaz, aksine toplumsal rollerinde de kendini göstermektedir. Dolayısıyla Allah, yarattığını her durumunda uygun ve olması gereken davranışa ve uygulamaya yönlendirmiştir. Bireysel olarak istendik davranışları belirttiği gibi sosyal olarak nasıl olması gerektiğini kısmen ve yeteri kadar beyan etmiştir. Döndüren, Delilleriyle Aile İlmihali eserinde insanın sosyal yönüne dair kuralların, uygulamaların nasıl olacağı konusunda açıklamalarda bulunmuştur. Kişinin aile adını verdiğimiz ilk sosyal ve en temel sosyal yapıda, gelişen durumlara göre alması gereken

⁷⁷ Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2021), 127-281.

⁷⁸ Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, 31.

hal ve yapıdan Kur'ân'da bahsedilmiştir. Özelinde sadece aile hayatına ve aile hayatının sonlanması halinde ortaya çıkabilecek durumlara yönelik detaylı bilgiler ve uygulamalar mevcuttur.

Döndüren, bu eserini on üç bölümden oluşturmuştur. Temel bilgiler başlığını verdiği ilk bölümde insanın yaratılışı sürecinden girmiş ve kadının konumu, İslâm'ın aileyi koruma tedbirleri çerçevesinde örtünme, karşı cinslerin birbirlerine karşı tutumları ve davranışlarındaki genel prensipleri hatırlatarak son vermiştir. İkinci bölümde İslâm'da evliliğin dayandığı esaslar ele alınmıştır. Bu açıdan evlilik, aile mefhumu, evlilik öncesi nişan, onun hukuki sonuçları, evliliğin dayandığı deliller meydana gelmesiyle ilgili gelişen süreç, evlenme engelleri, evlilikte denklik ve nikâh, düğün törenleri gibi konular irdelenmiştir. Burada aile olma süreci, tüm detaylarıyla ele alınmıştır. Üçüncü bölümde geçerliliği bakımından evlilik çeşitlerinden ve dördüncü bölümde evlilikten doğan mali haklardan bahsedilmiştir. Bu açıdan mehir, nafaka, miras, çeyiz, ev eşyalarının durumu ile ilgili mali konuları içeren durumları detaylı bir şekilde açıklanmıştır.⁷⁹

Beşinci bölümde ise kadın ve erkeğin evlilikten doğan şahsî hak ve yükümlülüklerine değinilmiştir. Döndüren, eserinin altıncı bölümünde evliliğin meyvesi olan çocukla ilgili hukuki temsil durumlarına odaklanmıştır. Yedinci bölümde İslâm'ın çocukları korumak için aldığı tedbirlerden bahsetmiştir. Sekizinci bölümde evliliğin sona ermesiyle ilgili detaylı açıklamalara yer vermiştir. İslâm, her ne kadar huzurlu bir evliliği ve bunun sürdürülmesi için tedbirler almış ve kurallar koymuş ise de boşanma gerçeğini göz ardı etmemiştir. Bu açıdan boşanmayı en ince ayrıntısına kadar ahkâm âyetleri bağlamında fıkıh konularına göre işlemiştir. Böylece huzursuz bir evliliğin doğuracağı sonuçların önüne geçmeyi amaçlamış ve aynı zamanda kuralsız bir boşanmanın doğuracağı huzursuzlukların da önüne geçmeyi hedeflemiştir. Dokuzuncu bölümde özel durumlar başlığıyla boşanma bahsine farklı boyutuyla tekrar yer vermiştir.⁸⁰

Onuncu bölümde evliliği sona eren kadının durumu, bekleme süresi, bu aradaki hak ve sorumluluklarından bahsetmiştir. On birinci bölümde ise evliliği sonlandıran bir başka durum olan ölüm sonrasına yönelik düzenlemelere değinmiştir. Vasiyet ve vesâyet, bu başlığın temel iki konusunu oluşturmuştur. On ikinci bölümde miras konusuna yer vermiş ve genel hatlarıyla işlemiştir. On üçüncü bölümde günlük aile hayatına dair özellikle günümüzde ortaya çıkmış ve cevap arayan sorular ayrıca işlemiştir. Aile hayatının gündemini oluşturan ana başlıklarda sorular cevaplandırılmaya çalışmıştır.⁸¹

⁷⁹ Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2020), 11-251.

⁸⁰ Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali*, 251-457.

⁸¹ Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali*, 457-609.

Eserle ilgili yapılan açıklamalardan sonra aile hayatına yönelik günümüz dünyasındaki tehditleri göz önüne alındığı, aile hayatının sağlıklı bir şekilde sürdürülmesini sağlayan konuların işlendiği anlaşılmıştır. Huzurlu bir toplum oluşturma yapısı taşıyan ailenin kurumunun ve ondaki huzurun korunması için Kur'an'a bağlı kalmayı tavsiye etmiştir. Bu bağlılık da kurallarına uymakla gerçekleştirilebilir. İçeriğine inildiğinde bu çalışmanın ciddi bir çaba ve ilmi birikim sonucu olduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır. Döndüren, bu eserinde de daha sonra Ahkâmü'l-Kur'an'ında yer vereceği birçok konuyu delilleriyle ve detaylarıyla işlemiştir.

1.3.4. Delilleriyle Hac ve Umre

İslâm, hüccetmeyi ve bunun dışında umre yapmayı emretmiştir. Döndüren, bu iki konuyu inceleyen delilleriyle Hac ve Umre kitabını yazmıştır. Bu eser, Hamdi Döndüren tarafından hac ve umre ibadeti özelinde yazılmıştır. Bilindiği üzere diğer ibadetlere göre daha meşakkatli olan farklı olan bu ibadet hanefi mezhebi temelinde yazılmıştır. Ancak diğer mezheplere de yer yer değinilmiştir. Eser dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde hac ve umre ibadetine dair temel bilgiler sunulmuştur. İkinci bölümde bu ibadetlerin uygulamasına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ziyaret edilecek yerler hakkında bilgi verilmiştir. Dördüncü ve son bölümde ise hac ve umre yolculuğu sürecinde okunabilecek dualar belirtilmiştir.⁸² Eser, hac veya umre ibadetini yapmak isteyen müslümanlar için özet bilgiler içermek ve bir uygulama rehberi olmak üzere yazılmıştır. Döndüren, bu eserinde de Ahkâmü'l-Kur'an'da ele aldığı konuların adeta alt yapısını kurmuştur.

1.3.5. Günümüz Vakıf Meseleleri

Vakıf, İslâm'ın önemseydiği ve meşru kıldığı bir uygulamadır. Bu yüzden vakıf, Hz. Nebi'den bu yana İslâm tarihinde örneğine sık rastlanan bir hayır kurumu olmuştur. Vakıf, iyilik yapmak niyetinde olanları, ihtiyaç sahiplerine ulaştırmada köprü vazifesini üstlenmek üzere meşru kılınmıştır. Vakıf kurumunun daha iyi anlaşılması dolayısıyla amacını en güzel şekilde yerine getirilmesi ve insanlara ulaştırılması, bu eserde detaylı işlenmiştir. Müellif, vakıf uygulamasının tarihi boyutundan, uygulama çeşitliliğine kadar vakıfla ilgili bütün konuları detaylı bir şekilde işlemiştir. Eser, dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde vakıflara dair temel bilgilere değinilmiştir. İkinci bölümde vakfın çeşitleri ve üçüncü bölümde 1920 sonrası vakıfların durumları ele alınmıştır. Dördüncü ve son bölümde vakıflara dair güncel sorular cevaplandırılmaya çalışılmıştır.⁸³

⁸² Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Hac ve Umre*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2015) 260-278.

⁸³ Hamdi Döndüren, *Günümüzde Vakıf Meseleleri*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016) 163-305.

Bu eser, İslâm toplumunun bir bütün olma yolundaki en önemli yapı taşlarından biri olan vakıf uygulamasını tekrar gündeme taşımaktadır. Günümüzde aynı önemi ve yeri sağlaması adına oluşan boşluğu tamamlayan bir çalışma olarak değerlendirilmektedir. Eserin neredeyse yarısı vakıf konusuna dair güncel sorulara ayrılmıştır. Bu, eserin yazılmasındaki aslında amacın, fıkıh ilminde vakıf konusunun anlatılması olmadığı aksine bugün vakıfların daha işlevsel olabileceği sorusuna cevap arandığını göstermiştir. Vakıf, Kur'ân'da emredilen bir durum olduğundan müellif, Ahkâmü'l-Kur'ân'da ele aldığı bu konunun, bu eserle alt yapısını oluşturmuştur.

1.2.2.5. Güncel Fıkhi Meseleler

Hamdi Döndüren, ahkâmla ilgili konularla sorulan güncel sorulara da cevap vermiştir. İslâm, inanç, ibadet ve ahlak boyutuyla yani insanın hayatının her yanıyla hep var olmuştur. Asırlara hitap etmiştir. Söylenilenin aksine yalnızca indiği dönemde kalmamıştır. Hükümlerini genel geçer koymuştur. Müellif, bu eserinde günümüzde ortaya çıkan sorunlara ve sorulan sorulara temel kaynaklar çerçevesinde cevaplar vermişse İslâm dininin güncelliğine katkı vermiştir. 200 soru ve 200 cevaptan oluşan eser inanç, ibâdet, muâmelât ve İslâmın diğer konularına dair meseleler incelenmiştir. Bu bağlam mümin ile Müslüman farkı, amelin imanda bir cüz olup olmadığı, sigorta, işçi ve işveren ilişkilerine kadar değişik alanlarda gelen sorulara cevap vermiştir. İnançla ilgili temel hususlardan başlamış, dini uygulamalarda olası her durumu konu edinmiştir. Güncel konularda akla takılan durumda başvurulabilecek kaynaklar arasında yerini almıştır.

Döndüren, eserini altı bölümden oluşturmuştur. Birinci bölümünü inanç konularına ayırmış ve ikinci bölümü ise helal ve haramla ilgili meselelere tahsis etmiştir. Ayrıca yaygınlaşan saç ekimi gibi birtakım uygulamaları incelemiştir. Üçüncü bölümde genelde ibâdetlere dair soruları yanıtladığıdır. Bu bağlamda Döndüren, abdest, namaz, oruç, fitre, zekât, hac, umre ve kurban konularını tek tek ele almıştır. Müellif, dördüncü bölümünde aile hayatıyla ilgili soruları bu bağlamda evlilik ve eşlerin görevleri, boşanma ve miras gibi aile hukukuna dair konuları irdelemiştir. Beşinci bölümde ticari ve iktisadi hayata dair meseleleri tetkik etmiştir. Altıncı bölümü ise çeşitli meselelere ayırmıştır. Farklı alanlara dair gelen karma sorulara bu başlıkta cevap aranmıştır. Bu açıdan ortak internet kullanımı, çocukların internet ortamında oyun oynamaları ya da kaçak elektrik kullanımı gibi kamu maliyla alakalı farklı kategorideki sorular bu başlıkta cevaplandırılmıştır.⁸⁴

⁸⁴ Hamdi Döndüren, *Güncel Fıkhi Meseleler*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2021). 358-360.

Eserinden isminden ve müellifin diğer eser ve makalelerindeki genel tutumundan da anlaşılacağı üzere müellif, İslâm'ın her dönemde söyleyeceği bir sözü, koyacağı bir kuralı olduğu gerçeğini hatırlatmak ve anlatmak istemiştir. Bu anlamda önemli bir boşluğu doldurmuştur. Bu sorulara aynı yetkinlikle yanıt verecek ondan başka bir hoca da pek kalmamıştır. Döndüren, daha sonra Ahkâmü'l-Kur'ân'da incelediği pek çok konudaki yanıtları, esasında bu eserinde ortaya koymuştur.

1.4. Müfessirin Makale, Tebliğ ve Bildirileri

Kitapların ve özel çalışmaların yanında Prof. Dr. Hamdi Döndüren, akademisyen olması hasebiyle pek çok makale yazmış, bildiriler ve tebliğler sunmuştur. O, bu çalışmalarında da yine Ahkâmü'l-Kur'ân'a kaynaklık teşkil edecek meselelere eğilmiştir.

1.4.1. Osmanlı'da Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Faizsiz Bankacılık

Fâiz, Kur'ân'da yasaklanmış, buna karşın karz-ı hasen uygulaması yasal kılınmıştır. Döndüren, bu makalesinde günümüz ekonomisi açısından önemli yer teşkil eden faizsiz banka modelinin tarihi süreçteki seyrini ele almıştır. Faiz uygulamasının yaygınlaştığı günümüzde faizsiz de bir uygulamanın olabileceği fikrini savunmuştur. O, bu makalesinde Osmanlı Tarihinde bu duruma yönelik yapılan çalışmaları, çabaları ve bugüne yankılarını konu edinmiştir. Çalışmasına ilk olarak Ebussuud Efendi'nin para vakıflarıyla ilgili fetvasına istinaden Osmanlı Devleti'nde kredi kaynağı olmasının sağlandığını dile getirmiştir. Ardından Döndüren, bunun ilk örneklerini sunmuş ve para vakıflarında toplanan fonların kullanım yöntemleri hakkında bilgi vermiştir. Makalenin ilerleyen sayfalarında “Mülkiyeti Muhafaza Kaydıyla Satış (Bey' Bi'l-Vefa)” başlığıyla ipotek konusunu irdelenmiştir. Özellikle İslâm hukukunda tartışılan konulardan olan ipotekli yerden yararlanma, gelirini alma, yararlanma hakkı ve zararın hangi tarafa ait olacağı⁸⁵ konularını araştırmıştır.

Tarihi süreçte ele aldığı farklı ekonomik faaliyetlere ve vücut bulduğu uygulama örneklerine temas ettikten sonra Döndüren, bunların günümüze uyarlanması üzerinde durmuştur. Özellikle emek- sermaye ortaklığı olarak işlediği mudârebe yöntemi ve peşin alınan malın vadeli satımı üzerinden elde edilen kâr yöntemi olarak açıklayacağımız murâbaha satışını, faizsiz banka modeline ışık tutabileceğini vurgulamıştır. Bununla birlikte hali hazırda mevcut olan örnekler ve çalışmalar hakkında da bilgi vermiştir.

Sonuç olarak makale üzerinde genel bir değerlendirme yapıldığında İslâm dininin iktisadi ve ekonomik kuralları bağlamında uygulanabilirliğini göstermeye çalışmıştır. Tarihsel olarak farklı adlarla ya da durumlarda uygulanan yöntemlere bugün de işlerlik

⁸⁵ Hamdi Döndüren, “Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye’de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2008), 2.

kazandırması ve dünya pazarında İslâmi bir yöntem sunulması önem arz etmektedir. Döndüren, özellikle ekonomi alanında bunu açıklamalarıyla çok defa dile getirmiştir. Daha sonra yazdığı Ahkâmü'l-Kur'ân adlı hacimli eserinde bu makalesinden de yararlanmışır.

1.4.2. XVI. Yüzyıl Kültürümüzde Finansman ve İstihdam Politikası

Döndüren bu makalesinde 16. yy'ın finansman ve istihdam üzerinde durmuştur. Makalesinde kültür ve iktisat terimleri hakkında bilgi vermiş ve ilişkili olduğu diğer terimleri açıklamıştır. Ayrıca, ilerleyen sayfalarda bu terimler arasındaki ilişkiyi detaylı bir şekilde ele almıştır. Çalışmanın ikinci boyutu olarak 16. yüzyıl finansman kaynakları üzerinde durmuş ve bu kaynakların en başta geleni olan para vakıflarını tetkik etmiştir. Çalışmanın esasını bu başlık oluşturmuştur. Para vakıfları, gelişim süreci, finansman olarak kullanımı yazar tarafından detaylı bir şekilde işlenmiştir. Müellif, bu çalışmasında önemli bir noktaya değinmiş ve eski kültürümüzde var olan, para vakıfları, mudârahe, müzâraa ve murâbaha gibi iktisat uygulamaları hakkında bilgi vermiştir. Çünkü bunlar, o dönemde önemli finansman kaynakları olarak uygulanmış ve günümüzde bir iktisat modeli oluşturup oluşturmayacağı üzerinde durmuştur.⁸⁶

1.4.3. İslâm Ekonomisinde Sermaye Birikimi ve Kullanılma Yöntemleri

Döndüren, bu makalesinde sermaye birikimi ve kullanılma yöntemleri üzerinde durmuştur. Makalenin başında bankanın tarihçesini yer veren yazar, günümüze kadar gelişen süreçte bankanın oluşma amacı ve içerdiği anlam üzerinde durmuştur. Avrupa'daki gelişmeler neticesinde hız kazanan bankacılığın, İslâm dünyasına girmesiyle, bu dünyada bulacağı anlam ve alternatif yaklaşımları açıklamıştır. Çalışmasına İslâm dininin kırmızı çizgisi olan yasaklara dikkat çekerek başlayan yazar, ekonomik alanda oluşabilecek haksızlıklara değinmiştir. Ayrıca o, detaylı olarak faiz yasağını da makalesinde işlemiştir. Faizin yasaklanma sebebi, delilleri ve farklı uygulama yöntemleri üzerinde durmuştur.

Döndüren, çalışmasında sermaye birikimi ve kullanma yöntemlerinden biri olan mudârahe yöntemini merkeze almıştır. Terim hakkında açıklama yapmış, mübah olduğuna delilleri sunmuş ve çeşitleri hakkında bilgi vermiştir. Dahası mudârahe yönteminin uygulama esasları hakkında detaylı açıklama yapmış ve böylece konuyu detaylandırmıştır. Bunlar, makalenin birinci başlığında incelenmiştir. Makalenin ikinci başlığında yazar, İslâm bankasının çalışma sistemi ve risk sermayesiyle ilgili açıklamalar

⁸⁶ Hamdi Döndüren, "16. Yüzyıl Kültürümüzde Finansman ve İstihdam Politikası", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (1998), s.62.

yapmıştır. Bu açıklamalara İslâm bankacılığının, mudârabe esasına dayandığını ancak mudârabe dışında müşâreke denilen sermaye ortaklığına açık olduğunu ifade etmiştir. Yine müellif, murâbaha denilen peşin alınan mala karşılık miktarı belirli kâr ekleyerek peşin veya vadeli satma yöntemine, İcâre denilen kiralama veya leasing yöntemine müsait olduğunu da dile getirmiştir. Son olarak müfessir, vüçûh denilen tazmin yükümlülüğünü üstlenme karşılığında kârdan pay alma yöntemine de değinmiştir.⁸⁷ Yine Döndüren, İslâm bankalarının risk sermaye yöntemine elverişli olduğunu ancak dikkat edilmesi gereken bazı durumların olduğunu dillendirmiştir. Personel eğitimi ve alanında uzmanlaşmış görevlilerin, müşterilere meseleyi açıklamasıyla onların bilinçlenmesinin olaya farklı bir yan katacağını belirtmiştir. Yöntemlerin çeşitlendirilmesinin, rizikonun artırılmasının, ekonomik faaliyetlere dinamiklik katacağı da yazar tarafından beyan edilmiştir. Makalenin sonunda fâizsiz bankacılıkta uygulaması olduğunu belirtmiştir. Risk sermayesi üzerinde duran Döndüren, risk sermayesiyle ilgili bilgi vermiş ve şirketlerin çalışma sistemini ve uygulama örneklerini sunmuştur. Müellif, daha sonra bir müfessir olarak yazdığı Ahkâmü’Kur’ân tefsirinde bu makalesinden de yararlanmışır.

1.4.4. İslâm Bankacılığı ve Risk Sermayesi

Müellif, İslâm bankacılığı ve risk sermayesi üzerine de araştırmalar yapmıştır. Bu çalışmasında para vakıflarını temel aldığı için bu konuda bilgilendirmeye makalesine başlamıştır. Mezheplerin bu konudaki tutum ve açıklamalarına yer vermiş ve Türkiye’de İslâm bankacılığı bahsini açarak konuyu detaylandırmıştır. İslâm bankacılığında temel etken olan *risk* faktörünün uygulama yöntemlerine değinmiştir. Bu makalede İslâm dininin ekonomi alanında uygulanmalarının mümkün olduğunu temellendirmiştir. Bu bağlamda sanılanın aksine faiz ya da gayrimeşru diğer uygulamalar olmaksızın bankacılığın da ekonomik faaliyetlerin de uygulanabilirliğini ispat etmiştir. Açıkladığı bu yöntem hocanın, İslâm ekonomisi alanında ne denli yüksek bir ilmi birikime sahip olduğunun delili sayılmıştır. Yani bu konuyu yazarın kendisine dert edindiğini ve uğraşı alanına girdiğini açık bir şekilde ifade etmiştir. Müfessir, Ahkâmü’l-Kur’ân adlı hacimli çalışmasında bu makalesinden de kısmen istifade etmiştir.

1.4.5. Zamanın ve Şartların Değişmesiyle İslâmi Hükümler Değişir mi?

Döndüren, bu çalışmasında İslâm dünyasında her zaman güncelliğini koruyan bir konuyu ele almıştır. Son dönem İslâm âlimleri tarafından farklı cevaplar verilen bu soru, yazar tarafından temelden ele alınmış, hüküm ve illet gibi fıkıh literatürünün esas kavramları açıklanarak konuya girilmiştir. Ayrıca hükmü, Kur’ân ve sünnet çerçevesinde

⁸⁷ Hamdi Döndüren, “İslâm Ekonomisinde Sermaye Birikimi ve Kullanılma Yöntemleri”, *İlam Araştırma Dergisi* 1/2 (1996), 56.

hüküm ve farklı dallarda hükmün çeşitleri şeklinde incelemiştir. Ayrıca hükme etki eden illete ek olarak hikmet terimini ve çeşitleri tetkik edilmiştir. O, böylece makalesine mantıksal bir çerçeve oluşturmuştur. Hz. Nebi dönemindeki hüküm örnekleri, sebepleriyle birlikte maddeler halinde sunulmuştur. Herhangi bir durumda neden bu şekilde hüküm verildiği sorusunun cevabını bizzat Hz. Resulde bulan ashâb, bütün uygulamalarında aynı yöntemle hükümlerin yaşamda uygulanabilirliğini sağlamıştır. Böylece İslâm'ın evrenselliğinin devamına büyük katkı verilmiştir. Müellif, Hz. Resul döneminden başlanarak, sahabe, tabiûn ve mezhep imamlarının ta'lil metotlarını işlenmiştir.

Yazar, bu alanda uç noktalarda duran ulemanın da görüşlerine yer vermiştir. Maslahat temelinde görüşlerini bina eden Necmeddin et-Tufî, bu isimler arasında olmuştur. Hükümleri tarihsellik çerçevesinde ele alan ve dolayısıyla geçerliliğini de indirildiği dönemle sınırlayan Fazlurrahman'ın görüşlerini de okuyucuya aktarmıştır. Döneminde herhangi bir yere ait olamayışla temayüz etmiş ve fikirlerinden dolayı hep asi karşılanmış bir isim olarak, hükme dair durumlarda da netleşmemiş bir hoşgörü sahibi Cemalettin Efganî çalışmasında zikrettiği isimlerden biri olmuştur. Makalenin sonunda Döndüren, “Günümüzde yeni meseleleri çözmede izlenecek yol ne olmalıdır?”⁸⁸ sorusuna cevap aramıştır. Esaslar ve örnekler çerçevesinde kendi görüşüne yer vermiştir. Diğer eserlerinde de görüldüğü üzere müfessir, hep çözüm önerileri sunma çabasında olmuştur. Müellif, Ahkâmü'l-Kur'ân'ında buna benzer konularda, bu makalesinden yararlanmıştı.

1.4.6. Cuma Namazı ve Kılınma Şartları

Hamdi Döndüren, bu çalışmasında Kur'ân'da emredilen ibadetlerden biri olan Cuma namazını detaylarıyla ele almıştır. Cuma namazının delillerini, farziyetinin şartlarını ve sıhhat şartları mezhepler çerçevesinde tetkik etmiştir. Yazar, bu çalışmasında diğerlerinden farklı olarak Cuma namazını irdelemiştir. Oysa o, önceki çalışmalarında daha ziyade ekonomik faaliyetlere ya da onunla ilgili konulara eğilmiştir. Burada ise cuma namazını ders konusu şeklinde işlemiştir. Ancak çalışmanın hazırlandığı zaman dikkate alındığında bu çalışmasının çok daha önceden yazıldığı tespit edilmiştir. Müfessir, Cuma namazına değinirken Ahkâmü'l-Kur'ân'da bu çalışmadan faydalanmıştır.

⁸⁸ Hamdi Döndüren, “Zamanın ve Şartların Değişmesiyle İslâmi Hükümler Değişir mi?”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/7 (1998), 79.

1.4.7. Sosyal Değişme Karşısında İslâm Hukuku ve Yeni Yaklaşımlar

Yazar, bu çalışmasında değişimler karşısında İslâm hukukunun pozisyonunu ele almıştır. Bu alanda ortaya koyulan görüşleri ve bazı uygulama örneklerini sıralamıştır. Çalışmaya esas teşkil eden terimleri açıklamıştır. İllet, hikmet ve maslahat hükümler koyulurken gözetilen esaslara temas etmiştir. Döndüren, bu esasların hükümle ilgisine değinmiş ve zamanın değişmesinde oynadıkları rolü açıklamıştır. Ayrıca yazar, Hz. Nebi döneminden başlayarak şartların değişmesinin hükümlere etkisini gösteren örneklerle yer vermiştir. “Zamanın ve Şartların Değişmesiyle İslâmi Hükümler Değişir mi?” çalışmasıyla dirsek teması halinde olan bu çalışma, sosyal değişim karşısında dinamik bir İslâm hukuku profiline zemin hazırlamıştır.

Hz. Resul dönemiyle ilgili verdiği örnekler aynı zamanda bir yöntem şeklinde de olabileceğini gösteren anlatım sergilemiştir. Yazar, çalışmaya sahâbe ve müctehid imamların örnekleriyle devam etmiş ve aykırı görüşlere yer vermiştir. İslâm hukukunun sosyal değişime tepkisini, mecelle çizgisinde makul bir yöntemle ifade etmiştir. Mecellenin aile hukukuyla ilgili hükümleri kapsamaması⁸⁹ sebebiyle oluşturulan 1917 tarihli Hukuk-u Aile Karamanesine de çalışmasında yer vermiştir. Böylece sosyal değişimde izlenecek yolu örnekleriyle sunmaya çalışmıştır. Sosyal hayatta sadece değişen durumun olaylar olmadığı, terimlerin de zamanla yeni anlamalara kavuştuğu gerçeğine vurgu yapmıştır. Dolayısıyla terimlerin de zamanla yeni anlamlara kavuşacağını, böylece olaylara ve durumlara etkisini bu çerçevede ele almak gerektiğini özenle belirtmiştir. Bir bütün olarak olayların ve terimlerin değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu hususta Ahkâmü'l-Kur'ân'da yeri geldikçe bu makalesinden de istifade etmiştir.

1.4.8. Bir Fakih Olarak Ebussuud

Yazar, bu çalışmasında İskilipli âlimlerden Ebüssuûd Efendi hakkında bilgilendirme yapmıştır. Bilindiği üzere Ebüssuûd Efendi İslâm dünyasında hem fıkıh hem tefsir alanında hatırı sayılır bir âlim olarak bilinmektedir. Döndüren ise bu çalışmasında onun fakih yönünü irdelemiştir. Hayatıyla ve tefsirle ilgili eserleri hakkında bilgi vermiş ve ardından fıkıh alanında eserlerini detaylı olarak işlemiştir. Çalışmasında Ebüssuûd'un İslâm hukukuna olan hizmetlerinden örnekler sunmuştur. Onun âlimliğinin yanı sıra şeyhülİslâmlığa kadar uzanan devlet adamlığı sayesinde görüşlerini, uygulamada gösterebilme şansına kavuştuğunu örneklerle açıklamıştır.⁹⁰

⁸⁹ Hamdi Döndüren, “Sosyal Değişme Karşısında İslâm Hukuku ve Yeni Yaklaşımlar”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 1 (2003), 32.

⁹⁰ Hamdi Döndüren, “Bir Fakih Olarak Ebussuud”, *Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler*, ed, Mevlüt Uyanık, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, 258.

1.4.9. Gayri Müslim Ülkede Din ve Ticaret İlişkileri

Hamdi Döndüren, bu çalışmasında İslâm'ın ticaret hayatına dair günümüzde gün geçtikçe ön plana çıkan gayr-i müslimlerle olan boyutuna değinmiştir. Bu konuyu ele almadan önce İslâm öncesi dinlerde ticaret hayatını işlemiş ve Kur'ân'da anlatılan geçmiş kavimlerden örnekler sunmuştur. Ayrıca İslâm'ın ticaret hayatına getirdiği perspektife yer vermiştir. İslâm'ın ticaretteki temel ahlakını ve yasaklarını öz bir şekilde ele almış ve esas çerçeve hakkında bilgilendirme yapmıştır. Gayr-i müslim ülkede uygulanacak ticari uygulamalara bu başlığın devamın yer vermiş ve mezheplerin görüşlerini detaylıca işlemiştir. Özellikle İslâm'ın yasakladığı fâiz ve kumar gibi uygulamaların gayr-i müslim ülkelerde ne şekilde uygulanacağı, haram olup olmayacağı üzerinde mezheplerin görüşlerini tafsilatlı olarak açıklamıştır. Yazar, çalışmasında diğer çalışmalarında da ele aldığı mudârabe ve risk sermayesi gibi ekonomik faaliyetleri işlemiş ve günümüzde uygulanabilirliği üzerinde durmuştur.

1.4.10. Fesihten Doğan Tazminat, Rekabet, Reklam ve Promosyon

Müfessir, çalışmasında diğer çalışmalarında görüldüğü gibi güncel bir konuyu işlemiştir. Müellifin konuları seçmede ve onlara yeni perspektif oluşturmada temayüz yanı günceli yakalama özelliğini göstermektedir. Yeni güncel konuları ele alması ve onlara dair hükümleri açıklaması ya da âyetlere ve olaylara nasıl güncelle ilişkilendirilebileceği perspektifini göz önünde tutmuştur. Ahkâm tefsirinde de bu durum oldukça dikkat çekmektedir. Döndüren, bu makalede güncel ekonomik bir konuya parmak basmıştır. Akdin feshedilmesi sebebiyle ortaya çıkan durumlara, İslâm'ın getirdiği çözüm ve yaklaşımları işlemiştir. Yazar, akid terimini akdin sona ermesiyle ilgili durumları irdilemiştir. Aynı yöntemi, rekabet, reklam ve promosyon hatta acente konularında da kullanmıştır. Önce terim hakkında bilgilendirme yapmış ve akabinde İslâm'ın yaklaşımını sunmuştur.

Yazar çalışmasında her konuyu ayrı ayrı işlemiştir. İlk olarak akdin feshinden doğan tazminat konusunu ele almıştır. İlgili terimleri açıkladıktan sonra, akdin sona ermesiyle doğacak konulara eğilmiştir. Ayrıca tazminata sebep durumlar hakkında bilgi vermiştir. Her konuyla ilgili değerlendirmeyi de konunun hemen akabinde ve her konu özelinde ayrı ayrı yapmıştır. Ayrıca İslâm ekonomisinde rekabet başlığına girmiş ve terim hakkında genel bir bilgilendirme yapmıştır. İslâm'ın bu faaliyete bakış açısını anlatmıştır. Önleyici tedbirler olarak yasaklanan ekonomik faaliyetlere temas etmiştir. Özet olarak ekonomide rekabetin, İslâm dininde genel çerçevesini çizmiş ve bunda zarara uğratmamanın esas alındığını belirtmiştir. Çalışmanın devamında reklam, promosyon ve

acentelerin temsil yetkisi gibi konuları da aynı yöntemle işlemiştir. Müellif, tefsirinde yeri geldikçe makalesinden faydalanmıştır.

1.4.11. Fâiz Yasağı ve Finansman Sağlama Yöntemleri

Bu çalışmada müellif, fâiz yasağını ve finans sağlama yöntemini işlemiştir. O, İslâm dinin yasakladığı fâizin alternatifsiz olmadığını ifade etmiştir. Vazgeçilmez görülen, ekonomik hayatın neredeyse tamamen içinde yer alan ancak İslâm'ın yasakladığı fâizin, insanlar tarafından “O zaman ne yapmalı?” sorusuna bu makalesinde cevap aramıştır. Çalışmada ilk olarak fâiz yasağı ele alınmıştır. Yazar, fâizi yasaklayan delilleri zikretmiş ve günümüzde fâiz olabilecek uygulama örneklerine değinmiştir.

Ayrıca müellif, tarihi gelişim sürecinden başlayarak Osmanlı'da uygulanan para vakıfları hakkında detaylı bilgi vermiştir. Ardından günümüz fâizsiz bankacılık ve murâbaha yöntemine değinmiştir. Neticede uygulanabilir yöntemleri hakkında bilgi vermiştir. Osmanlı Devleti'nin uygulamalarından olan iltizam ve malikâne sistemleri ile esham uygulamalarına da bu çalışmada yer vermiştir. İpotek yoluyla finansman kullanımı ve İslâm'ın ekonomi alanında ayrı bir yeri olan karz-ı hasen konusunu da ayrıca ele almıştır. Ortaklıklar yoluyla kredi temini başlığıyla farklı bir finansman yöntemine değinen yazar, bu başlık altında ortaklık çeşitlerini detaylı işlemiştir.

Çalışmasının devamında Döndüren, İslâm hukukunda uygulanan esaslarıyla ekonomik anlaşmalara değinmiştir. Bu açıdan kabz öncesi satış yasağı, selem ve sarf akdi, bu konuda işlenen başlıklardır. Sarf akdi konusuyla beraber Döndüren, günümüz altın ve döviz işlemlerine yönünü çevirmiştir. Günümüzde uygulanan vadeli alım ve satımlara, foreks ve forward vadeli döviz piyasasına dair fikirlerini belirtmiştir. Çalışmasını kredi kartları ve pos kullanımı başlıklarıyla sürdürmüş, uygulama hakkında bilgi verdikten sonra görüşlerini belirtmiştir. Döndüren, Ahkâmü'l-Kur'ân'da ilgili konularda bu çalışmasından istifade etmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

AHKÂMÜ'L-KUR'ÂN'I BAĞLAMINDA HAMDİ DÖNDÜREN'İN TEFSİR METODU

2. Ahkâmü'l Kur'ân'ı Bağlamında Hamdi Döndüren 'in Tefsir Metodu

2.1. Konu Başlığı Açarak Âyetleri İşlemesi

Hamdi Döndüren, diğer Ahkâmü'l-Kur'ân yazarları gibi âyetleri Mushaf tertibine göre incelemiştir. Müfessir, âyetleri Mushaf tertibine göre tetkik etmekle beraber, o âyette öne çıkan yargıyı da başlık yapmıştır. Âyette öne çıkan konuya bâb başlığında yer vermiş ve âyetin açıklamasında da ayrı bir başlık açarak detaylı bir şekilde ele almıştır. Âyetin tefsirinde ayrı bir başlık altında detaylı bir şekilde konuyu işleme yöntemi diğer ahkâm tefsirlerinde görülen bir yöntem değildir. Bu durum Döndüren'in tefsirinin özgün bir yöntemi olarak görülmüştür.

Müellif, ilk olarak, *Helal ve Haram Yiyecekler, Şeytanın Hileleri ve Müşriklerin Yanılgısı* başlığında bu özgün özelliği göstermiştir. Müellif, *يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ* “Ey İnsanlar! Yeryüzünde bulunan nîmetlerin helâl ve temiz olanlarından yiye ve şeytanın izinden gitmeyin. Çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır.”⁹¹ anlamını vermiştir. Bu âyetin açıklamasında *Helal Rızık* başlığını açmıştır.⁹² Rızıkı Allah'ın verdiğini ve onu elde etmek için çalışıp kazanmanın kulun görevi olduğunu açıklamasında ifade etmiştir. Eşyada aslolanın mubahlık olduğunu, haramların ise ancak Kur'ân ve sünnetle belirlendiğini ifadelerine ilave etmiş ve meseleyi detaylı bir şekilde izah etmiştir.

Müellif, aynı âyette bir de *Haram Kılınan Hayvansal Ürünler*⁹³ şeklinde bir başlık açmış ve bu bağlamda yenilmesi ve kullanılması yasaklanan hayvan etleri konusuna eğilmiştir. Bu durum *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ* “Ey iman edenler! Size rızık olarak verdiğimiz şeylerin iyi ve temiz olanlarından yiye. Eğer gerçekten Allah'a ibadet ediyorsanız, O'na şükredin.”⁹⁴ manasını vermiştir. Müfessir, âyetin bu kısmını açıklamak için “Şüphesiz size ölü hayvan etini, kanı, domuz etini,

⁹¹ el-Bakara 2/167-178.

⁹² Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/288-290.

⁹³ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/294.

⁹⁴ Bakara 2/172.

*Allah'tan başkası için kesilen hayvanı haram kılmıştır. Fakat darda kalana, başkasının payına el uzatmamak ve zaruret miktarını aşmamak üzere günah sayılmaz*⁹⁵ âyetini delil olarak getirmiştir. Yazar, burada yenilmesi haram kılınan ve zaruret durumlarında istisnalar hariç yasaklanan hayvanları tek tek sıralamıştır.⁹⁶ Bu bağlamda benzer örnekler, tefsirinde mevcuttur. Mesela bir âyetin açıklaması⁹⁷ için bab başlığında kısas konusuna yer vermiştir. Konu başlığında kısasla ilgili âyetleri ve hükümleri açıklamıştır. İlgili terimleri ve günümüzde farklı şekillerdeki uygulamalarıyla detaylı bir açıklama yapmıştır.⁹⁸

Evlilikte oluşan mehir konusu, Kur'ân'da yer almıştır. Müellif, bu konuya dair açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıdan *وَإِنْ أَرَدْتُمْ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَآتَيْتُمْ إِحْدَاهُنَّ قِطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا أَتَأْخُذُونَ بِبُهْتَانٍ وَّإِثْمٍ مُّبِينٍ* âyetini ilgi tutmuştur. *Eğer bir eşi boşayıp yerine başka bir eş almak isterseniz, öncekine yükler dolusu mehir vermiş olsanız bile, ondan hiçbir şey geri almayın. Siz iftira ederek ve açık bir günah işleyerek mi verdiklerinizi geri alacaksınız?*⁹⁹ anlamını vermiştir. Müfessir, âyetin mehirle ilgili olduğunu ve bunu Ahkâmü'l-Kur'ân adlı eserinde “Kadının Mali Hakları”¹⁰⁰ başlığında detaylandırıldığı görülmektedir.

Müellif, âyetin içerdiği genel konuları bâb başlığı altında açıklamıştır. Bazı durumlarda ise hiçbir açıklama yapmadan, sadece âyetin konusuyla ilgili bir değerlendirme yapmıştır. Buna Al-i İmran sûresi 31-41. âyetleri örnek gösterilebilir. Yazar, bu âyetin açıklamasında bâb başlığında herhangi bir konuya yer vermemiş, âyetin içerdiği ana fikirle ilgili bir konu olduğu kanaatine varmış ve âyetin tefsirinde *Duanın Aile Fertleri Üzerindeki Tesiri*¹⁰¹ başlığını açmıştır. Ayrıca konuyu, Kur'ân bütünlüğü çerçevesinde diğer âyetlerden de yararlanarak örneklerle işlemiştir.

Müfessirin bir diğer özgün tarafı, bazen bâb başlığında konuyu belirtmemekle beraber alakasından dolayı âyetin tefsirinde ayrı başlıkta işlemiştir. Bu bağlamda *قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَأَبًا فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِي سُنْبُلِهِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَأْكُلُونَ* “Yusuf dedi: “Siz yedi yıl boyunca, âdetiniz üzere ekip biçersiniz ancak yiyeceğiniz az miktar dışında- biçtiğinizi başağında bırakırsınız.”¹⁰² âyetini örnek göstermiştir. Âyetin içeriğinden hareket eden müellif, bu âyetten hareketle *Ekonomik Kriz ve Tasarrufa Teşvik* başlığını açmıştır. O,

⁹⁵ Bakara 2/173.

⁹⁶ Bilgi için bk Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/294-296.

⁹⁷ Bakara 2/178.

⁹⁸ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/321.

⁹⁹ En-Nisâ 4/20.

¹⁰⁰ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/463.

¹⁰¹ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/108.

¹⁰² Yûsûf 12/47.

bununla günümüz dünyasındaki ekonomik olumsuzluklara karşı ne tür tedbirler alınacağı konusundaki görüşlerini beyan etmiştir.

Bedir savaşıyla ilgili âyetlerin tefsirinde bâb başlığında konuya yer verme ve âyetin tefsirinde ayrı başlıkta işleme metoduna örnek gösterilebilir. Bu âyete قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأُخْرَى كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِثْلَهُمْ رَأْيَ الْعَيْنِ وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصَرِهِ مَنْ يَشَاءُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ “Hiç şüphesiz (Bedir savaşında) karşı karşıya gelen iki toplulukta sizin için bir ibret vardır. Onlardan biri Allah yolunda savaşıyordu. Diğeri ise inkârcı olup, mü'minleri kendilerinin iki katı olarak görüyordu. Allah dilediğini yardımıyla destekler. Şüphesiz bunda akıl sahipleri için apaçık bir ibret vardır.”¹⁰³ ifadeleriyle Kur'an'da yer verilmiştir. Burada âyetin tefsirinde Bedir savaşından söz etmiş ve onu konu başlığı yapmıştır. Ardından âyetin açıklamasına geçmiş ve Bedir savaşını detaylı olarak nedenleri, süreci ve sonucuyla okuyucuya sunmuştur.

Müfessir, *Hicret Eden ve Etmeyen Mü'minlerin Durumu*¹⁰⁴ adıyla bir bab başlığı açmış ve bunun altında da *Hicret* konusuna değinmiştir. Burada hicretin hükmü ve Mekke'den Medine'ye yapılan hicreti anlatmıştır. Ayrıca hicretin İslâm tarihinin dönüm noktası olan bir gelişme olduğunu dile getirmiştir. Bu bağlamda konuyla ilgili ana hatlarıyla meseleyi izah etmiştir. Böylece özgün bir diğer yönü İslâm tarihiyle ilgili bilgilere Ahkâmü'l-Kur'an'da yer vermesi olmuştur.

Eserde bilimsel alanla ilgili başlıklar yer almıştır. Ankebût sûresinde yer alan مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بُيُوتًا وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ “Allah'tan başka dostlar edinenlerin durumu, örümceğin durumu gibidir. Örümcek bir ev edinir, fakat evlerin en çürüğü şüphe yok ki örümcek yuvasıdır. Keşke bilselerdi!”¹⁰⁵ âyetin açıklamasında müellif, Allah'ın örümcekten insana örnek sunmasının inceliklerini *Örümcek ve Yuvası* başlığını açarak işlemiştir. O, Allah'ın örümceğin eviyle ilgili insana bir örnek sunduğunu, bunun seçilmesinin inceliklerini o başlıkta irdelemiştir. Hatta zooloji ilminden âyetin tefsirinde yararlanmıştır.¹⁰⁶

Müfessir, *Çocuğun Anne Karnında Oluşumu*, başlığını

خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَانزَلَ لَكُمْ مِنَ الْأَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ يَخْلُقْكُمْ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ خَلْقًا مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ فِي ظُلُمَاتٍ ثَلَاثٍ ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَاتَى تُصْرَفُونَ âyeti için açmıştır. Bu ayete de “O, sizi bir tek nefisten (Âdem'den) yaratmış, sonra ondan da eşini var etmiştir. Yine O, sizin için hayvanlardan sekiz çift indirdi. Sizi annelerinizin karınlarında üç karanlık içinde, bir yaratılışın ardından diğerine geçirerek yaratıp duruyor. İşte Rabbiniz olan

¹⁰³ Ayet için bk. Âl-i'İmrân 3/13.

¹⁰⁴ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 2/643.

¹⁰⁵ el-Ankebût 29/41.

¹⁰⁶ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 7/223.

Allah budur.”¹⁰⁷ şeklinde meal vermiştir. Bu âyette zikredilen anne karnında üç karanlık içinde çocuğun aşama aşama yaratılmasını açtığı ilgili başlıkta irdelemiştir. O, bunu Kur’ân’ın derinliğine bir işaret olarak görmüş ve müfessirin başka bilim dallarından yararlanarak âyetleri ele aldığını göstermiştir.

Müfessir, Ahkâmü’l-Kur’ân’ında farklı bir yöntem benimsemiştir. O, âyetlerin gerek genel konusunu gerekse içeriğini bir başlık olarak yazmış ve açıklamayı o başlık altına yerleştirmiştir. Ayrıca o, meseleyi konu başlığı marifetiyle ele almış, kısa bir açıklamayla geçmemiştir. Okuyucuda oluşan soruları olabildiğince cevaplayacak mahiyette âyetlerin açıklamasını detaylı olarak sunmuştur. Konuyla ilgisi olduğunu düşündüğü güncel konulara da ilgili âyetler bağlamında değişik başlıklar açarak değinmiştir.

2.2. Rivâyet Yönünden İncelenmesi

Rivayet tefsir metodu tefsir geleneğinin en önemli halkalarından biridir. Birçok müfessir bu yönelime girmiş ve tefsirlerini bu metodla yazmıştır. Fakat yazılan eserlerin hiçbiri Taberî ve ibn Kesîr’in ulaştığı şöhreti yakalayamamıştır. Ahkâm tefsir geleneğinde de rivayet yöntemine müracaat etmek, bir yöntem olmuştur. Hamdi Döndüren de bu yöntemi kullanmıştır. Rivayet tefsirinde ilk ve temel husus, âyetin yine âyet veya âyetlerle tefsir edilmesidir. Hamdi Döndüren’in de aynı şekilde ve büyük ölçüde âyetin tefsirinde âyet ya da âyetlere yer verdiği görülmüştür.

2.2.1. Kur’ân’ın Kur’ân’la Tefsiri

Kur’ân’ın Kur’ân’la tefsiri, rivâyet tefsirinin önemli yöntemidir. Müfessirler genel olarak Kur’ân’ın ilk müfessirinin, yine Kur’ân olduğunu ifade etmişlerdir. İslâm âlimleri, müphem ve mücmel âyetlerin tefsirinde en iyi ve en sağlam yolun, yine Kur’ân’a başvurmak olduğunda ittifak halindedir. Kur’ân’da herhangi bir mesele bir yerde bazen mücmel veya müphem olarak ifade edilmiş olabilir. Aynı konu başka bir yerde ise daha geniş olarak anlatılmış olabilir. Bunun için Kur’ân’dan bir mesele inceleneceği zaman onunla alakalı bütün âyetleri gözden geçirmek gerekir.¹⁰⁸

Bu bakış açısı ve tefsir ilminin yöntemi çerçevesinde Döndüren’in, yoğun bir şekilde hemen hemen her âyette bu yöneme başvurduğu görülmektedir. Bunun, Kur’ân’ın bir bütün halinde ele alınması gerektiği düşüncesiyle hareket ettiği söylenebilir. Çünkü müfessir, hemen her âyette öncelikle o konuda Kur’ân’da geçen diğer âyetlere yer vermiş ve bunlara paralel olarak açıklama yapmıştır. Bazen bu eğilim tefsir edilen âyette geçen bir terimin, Kur’ân’da geçen tüm kullanımlarını açıklamak şeklinde olmuş, bazen

¹⁰⁷ ez-Zümer 39/6.

¹⁰⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 38.

de konunun tüm yönleriyle ele alınması ve eksiksiz kavranması biçiminde gerçekleştirmiştir. Örneğin münafık terimini açıklarken tüm âyetlerde geçen kullanımlarına yer vermiş ve kimlerin bu kapsamda değerlendirilebileceğine değinmiştir. Bununla birlikte nikâh ya da miras gibi ahkâm konularında konunun tüm detayıyla kavranması için Kur'ân bütünlüğünde âyetleri diğer âyetlerle açıklamıştır.

Döndüren, Ahkâmü'l-Kur'ân'da Fâtiha sûresindeki *أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ* yani nimet verilenlerin başka bir âyetle açıklandığını ifade etmiştir. O, bu kapalılığın *وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَٰئِكَ رَفِيقًا* “Kim Allâh'a ve Peygamber'e itaat ederse işte onlar, Allâh'ın kendilerine nîmet verdiği peygamberler, sıddıklar, şehitler ve iyilerle birlikte dirler. Bunlar ne güzel arkadaştır!”¹⁰⁹ âyetinde açıklandığını belirtmiştir. Buna göre nimet verilenlerin, nebiler, sıddîkler, şüheda ve sâlihler olduğu anlaşılmıştır. Döndüren de bunu tefsirinde beyan etmiştir.¹¹⁰

Bakara sûresi 8-12. âyetleriyle ilgili açıklaması da âyetin tefsirinde diğer âyetlerden yararlandığını göstermektedir. Bu âyetlerde münafıkların özelliklerinden bir kısmına değinilmiştir. Bu âyetin tefsirinde müfessir *Münafıklar* başlığını açmış ve burada detaylı bilgi vermiştir. Bu açıdan münafığı, dıştan inanmış görünüp ama içten inanmayanlar, Allah'a ve elçisine muhalefet edenler olarak tarif etmiştir. Müfessir, âyette belirtilen nifak özelliklerini Kur'ân'ın diğer âyetlerinden de yararlanarak açıklamıştır.¹¹¹

Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirine Âl-i İmrân sûresinin 15.âyeti örnek gösterilebilir. Âyette *قُلْ أُوْتَيْتُكُمْ بِخَيْرٍ مِنْ ذَٰلِكُمْ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَأَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ* “De ki: “Size, bütün bunlardan daha hayırlı olanını bildireyim mi? Allâh'a karşı gelmekten sakınanlar için, Rab'leri katında, altlarından ırmaklar akan, içinde sürekli kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve Allâh'ın hoşnutluğu vardır. Allah, kullarını görmektedir”¹¹² buyrulmuştur. Burada müttakilere verilecek ahiret mükâfatları sıralanmıştır. Döndüren, bu âyetleri açıkladıktan sonra maddeler halinde müttakilerin Kur'ân'da geçen özellikleri başka âyetler ışığında incelemiş ve verilecek mükâfatları tek tek sıralamıştır.¹¹³ O, böylece Ahkâmü'l-Kur'ân'ında âyetin âyetle tefsiri metodunu uygulamıştır.

Âyetin âyetle tefsirine bir diğer örnek En'am sûresi 1-2. âyetlerine yaptığı açıklamaları gösterilebilir. Sûrenin ilk âyetinde *الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ*

¹⁰⁹ en-Nisâ 4/69.

¹¹⁰ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/45.

¹¹¹ Bilgi için bk. Münâfikûn 63/3, Mücâdele 58/19-20, Bakara 2/9-10, Mücâdele 58/14, A'râf 7/58, Nisâ 4/141, Ankebût 29/10-11, Nûr 24/48-49, Tevbe 9/67, İnfitâr 82/4-5, Fetih 48/6, Nûr 24/19, Âl-i İmrân 3/188, Nisâ 4/140, Ahzâb 33/60.

¹¹² Âl-i İmrân 3/15.

¹¹³ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/64.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ “Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allâh’a mahsustur. İnkâr edenler hâlâ putları Rab’leri ile denk tutuyorlar!” buyrulmuştur. Müfessir, bu âyetin açıklamasında göklerin ve yerin altı günde yaratıldığını, Allah’ın insanı karanlıklardan aydınlığa çıkarma isteğini, Kur’ân’da zikredilen başka âyetlerden yararlanarak açıklamıştır. Ardından müfessir, هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضَىٰ أَجَلًا وَأَجَلٌ مُّسَمًّى عِنْدَهُ ثُمَّ أَنْتُمْ تَمْتَرُونَ “Sizi bir çamurdan yaratan, sonra bir ecel belirleyen O’dur. O’nun katında belirlenmiş bir ecel daha vardır. Siz ise hâlâ şüphe edip duruyorsunuz!” âyetine geçmiştir. Bu âyette insanın topraktan yaratılışını, ardından ona bir ecel takdir edilmesini zikreden diğer âyetlerle konuyu pekiştirmiştir. Böylece o, göklerle yerin yaratılışını açıklarken başka âyetlerde göklerle yerden bahsedilmesini dikkatlere sunmuş ve açıklamasında bunu göstermiştir. Yine insanın topraktan yaratıldıktan sonra ecelinin tayin edildiğini ifade eden, Kur’ân’daki başka âyetlerden örnekler vermiştir.¹¹⁴

Bu konuya bir başka misal, Saffat sûresinin 83-98.âyetlerinin tefsirinde kendini göstermiştir. Burada Hz. İbrahim’in Hz. Nuh’un yolundan gittiği belirtilmiştir. Müfessir, bu âyetten hareketle Hz. İbrahim’in Kur’ân’da anlatılan hayatına dair kısa bilgilendirme yapmış ve konuyla ilgili diğer âyetlerden yararlanarak Hz. İbrahim’le ilgili detaylı açıklama yapmıştır.¹¹⁵ Görüleceği üzere Döndüren, Ahkâmü’l-Kur’ân’da hüküm bildiren âyetler veya diğer âyetleri tefsir ederken mutlaka Kur’ân’daki diğer âyetlerden yararlanmıştır.

Kur’ân’ın Kur’ân’la tefsirinde bir örnek âyetin devamında gelen âyetle açıklanması gösterilebilir. Kapalı olan bir âyet veya kelime, bazen aynı âyetin devamındaki âyette açıklanmıştır. Açıklamayı bizzat Kur’ân’ın yaptığı mücmel durumla ilgili örnek Mü’minun sûresinde görülmüştür. Bu sûrenin 1. âyetinde قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ “Müminler gerçekten kurtuluşa ermiştir.”¹¹⁶ ifadeleriyle müminlerin kurtuluşa ereceği beyan buyrulmuştur. Buradaki الْمُؤْمِنُونَ kelimesi ondan sonra gelecek olan الَّذِينَ ismi mevsulü yardımıyla diğer âyetlerle açıklanmıştır. Yani ardından gelen âyetlerde namazlarını huşu içinde kılan, boş şeylerden yüz çeviren, zekât vazifesini yerine getiren, iffetlerini koruyan, emanetlerine ve ahitlerine riâyet eden, namazlarını devamlı kılanlar olarak detaylandırılmıştır. Pasajın en sonunda firdevs cennetlerine varis olacakların ve orada ebedi kalacakların da müminler olduğuna işaret edilmiştir. Görüldüğü gibi ilgili âyette açıklanması gereken mevsuf, ardından gelen sıfat ve ona atfedilen matuflarla açıklanmış ve böylece kapalılık giderilmiştir.¹¹⁷

¹¹⁴ Döndüren, Ahkâmü’l-Kur’ân, 3/429-432.

¹¹⁵ Döndüren, Ahkâmü’l-Kur’ân, 8/49.

¹¹⁶ el-Mü’minun 23/1.

¹¹⁷ Döndüren, Ahkâmü’l-Kur’ân, 6/357-366.

Buna benzer başka bir misal, Meâric sûresi 19. âyetinde ve devamında görülmektedir. Bu âyette *“Gerçekten insan, doğasında hırslı ve tez canlı yaratılmıştır.”*¹¹⁸ buyrulmuştur. Yani insanın doğası gereği hırslı ve tez canlı yaratıldığı ifade edilmiştir. Ardından gelen iki âyette insanın neden hırslı ve tez canlı olduğu açıklanmıştır. Bunun için *“Kendisine kötülük dokunduğunda sızlanır, feryat eder.”*¹¹⁹ ve *“Hayır eriştiğinde ise iyice cimrileşir.”*¹²⁰ âyetlerinde durum açıklanmıştır. Buna göre insana bir iyilik geldiğinde vermediği için hırslı, bir kötülük geldiğinde sızlandığı için tez canlı olduğuna işaret edilmiştir. Ardından *إِلَّا الْمُصَلِّينَ* denilmiş ve namaz kılanların böyle olmadığına işaret edilmiştir. Burada da mevsuf ve sıfat ve ona atfedilen özellikler üzerinde âyetin, devamındaki âyetle açıklandığı örneklendirilmiştir.¹²¹ Döndüren, tefsirinde buna işaret etmiştir.

Bu bağlamda *“O zaman meleklere: ‘Âdem’e secde edin!’ dedik, hemen secde ettiler. Yalnız İblis dayattı ve büyüklük tasladı, böylece inkârcılardan oldu.”*¹²² âyeti de örnek gösterilebilir. Âyette şeytanın neden secde etmediğine dair bir kapalılıktan bahsedilmiştir. Bunu gideren açıklama ne âyetin devamında ne de sûre içerisindeki başka bir âyetle açıklanmıştır. Müfessir, bu kapalılığın *قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ* “Allah: ‘Sana secde etmeni emrettiğim hâlde niçin secde etmedin?’ diye sordu. İblis: ‘Ben ondan üstünüm, çünkü beni ateşten onu ise çamurdan yarattın.’” dedi.¹²³ âyetiyle giderildiğini belirtmiştir. Yine başka bir sûrede yer alan¹²⁴benzer açıklamayla kapalılığın giderildiğini, Döndüren ifade etmiştir.¹²⁵

Netice itibariyle Hamdi Döndüren, Kur’ân’ın Kur’ân’la tefsirine, özel bir önem vermiştir. Bunu bir tefsir metodu olarak uygulamıştır. Müfessir, âyetin âyetle tefsiri için büyük bir çaba sarfetmiş ve ilgili âyetleri bir arada sunmuştur. Yine o, bu konuda daha önce yazılan tefsirlerden de istifade etmiştir. Bu bağlamda Hud sûresindeki Âd kavminin helak oluşu ile ilgili âyetler, Yunus sûresinin son bölümünde Asur kavminin yani Ninova halkının niçin helak olmadığına dair âyetler, Nuh sûresindeki Nuh kavminin nasıl helak olduğuna dair âyetler hep Kur’ân’ın Kur’ân’la tefsirine örnek olarak verilmiştir. Bu bağlamda Arab-ı Baide denilen Âd, Semûd, Lût ve Nûh gibi kavimleri ve onların helak oluşlarını anlatan âyetler, Kur’ân’ın Kur’ân’la tefsirine örnek olmuştur.

¹¹⁸ el-Meâric 70/19.

¹¹⁹ el-Meâric 70/20.

¹²⁰ el-Meâric 70/21.

¹²¹ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur’ân*, 9/656.

¹²² el-Bakara 2/34.

¹²³ Araf 7/12.

¹²⁴ Hicr 15/32-42.

¹²⁵ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur’ân*, 4/650.

korkarım”¹³⁰ ifadelerinin açıklamasında da bir rivayete yer vermiştir. Bu âyetle Adem’in iki oğlu anlatılmış ve öldürme kastıyla kardeşine yönelmesi dile getirilmiştir. Yazar, bu âyetle ilgili olarak Sa’d b. Ebi Vakkas’tan, Hz. Osman döneminde çıkan fitnelerle ilgili şöyle rivayete yer vermiştir. Sad, Hz. Nebi’den “İleride öyle bir fitne çıkacak ki, o zaman oturan ayakta olandan daha hayırlı, yürüyen koşandan daha hayırlıdır.” Hz. Nebi’nin bu buyruğuna yer veren Döndüren, Sad’e sorulan “Ya adam evime girer de beni öldürmek için elini kaldırırsa ben ne yapmalıyım?” sorusuna da kitabında yer vermiştir. Sad’in “Ona Adem’in oğlu gibi ol.”¹³¹ cevabına işaret etmiştir. O, böylece ilgili rivayetle Hz. Adem’in iki oğlu arasındaki olayı anlatan âyeti, tefsir etmiştir.

Döndüren, Tevbe sûresi 72. âyetinde, وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ “Allah, mü’min erkeklerle mü’min kadınlara, içlerinden ırmaklar akan, sürekli olarak kalacakları cennetler ve Adn cennetlerinde hoş meskenler vaad etmiştir. Allâh’ın rızası ise daha büyüktür. İşte büyük kurtuluş budur.”¹³² buyurduğunu dile getirmiştir. Bu âyetle mümin erkeklerle kadınlara büyük mükafatlardan bahsedilmiştir. Müellif, âyet hakkında Hz. Nebi’den gelen bir rivayete yer vermiştir. Buna göre Ebu Bekir b. Abdullah, babasından rivâyet ettiğine göre Nebi (sav) “Kaplari ve içindeki eşyaları gümüşten olan iki cennet vardır. Kaplari ve içindeki eşyaları altından olan ayrıca iki cennet daha vardır. Adn cennetindeki müminlerle rabblerini görmeleri arasında, sadece Allah’ın yüzündeki azâmet ve kibriya örtüsünden başka bir şey bulunmayacaktır.”¹³³ buyurmuştur. Müfessir, böylece mümin erkeklere ve kadınlara verilecek ecirden bahseden âyeti bir rivayet yardımıyla yorumlamıştır. Müfessir, başka bir rivayette aynı âyeti yorumlamaya çalışmıştır. Buna göre Allah cennette onlara sesleneceği, onların buyur Allah’ım diyeceği ve bütün hayır ve iyiliklerin elinde olduğunu ifade edeceği beyan edilmiştir. Yine rivayette Allah onların hal ve hatırını soracağı ve onlara cennetten daha değerli bir ödül vereceği ifade edilmiştir.¹³⁴ Böylelikle müfessir, âyetle anlatılan, mümin erkeklerle ve kadınlara dair ödülleri neler olacağını, delil aldığı rivayetlerle açıklamaya çalışmıştır.

Döndüren, âyetlerin tefsirinde sünnetten gelen rivayetlerden yararlanmıştır. Bu bağlamda bir âyeti¹³⁵ ilgi tutmuş ve Abdullah b. Ömer ile Ebû Hureyre’den bir bilgi aktarmıştır. Bu bilgide Hz. Nebi’ye insanların en şereflişinin kim olduğundan sorulmuştur. O, bunu Hz. Yusuf olarak yanıtlamıştır. Çünkü onun, nebi oğlu, nebi oğlu,

¹³⁰ el-Mâide 5/28.

¹³¹ Döndüren, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 3/244.

¹³² Et-Tevbe 9/72.

¹³³ Buhârî, Tefsir, 55/1.

¹³⁴ Müslim, Cennet, 9, Ayrıca Bk. Döndüren, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 4/381-383.

¹³⁵ Yusuf 12/4.

nebi olduğu söylemiştir. Ayrıca onun Allah'ın dostu olduğunu beyan etmiştir.¹³⁶ Oysa bu âyette böyle bir bilginin kullanılmasını gerektirecek bir veriye rastlanmamıştır. Sadece yâ ebeti ifadesi yer almıştır.

Döndüren, âyetin tefsirinde sünnetten rivayetleri hemen her âyette kullanmıştır. Âyette¹³⁷ Allah'ın, müminleri kimsenin bilmeyeceği mükâfatlarla mükâfatlandıracağını ifade etmiştir. Müfessir, bu ifadeleri Hz. Nebi'den gelen açıklamalar ışığında, Ebû Hureyre'nin rivayetiyle tefsir etmiştir. Bu ifadelerde Allah'ın salih kulları için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insanı hatırına gelmeyen nimetler hazırladığı hadisine yer vermiştir.¹³⁸

Ahzab sûresinde yer alan إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

“Hiç şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber’e salât ederler. Ey îmân edenler! Siz de ona salât edin ve tam bir teslimiyetle selam verin.”¹³⁹ âyetinde Allah ve meleklerin Hz. Nebi’ye salât ettiklerinden söz edilmiştir. Döndüren, bu âyetin yorumuyla ilgili Hz. Nebi'den Ka'b b. Ucre aracılığıyla rivayet edilen bir hadisi aktarmıştır. Ka'b, Hz. Nebi'nin yanına geldiğini ve kendisine nasıl salâtü selam getireceğini öğretmesini talep etmiştir. Hz. Nebi, kendisine salâtü selamın şöyle getirmesini beyan etmiştir. اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ اللَّهُمَّ بَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ

140

2.2.3. Kur'an'ın Sahabe Sözleriyle Tefsiri

Rivayet tefsir metodunda sahabe kavliyle âyetleri tefsir etmek, müfessirlerin âdeta bir geleneği olmuştur. Hamdi Döndüren de bu metottan ayrılmamıştır. Vahyin inişine şahit olan sahabe, Kur'an'la ilgili aklına takılan her soruya direkt olarak Hz. Nebi'den cevap bulmuştur. Fakat Hz. Resul'ün vefatından sonra sahabe ilmin baş kaynağı olmuştur. Onlar, ortaya çıkan herhangi bir ihtilafta Hz. Resulden sahabenin naklettiği her haber, ihtilafın çözümünde işe yaramıştır. Tefsir tarihinde yapılan bütün çalışmalarda bu durum, bir yöntem olmuştur. Zira anlaşılmayan bir kelimedeki sahabenin kaynak olarak aranmasını beraberinde getirmiştir. Ahkâmü'l-Kur'an'ında da Hamdi Döndüren aynı metodu uygulamıştır. Müfessir, âyet ve hadis çerçevesinde açıklama yapmış ve konuyla ilgili sahabe kavline başvurmuştur.

¹³⁶ Buhârî, Enbiyâ, 14 Ayrıca Bk. Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 5/22.

¹³⁷ es-Secde 32/17.

¹³⁸ Müslim, Cennet, 2. Ayrıca bk. Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 7/378.

¹³⁹ el-Ahzâb 33/56.

¹⁴⁰ Buhârî, Tefsir, 33/10. Ayrıca bk. Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 7/488.

Döndüren'in de başvurduğu sahabe kavilleriyle tefsir metodunu bir örnekle açıklamak gerekir. Bu bağlamda Saffat sûresinin 164-166. âyetlerinde وَمَا مَنَا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ “Biz (meleklerden), her birimiz için belli bir makam vardır.” 165- “Şüphesiz biziz, o saf bağlayıp duranlar biz!” 166- “Şüphesiz biziz, o tesbih edenler de biz!”¹⁴¹ ifadeleriyle geçmektedir. Bu âyetlerde meleklerin belli bir makamı olduğu, saf bağladığı ve tesbih ettikleri ifade buyrulmuştur. Döndüren, âyetin açıklamasında bir hadise müracaat etmiştir. Döndüren, eserinde yer verdiği hadiste Hz. Nebi, ümmetinin diğerlerine 3 konuda üstün kılındığını beyan etmiştir. Buna göre (1) Saflarımız meleklerin safları gibi yapılmıştır. (2) Arzın (yeryüzünün) her yeri bize mescid ve temiz kılınmıştır. (3) Su bulunmadığı zaman toprakla teyemmüm yapma ruhsatı verilmiştir.¹⁴² Hz. Ömer namaza dururken yukarıdaki âyetleri hatırlatmıştır. Safların düzgün tutulmasını talep etmiştir. Allah, meleklerin yaptığı şeyi sizin de yapmanızı istediğini ifade etmiştir. Hz. Ömer, saflar tam düzgün hale gelince tekbir almıştır.¹⁴³ Görüleceği üzere Döndüren, sahabeden Hz. Ömer'in sözünü delil almış ve âyetin tefsirinde sahabe sözünden yararlanmıştır.

Müfessir, sahabe kavline tefsirinde yer vererek açıklama yapmıştır. Zümer sûresinin 17-18. âyetlerinde وَالَّذِينَ اجْتَنَبُوا الطَّاغُوتَ أَنْ يَعْبُدُوهَا وَأَنَابُوا إِلَى اللَّهِ لَهُمُ الْبُشْرَىٰ فَبَشِّرْ عِبَادَ الَّذِينَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْآلِبَابِ “Tâgût’a kulluk etmekten kaçınıp, Allâh’a yönelenlere müjde vardır. Müjdele o kullarıma! 18- Onlar sözü dinlerler ve en güzeline uyarlar! İşte onlar, Allâh’ın kendilerine hidâyet verdiği kimselerdir. İşte gerçek akıl sahipleri de bunlardır”¹⁴⁴ ifadeleri yer almıştır. Bu âyetlerde tağuta kulluk edilmemesi, Allah’a güvenilmesi emredilmiştir. Bunları yapanlar övülmüştür. Döndüren, Abdullah b. Abbas’tan yaptığı bir rivayete göre Hz. Ebu Bekir, müslüman olunca Hz. Osman, Abdurrahman, Talha, Zübeyir, Sa’d ve Said gibi insanlar, ona gelmiş, durumunu yani gerçekten müslüman olup olmadığı sormuşlardır. O, iman ettiğini söylemiş, buna bağlı olarak hepsi İslâm’ı kabul etmiştir.¹⁴⁵ Burada tarihsel bir olaydan ve ona bağlı gelişen bir durumdan söz edilmiştir.

Rum sûresinin 39.âyetinde وَمَا آتَيْنُكُمْ مِنْ رَبٍّ لَّا لِيَرْبُؤَ فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُوا عِنْدَ اللَّهِ وَمَا آتَيْنُكُمْ مِنْ زَكَاةٍ تُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُضْغَفُونَ “İnsanların mallarında artış olsun diye verdiğiniz fâiz, Allah katında artmaz. Allâh’ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekâta gelince; işte onlar, mallarını kat kat arttıranlardır.”¹⁴⁶ buyrulmuştur. Burada fâizin Allah katında bir

¹⁴¹ es-Sâffât 37/164-166.

¹⁴² Müslim, Mesâcid, 4.

¹⁴³ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur’ân*, 8/74.

¹⁴⁴ ez-Zümer 39/17-18.

¹⁴⁵ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur’ân*, 8/177.

¹⁴⁶ er-Rûm 30/39.

değerinin olmadığı, ama zekâtın ise çok değerli olduğu ifade edilmiştir. Burada geçen ribâ terimiyle alakalı farklı rivayetler aktarılmıştır. Tefsir âlimlerinin birçoğu, buradaki ribâ teriminin mecâz olduğunu ve fazlasıyla karşılık gözetilerek verilen hediyelerin ve bağışların kastedildiğini söylemiştir. Bu mana verilirken ibn Abbas'ın içtihiadı ön plana çıkmıştır. Buna göre âyetin anlamının halkın mallarında ribâ gibi artış göstererek fazlasıyla karşılığını almak için verilen bağışların ve hediyelerin Allah yanında artmayacağını Döndüren dile getirmiştir.”¹⁴⁷ Müellif, burada ibn Abbas'ın bir kavlini dikkate almış ve âyete buna göre anlam vermiştir.

Döndüren, Kur'an'da *أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ* “Görmedin mi? Göklerde ne var, yerde ne varsa Allah sizin hizmetinize verdi, nimetlerini açık ve gizli olarak üzerinize yağdırdı. Buna rağmen insanlardan öylesi var ki, bir bilgiye, bir rehber ve aydınlatıcı bir kitaba dayanmadan Allah hakkında tartışır.”¹⁴⁸ ifadeleriyle yer verilen âyetin tefsirinde sahabe kavline yer vermiştir. Bu âyette Allah'ın göklerle yerdekileri insanın hizmetine verdiğini, ancak bazı insanların delilsiz olarak Allah hakkında konuştuğu ifade edilmiştir. Yazar, bu âyetin yorumunda ibn Abbas'ın bir görüşünü dikkate almıştır. Âyetteki açık nimetin İslâm ve Kur'an, gizli nimetin ise günahlarından affedilmesi olduğunu ifade etmiştir. Yazar, görüşünü ünlük hayatta farkında olarak veya olmayarak iki namaz arasında işlenen küçük günahların namaz kıldıkça kendiliğinden affedildiği söylemiyle devam ettirmiştir. Hac yapanın Arafat vakfesini yapmasıyla, ömür boyu işlediği küçük ve büyük günahlarının silindiğini sözlerine eklemiştir.¹⁴⁹ İşte bunların gizli nimetler olduğunu söyleyen ibn Abbas'ın görüşüyle âyeti tefsir etmiştir.

Mushafta *“Melike dedi: قَالَتْ إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا وَجَعَلُوا أَعْرَءَ أَهْلِهَا أَدْلَةً وَكَذَلِكَ يَفْعَلُونَ* “Doğrusu hükümdarlar bir ülkeye girdikleri zaman, oranın düzenini bozar ve halkının ulularını alçaltırlar. Herhalde, onlar da böyle yapacaklardır.”¹⁵⁰ âyeti geçmektedir. Burada hükümdarların girdikleri ülkeleri yakıp yıktıkları, düzeni bozdukları ve halkı da alçalttıkları ifade edilmiştir. Döndüren, bu âyeti işlerken Hz. Ömer ile Hz. Selman-ı Farisi'nin bir mülakatını zikretmiştir. Buna göre Hz. Ömer, bir gün Selman'a melik olup olmadığını sormuştur. Selman, ona müslümanlardan alınan bir dirhemi veya daha az bir miktarı gereksiz bir yere harcarsa melik olacağını beyan buyurmuştur. Meliğin insanları zora sokan olduğunu da sözlerine eklemiştir. Bunu duyan halk, Hz. Ömer'in melik olmadığına şahadet etmiştir. Ayrıca Döndüren, ibn Ömer'in bir sözüne de yer vermiştir.

¹⁴⁷ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 7/287-288.

¹⁴⁸ Lokman 31/ 20.

¹⁴⁹ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 7/345-346.

¹⁵⁰ en-Neml 27/34.

Buna göre o, ümmetin topluca biat etmediği kimsenin halife olmayacağını ifade etmiştir.¹⁵¹ Görüleceği gibi Döndüren, burada iki sahabe'nin görüşlerine yer vermiş ve âyeti onların kavilleriyle açıklamıştır. Yine müfessir, bir başka âyetle¹⁵² ilgili sahabe'nin şöyle bir açıklamasına yer vermiştir. İbn Abbas, ateşe serin ol denildiği halde güvenli ol denilmemesi durumunda ne olacağını açıklamıştır. Bu durumda soğukluğun Hz. İbrahim'e zararlı olabileceğini ifade etmiştir.¹⁵³

Kutsal kitabımızda أَجْمَعِينَ وَنَصَرْنَاهُ مِنَ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِنَا إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَأَعْرِضْنَا عَنْهُمْ “Böylece onu âyetlerimizi yalanlayan kavimden koruduk. Gerçekten onlar çok kötü bir toplumdur. Bu yüzden Biz de onların hepsini suda boğduk.”¹⁵⁴ âyeti bulunmaktadır. Döndüren, bu âyetin tefsirinde Hz. Aişe'den bir rivayeti eserine almıştır. Hz. Aişe, elçilere Allah'ın yardımının şu üç durumda geleceğini beyan etmiştir. (1)İnkârcıların, elçilerine inanmayacaklarının bildirilmesi, (2)Ağır sıkıntılara uğrayan müminlerin tereddüde düşmesi ve (3)Elçilerin de bundan böyle kendilerine inanılmayacağına ümitsizliğe düşmesi olduğu ifade edilmiştir.¹⁵⁵ Burada yazar, bir kadın sahabe'nin görüşüyle âyeti tefsir etmiştir.

Mushafta “Kim beni anmaktan (Kur'an'dan) yüz çevirirse, onun için dar bir geçim vardır ve onu kıyâmet günü kör olarak diriltiriz”¹⁵⁶ âyetine yer verilmiştir. Bu âyette Kur'an'dan yüz çevirenin dar bir geçimlikte olacağı beyan buyrulmuştur. Ebû Esved'den gelen bir rivâyete göre Hz. Ömer, halifeliği sırasında Medine'de iki cenazeye katılmış ve halkın cenazeyi hayırla anması yani günümüzün ifadesiyle nasıl bilirdiniz sözüne iyi biliriz diye karşılık vermeleri üzerine vacip oldu sözünü söylemiştir. Bir başka cenazenin kötülükle anılması üzerine Ebu Esved Hz. Ömer'e bunun ne anlama geldiğini sormuştur. Hz. Ömer, ona vefat eden bir müslümanı, 4 kişinin hayırla anması durumunda Allah'ın onu cennetine koyacağı anlamına geldiğini söylemiştir. Üç kişi de hayırla anmasının aynı olduğunu beyan etmiştir. İki kişiyle sorulunca, aynı cevabı vermiştir. Bir kişi için sual edilmediği belirtilmiştir.¹⁵⁷

Mushafta “Bir de öyle bir fitneden sakının ki o, içinizden sadece zulmedenlere erişmekle kalmaz. Bilin ki Allah, azâbı çok şiddetli olandır.”¹⁵⁸ âyeti geçmektedir. Âyette zulmün bazen zalimlerle sınırlı

¹⁵¹ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 7/621.

¹⁵² el-Enbiyâ 21/68-69.

¹⁵³ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 6/230.

¹⁵⁴ el-Enbiyâ 21/77.

¹⁵⁵ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 5/122.

¹⁵⁶ Tâhâ 20/124.

¹⁵⁷ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 5/122.

¹⁵⁸ el-Enfâl 8/25.

kalmayacağı ifade edilmiştir. Döndüren, Zübeyr b. Avvam'ın bir aktarımına yer vermiştir. O, bu âyetin kimler ve ne tür olaylarla ilgili olduğunu anlayamadığını açıklamıştır. Cemel vakasında müslümanların birbirlerine karşı cephe alması neticesinde âyetin, sahabe hakkında indiğini anladığını Zübeyr dile getirmiştir.¹⁵⁹ Yine müfessir, burada bir sahabe sözüyle tefsirinde rivayet metodunu uygulamıştır.

Tevbe sûresinin 60. âyetinde *إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ* “Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, zekât memurlarına, gönülleri İslâm'a ısındırılmak istenenlere, özgürlüğüne kavuşturulacak kölelere, borçlulara, Allah yolunda çalışıp cihâd edenlere ve yolda kalmışa âittir. Allah her şeyi bilir, tam hüküm ve hikmet sahibidir.”¹⁶⁰ buyrulmuştur. Bu âyette zekâtın nerelere ve kimlere verileceği açıklanmıştır. Döndüren, bu âyetin tefsirinde Hz. Ömer'in bir açıklamasına atıfta bulunmuştur. Huneyn gazvesinde çok ganimet elde edilmiş ve Allah, bazılarına zekâtta pay ayrılmasını emir buyurmuştur. Hz.Ömer ve sahabeden bir topluluğa göre Hz. Nebiden sonra kalpleri İslâm'a ısındırılanlara zekat verilmez. Çünkü İslâm ve müslümanlar güçlenmiş, bunların desteğine ihtiyaç kalmamıştır. Bir kısım sahabeye göre ise bunlara Hz. Nebi'nin vefatından sonra da zekât verilebileceği açıklanmıştır. Zekât, ganimetten ayrı bir fon olarak değerlendirilmiştir. Üstelik âyet, Mekke'nin fethinden ve Huneyn ganimetlerinin dağıtılmasından sonra Tebuk seferi sırasında inmiştir. Bu yüzden Huneyn de fazla ganimet alanların, müellef-i kulub grubuna pay istemelerinin haksızlık olduğuna temas edilmiştir. Hz Ömer, buna karşı çıkmış ve uygulamayı durdurmuştur.¹⁶¹

Zekâtla ilgili dört halife döneminde bazı farklı uygulamalardan bahsedilmiştir. Zekât âyetiyle ilgili farklı içtihadlar uyguladıkları anlaşılmaktadır. Hz. Nebi dönemiyle Hz. Ebubekir Hz. Ömer dönemleri ve Hz.Osman'ın halifeliğinde nisap miktarına ulaşan deve, sığır ve koyun gibi hayvanlarla tarım ürünleri ile altın, gümüş ve uruz denilen ticaret mallarının zekâtı devlet eliyle alınmış ve hak sahiplerine verilmiştir. Hz. Osman, zekâta tabi mal varlıklarını zahiri ve batini olmak üzere ikiye ayırmıştır. Hayvan ve tarım ürünlerinin zekâtını ilk grup içinde mütalaa etmiş ve bunların devlet eliyle alınmasını emretmiştir. İkinci gruba giren altın gümüş ve ticaret amacıyla elde bulunan taşınır ve taşınmaz malların zekâtını ise malikleri eliyle hak sahiplerine verilmesini emretmiş ve böyle uygulanmasını istemiştir.¹⁶²

¹⁵⁹ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'ân*,4/206.

¹⁶⁰ et-Tevbe 9/60.

¹⁶¹ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'ân*,4/369-370.

¹⁶² Döndüren,*Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/417.

Mâide sûresinin 105. âyetine يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ إِلَى اللَّهِ *“Ey îmân edenler! Siz kendinizi düzeltmeye bakın! Siz doğru yolda olunca sapıtanlar size zarar veremez. Sonunda hepinizin dönüşü Allâh’adır. O, size yaptıklarınızı haber verecektir!”*¹⁶³ ifadeleriyle yer verilmiştir. Döndüren, bu âyeti açıklarken sahabe kavillerine müracaat etmiştir. Âyette iman edenlerin kendilerini düzeltmeye bakmaları, doğru yolda oldukça sapıtanlardan zarar görmeyecekleri beyan edilmiştir. Döndüren, Hz. Ebû Bekir’in bir hutbesine atıfta bulunmuştur. O, bir hutbesinde bu âyeti okumuş ve yanlış yorumlandığını belirtmiştir. Hz. Ebû Bekir, Hz. Nebiden şu hadisi nakletmiştir. “İnsanlar bir kötülük işlendiğini görüp onu değiştirmeye çalışmazlarsa Allah’ın onların tümüne azap etmesinden korkulur. Şu halde iyiliği emrediniz ve kötülükten men ediniz.”¹⁶⁴ Sakın ola ki kendinizle ilgilenin âyetini yanlış anlayarak başkalarından bana ne, ben kendime bakarım, denilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Allah’a yemin ederim ki ya iyiliği emreder, kötülükten men edersiniz ya da Allah’ın, şer olanlarınızı kullanıp, onlar eliyle size en kötü azapları indirir. Ondan sonra iyileriniz dua eder de kabul edilmez.” cümlelerini sözlerine eklemiştir.¹⁶⁵

Döndüren, En’am sûresindeki bazı âyetleri¹⁶⁶ ele almış ve ibn Abbas’ın bir sözüne yer vermiştir. Bu âyette Yahudilere ve Nasranîlere bir olan Allah’a iltica etmeleri emredilmektedir. Döndüren, bu âyetin tefsirinde ibn Abbas’ın, âyette anlatılan on emrin, bütün semavi dinlerde ortak olduğunu beyan ettiğine işaret etmiştir.¹⁶⁷ Böylece o, sahabe kavliyle tefsir yapmıştır. Rivayet metodunun ayrılmaz bir özelliğini tefsirinde uygulamıştır.

Müfessirin, sahabe kavilleriyle âyetleri tefsir ettiğine dair bir başka örnek Nisa sûresinde yer almaktadır. Bu sûrenin 58. âyetinde إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا أَهْلُهَا بِهَا مَدَّ يَدَهُمْ فَاذْكُرُوا أَنَّهُمْ يُحِبُّونَ الْبَاطِلَ *“Şüphesiz ki Allah size emânetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman, adâletle hükmetmenizi emreder. Allah bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphe yok ki Allah, her şeyi işiten, hakkıyla görendir.”*¹⁶⁸ buyrulmuştur. Âyette emanetlerin ehline verilmesi ve adaletle hükmedilmesi emri verilmiştir. Yazar, âyetle ilgili ibn Abbas’tan şöyle bir rivayeti alıntılamaştır. Bir adam ibn Abbas’a gazvelerde zimmet ehline ait tavuk ve koyun gibi malların alınmasının hükmünü sormuştur. O, bu âyeti delil göstermiş ve cizye verdikleri zaman zımmilerin mallarının rızaları dışında alınmasının helal olmadığını

¹⁶³ el-Mâide 5/105.

¹⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, I, 2, 5, 7.

¹⁶⁵ Döndüren, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 3/401.

¹⁶⁶ el-En’am 6/151-152.

¹⁶⁷ Hamdi Döndüren, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 3/614.

¹⁶⁸ en-Nisâ 4/58.

beyan etmiştir. Neticede Allah, hiç kimseye veya zümreye, başkalarının haklarını gasp etme izni vermemiştir.¹⁶⁹

Son olarak Bakara sûresinin 121. âyetinde الَّذِينَ اتَّيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ “Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler bu kitabı gereği gibi okurlar, işte kitaba îmân edenler onlardır. Kim de onu inkâr ederse, en büyük ziyâna uğrayanlar işte onlardır.”¹⁷⁰ buyrulmuştur. Bu âyette ehl-i kitabın, kitaplarını gereği gibi okudukları ifade edilmekte ve inkar edenlerin ise yanlış yaptıkları dile getirilmektedir. Müfessir, burada sahabe kavli olarak Abdullah b. Mesud'un bir sözüne yer vermiştir. O, âyetteki tilavet sözcüğünü, helalini helal saymak ve haramı haram kabul etmek, Allah'ın indirdiği şekliyle kitabı okumak anlamına geldiğini belirtmiştir. Yine o, kelimelerin yerlerini değiştirmemek ve onu kendi anlamı dışında uzak anlama hamletmemek, ona tam olarak uyumak ve kitabı indirildiği şekilde okumak anlamına geldiğini de söylemiştir.¹⁷¹

Örneklerden ve verilen sahabe kavillerinden anlaşılacağı üzere, Döndüren, tefsirinde rivayet tefsiri metodunu kullanılmıştır. Âyetlerin tefsirinde sahabe kavillerinden yararlanmış ve onları dikkate almıştır. Bu anlamda Ahkâmü'l-Kur'ân'da sahabe kavillerinden istifade etmiştir. Tefsir geleneğinden de rivayet metodunu uygulamıştır.

2.2.4. Kur'ân'ın Tabiûn Sözleriyle Tefsiri

Tefsirde tabiûn sözlerinden veya içtihatlarından yararlanmak, rivayet tefsir metodu açısından çok önemli bulunmuştur. Hamdi Döndüren, yazdığı hacimli Ahkâmü'l-Kur'ân tefsirinde bu yöntemi uygulamıştır. Hz. Nebi zamanında sahabe, öncelikle vahyin inişine şahit olmuş ve onun tedrisinden geçmiştir. Aynı zamanda sahabe farklı toplumlarla fazla bir münasebet içinde bulunmadıkları için tefsire ihtiyaç duymamış ve Hz. Resulden gördükleri uygulamaları devam ettirmiştir. Ancak bu durum, tabiûn döneminde daha farklı bir hal almıştır. İslâm'ın fetihlerle farklı kültür ve dinlere yaklaşması, orada bulunan uygulama ve inanışların İslâm dinine etkisini de beraberinde getirmiştir. Ayrıca nübüvvete olan uzaklık da âyetlerin anlaşılmasında onları daha zor bir duruma sokmuştur. Bu şartlar beraberinde tabiûn dönemi tefsirinde çok farklı yorum ve içtihatların görülmesine yol açmıştır.¹⁷²

Tabiûn dönemi tefsir alimlerinin çoğunun mevâlî olması, Arap olmayanların Arapça bir kitap olan Kur'ân'ı anlamaları için farklı bir yön veya boyut kazandırmıştır.

¹⁶⁹ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/161.

¹⁷⁰ el-Bakara 2/121.

¹⁷¹ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/222.

¹⁷² Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirun*, I/106. Aktaran. Nurettin Turgay, “Tabiûnun/Tabiilerin Tefsir İlmindeki Yeri”, *Bilimname VIII/18* (Ocak 2010), 108.

Çünkü onlar, kendi fikirleriyle bir âyeti ele aldıklarında yaptıkları yorumlar, aynı zamanda içinden geldikleri toplumların fikri tasavvurlarının ve mahalli kültürlerinin etkisini taşımaktadır.¹⁷³

Müfessir, tefsirinde tabiun ulemasının görüşlerine yer verirken, genel olarak bir rivayet tefsiri gibi detaylara girmemiştir. Mesela Asr sûresindeki والعصر sözcüğüne tabiûn ulemasından Mücâhit (ö. 103/721), Katâde (ö. 117/735), Mukâtil (ö. 150/767) ve ibn Cerir (ö. 310/923) ayrı ayrı manalar vermiştir. Bu bağlamda ikinci vaktine, ikinci namazına, Hz. Nebi'nin içinde bulunduğu yüzyıl ve uzun asr anlamları verilmiştir.¹⁷⁴ Müfessir de aynı görüşleri belirtmiştir. Fakat herhangi tabiûn âliminin hangi fikri söylediğini açıklama gereği hissetmemiştir. Asr, gündüzün uçlarından biri, özellikle ikinci vaktinden güneşin batmasına kadar olan süre, çağ denilen seksen veya yüz yıllık zaman dilimi, ikinci vakti, sürekli zaman, asr-ı saâdet anlamlarında kullanılmıştır. Asrı, ikinci diye tefsir edenler, özellikle bu namaza dikkat çekildiğini söylemiştir. Nitekim âyette “*Namazlara ve özellikle orta namaza devam edin.*”¹⁷⁵ denilmiştir. Bunun ardından Döndüren, genel bir açıklama yapmış ve tabiûn alimlerinden gelen bu rivayetleri tek tek isim vererek açıklamamıştır.¹⁷⁶ Fakat henüz ikinci namazının farz kılınmadığı bir zamanda asr sûresini tefsir ederken ikinci namazı diye tefsir etmek, yanlışlıktır. Sonradan ulema ikinci namazı olabileceğini söylemiş ise de murad-ı ilahi bu değildir.

Müfessir, beyatla ilgili ayet üzerinde ağırlık vermiştir. Bu âyete Kur'an'da

إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ

اللَّهُ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا “Şüphesiz sana (Hudeybiye’de) bey’at edenler, gerçekte Allâh’a bey’at etmektedirler. Allâh’ın eli onların ellerinin üzerindedir. Kim ahdini bozarsa ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allâh’a verdiği sözü yerine getirirse, Allah ona büyük bir mükâfat verecektir.”¹⁷⁷ ifadeleriyle yer verilmiştir. Burada Hz. Nebi’ye biat edenlerin gerçekte Allah’a biat ettiklerinden söz edilmiştir. Ahdine sadık kalanlara ise Allah’ın büyük ecir vereceği dile getirilmiştir. Bu âyetteki Allah’ın eli anlamındaki yedullah terkibi, ve benzerleri müteşabih olarak adlandırılmıştır. Bunların açık anlamlarından çıkartılması ve muhtemel anlamlardan bir mananın tercih edilmesine tevîl denileceğini belirtmiştir. Buna göre âyetteki terkip ile Allah’ın kudreti kastedilmiştir. Allah’ın iki eli açıktır ifadesiyle Allah’ın lütfunun ve kereminin bolluğu vurgulanmıştır, Aynı şekilde

¹⁷³ Bk. Cerrahoğlu, Tefsir Usulü.240. Aktaran. M. Zeki Duman, “Tabiûn Döneminde Tefsir Faaliyeti (Meşhur Müfessirler, Kaynakları ve Bu Tefsirin Değeri)”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1987), 231.

¹⁷⁴ M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Azim Dağıtım, 2017), 9/459-460.

¹⁷⁵ Bakara 2/238.

¹⁷⁶ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 10/472.

¹⁷⁷ el-Fetih 48/10.

arşa istiva etmek ise hakimiyet olarak yorumlanmıştır.¹⁷⁸ Dikkat edilirse bu tefsirlerin hangi alimlere ait olduğu belirtilmemiştir. Sadece söylenilen görüşler sıralanmıştır. Bu görüşler, muhtemelen tabiûn uleması tarafından dile getirilmiştir.

A'râf sûresi 198. âyetinde “*Onları doğru yola çağırırsanız, duymazlar. Onların sana baktıklarını sanırsın: oysa onlar görmezler!*” denilmiştir. Döndüren bu âyetteki, اِنْ هُمْ تَذَعُوْهُمْ ifadesindeki هُمْ zamiri ile ilgili Mücâhid, Hasan Basrî (ö. 110/728) ve Süddî (ö. 127/745)’nin görüşlerine yer vermiştir.¹⁷⁹ Döndüren, genel itibarıyla tabiûna ait görüşlerde detaya inmemiştir. Ama yine de tabiûn alimlerinin görüşleri çerçevesinde tefsirinde bazı açıklamalar yaptığı görülmüştür. Buradan anlaşılıyor ki müfessir, tefsirinde tabiun görüşlerinden yararlanmıştır.

Buraya kadar Döndüren’in rivayet tefsir metoduna dair bazı başlıklar özelinde bilgi verilmiştir. Ahkâmü’l-Kur’ân adlı eserinde rivayet tefsirine oldukça fazla yer ayırdığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda Kur’ân’ı Kur’ân’la tefsir etmiş, bu arada sünnetteki verileri de eserinde değerlendirmiştir. Sahabe kavillerini ve tabiûn görüşlerini de tefsirinde yeri geldikçe aktarmıştır.

2.3. Dirâyet Yönünden İncelenmesi

Döndüren, Ahkâmü’l-Kur’ân adlı hacimli tefsirinde dirâyet yöntemine başvurmuş ve oradan elde ettiği bilgilerle âyetleri açıklamıştır. Burada daha ziyade dilbilimsel açıklamalar yaptığı, sözcüklerin etimolojik ve semantik anlamlarına odaklandığı tespit edilmiştir. Buna ilave olarak ahkâm âyetlerini kelam görüşleri bağlamında yorumlar getirmiştir. Ayrıca kendine özgü yeni yorumlar da yapmıştır.

2.3.1. Dilbilimsel Yönüyle İncelenmesi

Eser çok sade bir dille yazılmış ve hitap ettiği kitleyi geniş tutmak için daha anlaşılır bir dil kullanılmıştır. Ahkâm âyetleri açısından tefsirinin yöntemine bakıldığında âyette geçen kelimelerin her birini ayrı ayrı incelediği tespit edilmiştir. Âyette kapalı bir kelime varsa onu inceleme yoluna gitmiştir. Eserinde semantik bazı analizlere ek olarak etimolojik açıklamalarda bulunması yazarın, tefsirinde âyetteki kelimelerin anlam yönünden iyice vuzuha kavuşturulmasını hedeflediğini göstermektedir.

Döndüren, tefsir usulünün en tartışmalı konularından biri olan nesh konusunu مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ “*Biz, bir âyeti nesheder veya onu unutturursak, ondan daha iyisini veya onun benzerini getiririz. Sen Allâh’ın her şeye gücü yettiğini bilmez misin?*”¹⁸⁰ âyeti bağlamında irdelemiştir. Bu âyette, bir âyetin

¹⁷⁸ Döndüren, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 8/668.

¹⁷⁹ Döndüren, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 4/166.

¹⁸⁰ el-Bakara 2/106.

neshedilmesi veya unutulması durumunda daha hayırlısının ya da bir benzerinin getirileceği bildirmiştir. Müellif, bu âyette açıklanması gereken kapalı sözcüğün *nesih* kelimesi olduğunu belirtmiştir. Neshin sözlükte iptal etmek, gidermek, yok etmek ve nakletmek anlamlarına geldiğini ifade etmiştir. Bir tefsir terimi olarak neshi, dini bir emir veya yasağın yürürlükten kaldırılması veya daha sonra gelen bir hükümle değiştirilmesi olarak tanımlamıştır. Uhud savaşından sonra birkaç yahudi hahamın ve kimi sahabenin hak din üzere olunması halinde müslümanların Uhud'ta yenilmeyeceklerini, bu yenilginin Tevrat'ı haklı çıkardığını ve ona tabi olmalarını istemeleri üzerine indiğini müfessir, belirtmiştir. Neshin aklen mümkün olduğu ve önceki semavi dinler arasında da meydana geldiği konusunda görüş birliğinden bahsetmiştir. Ayrıca neshin örnekleri de tek tek izah edilmiştir.¹⁸¹ Böylece, onun tefsir metodunda dilbilimsel yönden âyetleri açıkladığı tespit edilmiştir.

Döndüren, hanif sözcüğüne de dilbilimsel açıdan yaklaşmıştır. Bu bağlamda Bakara sûresinin 135. âyetine yönelmiştir. Bu âyete Kur'ân'da وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ “Onlar: “Yahudi veya Hristiyan olun ki doğru yolu bulasınız”, dediler. De ki: “Doğrusu biz, tek Allâh’a inanan İbrahim’in hanîf dinine uyarız. O, Allâh’a ortak koşanlardan olmadı.”¹⁸² ifadeleriyle yer verilmiştir. Burada yahudilerin müslümanlara yahudi olurlarsa doğru yolu bulacakları ifade edilmiştir. Oysa Kur'ân, kendilerini Hz. İbrahim’e nispet eden yahudilerin, esasen hanif dinine girmeleri gerektiğini beyan buyurmuştur. Döndüren, hanif sözcüğünü açıklanması gereken sözcük olarak ele almıştır. O, bunu hanifliğin İslâm öncesi dönemde Hz. İbrahim’in tebliğ ettiği dine uyanlara verilen bir ad olduğunu ve genel anlamda tevhid inancına sahip olan müslüman anlamına geldiğini ifade etmiştir. Bu sözcüğün Arapça, İbranice, Süryanice veya Habeşçe kökten geldiğine dair çeşitli görüşlere temas etmiştir. Bu görüşlerin daha çok müsteşriklere ait olduğunu ve onların, bunu “hnf” köküyle benzerlik göstermesi sebebiyle ürettiklerini dile getirmiştir. Müfessir, bu bağlamda Kenan dilinde hanpa ve hanapunun kötülüğe meyilli ve sapkın olmak, iftira etmek, İbrani dilinde iki yüzlü olmak, Süryanice’de putperest anlamlarına geldiğini belirtmiştir. İbranice Kitab-ı Mukaddes’te hanef kökünün, mülhid, dinsiz, murdar, kirlenmiş, doğru yoldan uzaklaşmış ve dine karşı kayıtsız kalmış anlamlarında kullanıldığına işaret etmiştir.¹⁸³

Öte yandan, Kur'ân'da hanif kelimesinin, İslâm’la eş anlamda kullanıldığı ifade edilmiştir. Nitekim Abdullah b. Mesud “Allah katında yegane din,

¹⁸¹ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/201-202.

¹⁸² el-Bakara 2/135.

¹⁸³ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/244.

İslâm'dır."¹⁸⁴âyetindeki İslâm yerine hanefiyye sözcüğünü koymuştur. Yine Hz. Nebi Allah'ın bütün kullarını hanif olarak yarattığını söylemiştir. Kudsi bir hadiste "Ben, nasranîlikle ve yahûdîlikle değil, kolaylaştırılmış haniflikle gönderildim."¹⁸⁵ buyrulmuştur. Bu bilgilerle birlikte değerlendirildiğinde hanifliğin, bütün elçilerin ve son olarak Hz. Nebi'nin tebliğ ettiği İslâm'ı ifade ettiği sonucuna varılacağını beyan etmiştir.

186

Âl-i İmran sûresinin 28. âyetinde لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ *Mü'minler, mü'minleri bırakıp da kâfirleri dost ve yardımcı edinmesinler. Kim böyle yaparsa, Allah'tan ilişkisini kesmiş olur. Ancak onlardan gelecek bir zarardan korkarsanız onlara dostluk gösterebilirsiniz. Ama yine de Allah sizi asıl kendisine karşı gelmekten sakındırmaktadır. Sonunda dönüş Allâh'adır.*"¹⁸⁷ ifadeleriyle Kur'ân'da yer verilmiştir. Âyette, müminlerin, kafirleri dost edinmemeleri gerektiğine temas edilmiştir. Müfessir bu âyetteki *tükâ* kelimesini, açıklanması gereken sözcük olarak ele almıştır. Takıyyenin sözlükte korunmak, gizlenmek, saklanmak, ihtiyat tedbiri almak gibi anlamlara geldiğine temas etmiştir. Terim olarak ise, güçlü olan kâfirlerin karşısında can, mal, ırz, namus ve her türlü kutsalı tehlikede olan müslümanların, bu olumsuzluklardan kendilerini kurtarmak ve zarara düşmemek için imanlarını gizlemelerini ifade eden ve özellikle şiilerce benimsenen bir ilke olduğunu dile getirmiştir.¹⁸⁸

Müellif, Kur'ân'da ve hadislerde çok açık ifadelerle izin verilen takıyyenin, bütün mezhepler tarafından helal kabul edildiğini belirtmiştir. Zorluk karşısında imanın gizlenebileceğini bildirmiştir. Babası Yasir ve annesi Sümeyye işkenceyle şehit edilen ve kendisi de aynı işkenceler altında ölümle karşı karşıya kalan Ammar b. Yasir işkenceye dayanamamış ve müşriklerin istediği sözleri dilden tekrar etmiş ve böylece ölümden kurtulmuştur. Bu olayın ardından Ammar, ağlayarak Hz. Resul'ün yanına gelmiş ve başından geçenleri anlatmıştır. Özür dileyen Ammar'a, Hz. Resul, gönlünde ne hissettiğini sormuştur. Buna Ammar, kalbinin imanla dolu olduğunu bildirmiştir. Neticede Resulullah aynı durumla karşılaşması halinde yine böyle davranmasına izin vermiştir.¹⁸⁹

Döndüren, filolojik açıklamalarına bu kez mübahale sözcüğüyle devam etmiştir. Bu sözcük Âl-i İmran sûresi 61. âyette geçmekte ve Kur'ân'da فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنْ

¹⁸⁴ Âl-i İmrân 3/19.

¹⁸⁵ Ahmet b. Hanbel, Müsned,V,266.

¹⁸⁶ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/244.

¹⁸⁷ Âl-i İmrân 3/28.

¹⁸⁸ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/88.

¹⁸⁹ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/88.

لَعْنَتُ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ الْعِلْمُ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَيْهِمْ أَشَدَّ لَعْنَةً فَذُكِّرُوا بِالْعَدْلِ وَنُفِيسُوا عَلَى الْكَافِرِينَ

“Sana gelen bu bilgiden sonra, artık kim bu konuda seninle tartışacak olursa, de ki: “Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım, sonra da lânetleşelim ve Allâh’ın lânetinin yalancılara olmasını dileyelim!”¹⁹⁰ ifadeleriyle yer almaktadır. Âyette Hz. Nebi’ye gelen vahiyler konusunda şüphe duyanlar, düollo veya karşılıklı olarak lanetleşmeye davet edilmektedir. Müellif, mübahale terimini bütün varlığını ortaya koyarak söylediklerinin yalan olması durumunda Allah’ın lanetinin üzerine inmesi olarak açıklamaktadır. Necrân nasrânîlerinden bir grubun Medine’ye geldiği, Hz. Resul ile 60 kişilik bir heyetin görüştüğü açıklanmıştır. Nasrânîlerden kimi İsa’nın Allah olduğu, kimi ise İsa’nın Allah’ın oğlu olduğunu iddia etmiştir. İçlerinden bazıları ise İsa’nın üçten biri olduğunu belirtmiştir. Hz. Resul ise onları gerçeğe kabul etmeye ve İslâm’a girmeye davet etmiştir. İyice arsızlaşan grup, Hz. Muhammed’e İsa’nın babasının kim olduğunu sormuştur. Bunun üzerine Allah, bu sûresinin ilk 80 âyetini indirmiştir. Hz. Nebi, onlarla münazaraya başlamış ve lüzumsuz iddialarına sûrenin 49. âyetiyle cevap vermiştir.¹⁹¹

Fıkıh profesörü olan Döndüren, Nisa sûresinin 4. âyetindeki mehir sözcüğüne bir açıklama getirmiştir. İlgili âyette وَأَتُوا النِّسَاءَ صَدَقَاتِهِنَّ نِحْلَةً فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا “Kadınlara mehirlerini gönül rızası ile verin. Eğer onlar, gönül hoşluğu ile size ondan bir şey bağışarlarsa onu da afiyetle yiyin.”¹⁹² buyrulmuştur. Evlenilecek kadınlara gönül rızasıyla mehir verilmesi emredilmiştir. Mehir, Kur’ân’da ve sünnette sadâk, nihle ve ecir terimleriyle de karşılanmıştır. Buna göre mehir, erkeğin evlenirken karısına verdiği veya vermeyi taahhüt ettiği para veya mal olarak değerlendirilmiştir. Kur’ân evlenilen kadınlara mehirlerinin verilmesi konusunu açıkça belirtmiştir. Mehri, evliliğin rükün ve şartlarından olmadığı, nafaka gibi kocaya vacip olan mali bir hak olduğu beyan edilmiştir. Hz. Nebi kendi eş ve kızları için 480 dirheme varan ölçüde mehir talep etmiş veya vermeyi taahhüt etmiştir. Döndüren, burada mehri eş anlamlı kelimelerine temas etmiş ve onun terim anlamını açıklamıştır.¹⁹³

A’raf sûresinin 157. âyetinde الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْنُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَاَلَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ ۙ أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ “Onlar ellerindeki Tevrat ve İncil’de özelliklerini yazılı buldukları o elçiye, okuma yazma bilmeyen o (ümmî) Peygamber’e uyarlar. O Peygamber onlara iyiliği emreder, onları

¹⁹⁰ Âl-i İmrân 3/61.

¹⁹¹ Döndüren, *Ahkâmü’l- Kur’ân*, 2/138.

¹⁹² en-Nisâ 4/4.

¹⁹³ Döndüren, *Ahkâmü’l- Kur’ân*, 2/415.

kötülükten men eder, iyi ve temiz şeyleri onlara helâl, pis şeyleri ise haram kılar. Daha önce üzerlerinde bulunan ağır yükleri ve zincirleri kaldırıp atar. İşte o Peygamber'e îmân eden, onu destekleyen, ona yardım eden ve kendisine indirilen nûra (Kur'ân'a) uyan kimseler kurtuluşa erenlerin ta kendileridir."¹⁹⁴ buyrulmuştur. Burada Tevrat'ta ve İncil'de geleceği beyan edilen Hz. Muhammed'e uydukları, onlara bu elçinin iyiliği emrettiği âyetle ifade edilmiştir. Döndüren, oldukça fazla tartışılan ümmî sözcüğünü burada öne almıştır. O, ümmînin anasından doğduğu gibi kalan, yeni bir bilgi edinmeyen hatta okumayı da yazmayı da bilmeyen olarak tarif etmiştir. Ümmî sözcüğünün ism-i mensup olduğunu ve ümmüne mensup olan anlamına geldiğini belirtmiştir. Arap dilinde ümm sözcüğünün anne ve bir şeyin aslı gibi anlamlara geldiğini belirtmiştir. Sözlük anlamının yanında bazı mecazi anlamları da olduğunu ifade etmiştir. Kur'ân'da anne, aslî kaynak, dönülecek yer ve süt emziren anlamlarında kullanılmıştır. Hz. Nebi'nin neden ümmî olduğu da açıklanmıştır. Buna göre (1)anneye nispet edilmiştir. Bununla sanki doğduğu hal üzere kalmış, yeni bilgiler elde etmemiş ve asli fitratını değiştirmemiş demektir.(2) Arap milletine mensup olan kastedilmiştir. (3) Mekkeli anlamında kullanılmıştır. Çünkü Mekke'nin isimlerinden birinin de ümmü'l-kurâ olduğu ifade edilmiştir.¹⁹⁵ Böylece müfessir, ümm sözcüğünün hem dilbilimsel anlamına hem de literatürde kazandığı terim anlamına temas etmiştir.

Döndüren, A'raf sûresinde geçen istidrac, sözcüğüne dilbilimsel bir açıklama yapmıştır. Âyete *وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ* "Âyetlerimizi yalanlayanları hiç bilmedikleri yerden adım adım yıkıma götürürüz."¹⁹⁶ ifadeleriyle Kur'ân'da yer verilmiştir. Burada Allah'ın âyetlerini yalanlayanların adım adım yıkıma götürecekleri anlatılmıştır. O, istidrac sözcüğüne süre tanımak ve mühlet vermek anlamı vermiştir. Küfrü ve günahı açık olan kimselerde isteklerine uygun olarak ortaya çıkan olağanüstü haller olarak tanımlamıştır. Doğal olarak bu tanım, Kur'ân'ın kastettiği ve sözcüğün sözlükte üstlendiği ne terim ne de dilbilimsel anlamıdır. Ona göre Allah, istidrac gösterecek kimseye daha fazla küfür ve günaha dalması için böyle bir fırsat vermiştir. İblis'in isteğinin kabul olunarak son sâate kadar kötülük önderi fırsatı verilmesi, Firavun ve Nemrut'un ve benzerlerinin yeryüzündeki saltanatlarının bir süre kendi istedikleri şekilde yürümesi istidrac türünden olaylar olarak tarif edilmiştir. Yine zalimlerin ve kafirlerin bir bölümünün dünya işlerinin iyi gitmesi de istidracla ilgili olarak açıklanmıştır.¹⁹⁷ Görüleceği üzere Döndüren, istidracı açıklamaya çalışmıştır. Âyetin

¹⁹⁴ el-A'râf 7/157.

¹⁹⁵ Döndüren, *Ahkâmü'l- Kur'ân*, 4/114.

¹⁹⁶ el-A'râf 7/182.

¹⁹⁷ Döndüren, *Ahkâmü'l- Kur'ân*, 4/152.

indiği dönemde istidrâcta böyle bir anlam yok iken, sözcük tarihsel süreçte böyle bir anlam kazanmıştır.

Yusuf sûresinde قَالُوا وَاقْبَلُوا عَلَيْهِمْ مَاذَا تَفْقَدُونَ قَالُوا نَفَقْدُ صَوَاعَ الْمَلِكِ وَلِمَنْ جَاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ وَأَنَا بِهِ زَعِيمٌ “Yusuf’un kardeşleri onlara dönerek, “Ne kaybettiniz?” diye sordular. “Kralın su kabını (ölçü tası) kaybettik. Onu bulup getirene bir deve yükü mükâfat var!” dediler. Haberci, “Buna ben de kefilim.” dedi.”¹⁹⁸ buyrulmuştur. Burada Döndüren, kefalet olayına ve sözlük anlamına odaklanmıştır. O, kefaletin sözlükte bir şeyi bir şeye katmak ve eklemek anlamına geldiğini söylemiştir. Kefilin zimmeti, esas borçlu olan kişinin zimmetine mutlak bir şekilde eklemekle gerçekleştiğine işaret etmiştir. Bu tarifteki mutlak ifadesiyle kefâlet, şahıs, borç veya belirli bir mal üzerindeki her türlü kefaleti kapsamaktadır. Kefalet, borcu veya yüklendiği hususu kefilden isteme hakkı vermektedir. Aksi takdirde borç, esas borçludan düşüp kefil üzerinde sabit kalmayacağı vurgulanmıştır. Kısa bir anlamdan sora kefaletin terim olarak tanımı yapılmıştır. Hanefiler dışında diğer üç mezhebe göre kefalet, kefilin zimmetini, kefil olunanın zimmetine, onun borcunu kendi üzerine alarak eklemektir. Bu tarife göre borç, hem esas borçlu hem de kefil üzerinde sabit olmaktadır.¹⁹⁹

Rum sûresinin bir âyetinde وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ رَبًّا لِيَرْبُؤَا فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُوا عِنْدَ اللَّهِ وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ زَكَاةٍ تُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُضْغَفُونَ “İnsanların mallarında artış olsun diye verdiğiniz fâiz, Allah katında artmaz. Allâh’ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekâta gelince; işte onlar, mallarını kat kat arttıranlardır.”²⁰⁰ buyrulmuştur. Döndüren, âyette geçen ribâ sözcüğünü dilbilimsel ve terim olarak iki anlamda açıklamıştır. Buna göre (1) âyetteki ribâyla Taif’te yaşayan Sekif’in ribâsı kastedilmiştir. Çünkü onların Kureyşlilerle faiz muameleleri vardır. Buna göre ribâ, yasaklanmadan önce de kötülenmiştir. (2) Diğer birçok müfessir, buradaki ribâ deyiminin mecaz olduğunu, karşılığı fazlasıyla gözetilerek verilen hediyeler ve bağışlar anlamına geldiği beyan edilmiştir. Bu anlam, ibn Abbas’tan rivâyet edilmiştir. Buna göre fazlasıyla karşılığı gözetilerek verilen hediyeler bir çeşit faizciliğe benzetilmiş ve yerilmiştir. Bu açıdan, faizin yasaklanmasında bu durum daha belîğ bir anlam ifade edilmiştir.²⁰¹ Döndüren, burada fâizi veya ribâyı Mekke dönemindeki bir uygulama üzerinden açıklamıştır. Hediyeler bu kapsamda ribâ olarak algılanabilmiştir.

Hadid sûresinin 1. âyetinde سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ “Göklerde ve yerde bulunan her şey Allâh’ı tesbih etmektedir. O mutlak üstündür, tam hüküm ve hikmet

¹⁹⁸ Yusuf 12/71-72.

¹⁹⁹ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 5/81.

²⁰⁰ er-Rûm 30/39.

²⁰¹ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 7/288.

sahibidir.”²⁰² buyrulmuştur. Burada göklerde ve yerde bulunanların Allah’ı tesbih ettiği anlatılmaktadır. Müfessir, âyette geçen tesbih sözcüğünü dilbilimsel ve terimsel olarak açıklamıştır. Ona göre tesbih, Allah’ın zatını ve sıfatlarını eksikliklerden uzak görmektir. Buna göre göklerde ve yerde bulunan her şeyin tesbihi iki anlama gelmektedir. (1) Yerde ve göklerde bulunan her şey Allah’ı diliyle tesbih etmektedir. Müfessir bunu, “*Hiçbir şey yoktur ki, Allah’ı överek tesbih etmesin, fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız.*”²⁰³ âyetiyle desteklemiştir. (2) Cansız varlıkların Allah’ı tesbihi ise kâl diliyle değil, hal diliyledir. Yaratıldıkları biçim, nizam ve intizam üzere varlıklarını sürdürmeleri, kendilerini yaratan rablerinin sonsuz kudret sahibi olduğunu göstermektedir.²⁰⁴ Döndüren, burada dilbilimsel olarak tesbihin anlamını vermiş ve varlık türlerine göre tezahürlerini ve gerçekleşme biçimlerini terimsel olarak izah etmiştir.

Fetih sûresindeki bir âyette *هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا* “*İmanlarına iman katsınlar diye mü’minlerin kalplerine huzur ve güven indiren O’dur. Göklerin ve yerin orduları Allâh’a âittir. Allah her şeyi bilen, tam hüküm ve hikmet sahibi olandır.*”²⁰⁵ buyrulmaktadır. Burada Allah’ın müminlerin kalplerine sekînet indirdiği ve verdiğiinden bahsedilmiştir. Döndüren, dilbilimsel olarak sekînet sözcüğüne odaklanmıştır. O, sekînetin manevi güç, sükûn, huzur, rahat ve ağırbaşlılık anlamlarına geldiğini ifade etmiştir. Kişinin panik ve heyecan halinin gitmesi ve bunun yerine sakin ve ağırbaşlılığın gelmesi olarak açıklanmıştır. Hz. Ali sekînetin, mü’minin kalbine yerleşen, onu güvenli ve huzurlu kılan bir meleke olduğunu belirtmiştir. Bera’ b. Azib sahabeden birinin Kur’ân okuduğunu rivayet etmiştir. Evinde atı bağlı olan sahabe, atın huysuzlandığını duyunca gidip kontrol etmiş ama bir şey görememiştir. Sahabe, durumu Hz. Resule anlattığında Hz. Resul, bunu sekînet hali olduğunu ve Kur’ân okunduğu için indiğini söylemiştir.²⁰⁶ Ahkâmü’l-Kur’ân yazarı, öncelikle sekînetin dilbilimsel manasını vermiş, ona dair açıklamalar yapmıştır.

Müfessir, Maun sûresinde *وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ* “*En küçük bir yardıma bile engel olurlar.*”²⁰⁷ ifadeleriyle geçen mâun-âriyet sözcüklerine odaklanmıştır. Âriyetin, emânetin bir çeşidi olduğunu, iârenin ise bir şeyi ödünç ve eğreti olarak vermek anlamına geldiğini söylemiştir. Buna göre ariyet akdi, yararlanmayı bir bedel olmaksızın temlik etmek anlamında olduğunu, şafii ve hanbelilerin ise bu yararlanmayı bedelsiz olarak mübah kılmak olarak tanımladıklarına değinmiştir. Kısacası âriyet, bir malın birine

²⁰² el-Hadîd 57/1.

²⁰³ el-İsrâ 17/44.

²⁰⁴ Döndüren, *Ahkâmü’l- Kur’ân*, 9/264.

²⁰⁵ el-Fetih48/ 4.

²⁰⁶ Döndüren, *Ahkâmü’l- Kur’ân*, 8/664.

²⁰⁷ el-Maun 107/7.

meccanen, yani herhangi bir bedel olmaksızın ve geri alınmak üzere temlik edilmesi olduğunu beyan etmiştir.²⁰⁸ Müellif, burada mâûn-âriyet sözcüklerinin sözlük anlamını açıklamıştır. Dolayısıyla, kısmen de olsa dilbilimsel bir açıklama yapmıştır.

Son olarak bir âyette²⁰⁹ geçen takva kelimesine de müfessir, dilbilimsel açıklamalar yapmıştır. Arapça vikaye kökünden geldiğini, korunmak, sakınmak ve arınmak manalarını taşıdığını belirtmiştir. Takva sözcüğü, dışarıdan gelecek tehlikeye karşı kişinin kendisini korumasını ifade ettiğini, İslâm'ın gelişiyile birlikte önemli bir anlam kazandığını ileri sürmüştür. Artık takva, maddî bir tehlikeden değil, manevî azaptan ve insanı bu azaba düşürecek olan kötü işlerden korunmak olarak anlaşılmıştır. Zamanla temiz dindarlık anlamını kazanmıştır. Böylece bu sözcük, Kur'ân'da şirkten korunmak, günahların küçüğünden ve büyüğünden sakınmak, meşgul edecek her şeyden kalbi temizlemek Allah'a tam olarak yönelmek anlamlarında kullanılmıştır. Kur'ân ve hadislerde takvaya, büyük bir önem verilmiştir. Hz. Resul, kalbini işaret ederek “İşte takva buradadır”²¹⁰ buyurmuştur.²¹¹ Müfessir, burada semantik bir analiz yapmıştır. Cahiliye dönemindeki takvanın anlamının, İslâm'ın gelişiyile yeni bir anlam kazandığını belirtmiştir.

Dilbilim açısından yöntemi örnekler çerçevesinde incelenmiştir. Bu açıdan âyette hangi kelimenin açıklanması gerekiyorsa onu detaylı bir şekilde ayrı bir başlık altında açıklamıştır. Bununla birlikte ilim dallarından hangisinin kapsamına giriyorsa kelime, onu o ilim kapsamında tanımlamıştır. Yani terim manasını ilgili olduğu bilim dalında açıklamıştır. Kelimeleri açıklarken de alışageldiğimiz tefsir metoduyla ilmi bir dille değil, hitap ettiği kitleyi dikkate alarak sade bir dil kullanmıştır. Bazen Arap dil kurallarına göre seçtiği sözcükleri anlamca detaylandırmamıştır.

2.3.2. Kelam İlmi Yönünden İncelemesi

Kelam ilminin doğuşu ve gelişmesi, tefsir, hadis ve fıkıh gibi diğer İslâmi ilimlerle benzerlik arz etmektedir. Bu ilimlerin hiçbirisi, Hz. Nebi döneminde tedvin edilmemiştir. Onun zamanında Kur'ân'ın öğrettiği akide olduğu gibi kabul edilmiştir. Çünkü bu devirde Hz. Resul hayatta olup, vahiy hala devam etmekteydi. Peyderpey nâzil olan Kur'ân ve uygulayıcısı Rasulullah ortaya çıkan müşkülleri halletmiş ve sorulara cevap vermiştir. Dört halifeden ilk ikisi zamanında fetihlerle süreç ilerlemiştir. Kelama dair bazı olaylar cereyan etse de bunlar ileri bir boyuta taşınmamıştır. Hz. Osman'ın hilafetinin ilk yıllarında da fetihler çerçevesinde ilerleme sağlanmış, ancak kelamî olaylar, hilafetin

²⁰⁸ Döndüren, *Ahkâmü'l- Kur'ân*, 10/503.

²⁰⁹ Bakara 2/2.

²¹⁰ Ahmed b. Hanbel, V,379.

²¹¹ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/52.

sonuna doğru uç vermiştir. Hz. Ali'nin hilafet döneminde ise tarihte büyük yaralar açılmış ve derin fikir ayrılıkları oluşmuştur. Cemel ve Sıffin savaşlarıyla ortaya çıkan büyük günahların hükmü tartışması, siyasi olarak cebir ve kader konusunu gündeme getirmiştir. İslâm topraklarının genişlemesiyle birlikte yeni kültürlerden gelen problemlere de Kur'ân ve sünnet çerçevesinde çözüm arayışları başlamıştır. Böylece kelim ilminin doğuşuna zemin hazırlamıştır.²¹²

Müfessirin kelimî konulara bakışını ve işleyiş üslubunu diğer âyetlerden çok ayrı olmadığı görülmüştür. O, ahkâm âyetleri dışında gerek İslâm tarihi, gerekse ahlak konularına giren âyetlerde sadece genel bir açıklamayla yetinmiştir. O, yapılan tartışmalara ya da görüş ayrılıklarına çok fazla yer vermemiştir. Aynı durum kelim konularına delil olarak gösterilen ya da içeriğinde ona değinen âyetler için de söz konusu olmuştur. Ehl-i sünnet alimlerinin görüşünü âyetle göre açıklamış ya da âyetteki kelim bahsini yine fırkalar arası tartışmalara girmeksizin anlatmıştır. Bu tutumu, tefsirin hemen her yerinde gözlemlenmiştir.

Müfessir, öncelikle büyük günahlar konusuna eğilmiştir. Bu konuyu وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا “Onlar Allah ile beraber başka bir ilâha tapmazlar. Allâh'ın haram kıldığı cana, haksız yere kıymazlar ve zinâ da etmezler. Kim bunları yaparsa günahının cezasını çeker. Kıyâmet günü onun azâbı kat kat arttırılır ve orada alçaltılmış olarak sürekli kalır. Ancak tevbe edip îmân eden ve sâlih amel işleyenler müstesnâdır. İşte Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çok bağışlayan, çok merhametli olandır.”²¹³ âyetinin tefsirinde gündeme getirmiştir. Bu âyetle büyük günahlar yani mürtekeb-i kebire bahsine girmiştir. Bu konu, kelimin önemli konuları arasına girmiştir. O, bu âyetlerin Medine’de indiğinin nakledildiğini söylemiştir. Abdullah b. Mes’ud’dan gelen bir rivâyete göre Hz. Resule büyük günahlar neler olduğu sorulmuştur. O, bu soruya (1) yarattığı halde Allah’a eş koşmak, (2) doyuramama korkusuyla çocuğunu öldürmek, (3) komşunun hanımıyla zina yapmaktır şeklinde cevap vermiştir. Hz. Nebi’nin soruya verdiği bu cevapları onaylar vaziyette âyetlerin indiği ifade edilmiştir. Buna göre, Medine’de müşriklerden bir grup Hz. Muhammed’e gelmiş, çok cinâyet işlediklerini ve çok zina yaptıklarını, kendileri için çıkış yolu olup olmadığını sormuştur. Bunun üzerine önce tövbe edip, salih

²¹² Şerafettin Gölcük - Süleyman Toprak, *Kelim Tarih- Ekoller-Problemler* (Konya: Tekin kitabevi, 2010), 21-23.

²¹³ Furkân 25/68-70.

amel işleyen için, haksız yere birini öldürmenin ve zinanın bağışlanma kapsamına girebileceğini bildiren yukarıdaki âyetlerin indiğini dile getirmiştir.²¹⁴

Müfessir ne bu konuda mutezilenin büyük günah işleyenin fasık olduğu görüşüne yer vermiş ne de haricilerin kâfir olduğu hükmüne temas etmiştir. Aksine o, ehl-i sünnetin görüşüne yer vermiş ve günahkâr mümin şeklinde genel bir açıklama yapmıştır. Döndüren, ef`âl-i ibâd, ecel, rızık, hüsün- kubuh, salah-aslah gibi kelami konularda yine ehl-i sünnetin görüşleri doğrultusunda açıklama yapmıştır. Bu mevzularla ilişkili pek çok âyet bulunmaktadır. Bu gibi durumlarda sadece âyetin mealini vermiş ve kısa bir tefsirini yapmakla yetinmiştir. Görüleceği üzere Döndüren, tefsirini bir kelim kitabına dönüştürmemiştir. Kelami konularda yeteri açıklama yapmış ve konuyu kapatmıştır.

Döndüren, kelami tartışmalarda önemli bir yer tutan husun-kubuh konusuna

هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مَّذْكُوراً إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُّطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَّبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ

*“İnsanın üzerinden, henüz kendisinin anılan bir şey olmadığı uzun bir süre geçmedi mi? Şüphesiz daha sonra Biz insanı karışık bir nutfeden yarattık; sınamak için de onu iştir ve görür hâle getirdik. Ona hayır ve şer yolunu gösterdik. Artık ister şükreder, ister nankörlük eder!”*²¹⁵ âyetinin tefsirinde girmiştir. Müfessir, özellikle 3. âyette bir beyaz kâğıt gibi yaratılıştaki tertemiz olan insana iyiliğin ne olduğunu kötülüğün ne olduğunu gösterenin Allah olduğu belirtilmiştir. Döndüren, bu âyette “İnsana doğru yol gösterilmiş ancak o sınanmak üzere akıl ve iradesi ile serbest bırakılmıştır.”²¹⁶ yorumunu yapmıştır. Buradaki açıklamaya baktığımızda konu ne itikadî mezhepler yönünden ve ne de ayrı bir kelim ilmi başlığında tartışılmıştır. Sadece âyetin anlaşılıp, uygulamaya dökülebilecek noktası açıklanmıştır. Verilen örnekler ve yapılacak açıklamalar bağlamında Döndüren, Ahkâmü’l-Kur’ân’da kelim ilmiyle ilgili meselelere temas ettiği değerlendirilmiştir.

2.3.3. Fıkıh İlmi Yönünden İncelemesi

İslâm’ın beş esastan oluştuğunu, Hz. Nebi bir hadisinde açıklamıştır. Bununla birlikte Kur’ân’ın ahkâmını araştıran bilginler, bunların itikad, ibadât, muamelât, ukubât ve ahlaktan müteşekkil olduğunu dile getirmiştir. İtikadî esaslar, İslâmî kaideleri oluşturmaktadır. Bundan dolayı Mekke döneminde nazil olan âyetlerde ahkâmdan ziyade iman konuları işlenmektedir. Önce iman kalplere yerleştirilerek kökleşmesi sağlanmıştır. Medine döneminde ise Allah yapınız veya yapmayınız tarzındaki emirlerini

²¹⁴ Döndüren, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 6/590.

²¹⁵ el-İnsân 76/1-3.

²¹⁶ Döndüren, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 10/122.

içeren âyetler indirmiştir. Müminler, tereddüt göstermeksizin bunları kabul etmiş ve uygulamaya girişmiştir.

İslâm'ın diğer bir yönünü ise Kur'ân'da emredilen ibâdetler oluşturmaktadır. İbadât kalplerde bir ışık halinde beliren imanı takviye eden, sadece bedenî, sadece malî, hem bedenî hem malî emirler olarak anlaşılmıştır. Bu kapsamda namaz, oruç, zekât, hac ve diğer sadaka gibi ibadetler değerlendirilmiştir. Bazı durumlarda sosyal hayatı dinsel esaslar doğrultusunda dizayn eden hükümler de ele alınmıştır. Bunlar nikâh, boşanma, alış-veriş, feraiz gibi muâmelât konularıdır. Bazen de bu esaslara uyulmaması durumunda ne gibi hukuki işlemlerin gerektiğini veya ne gibi cezai hükümlerin emredildiği hususlarda bu konuya dahil edilmiştir. Mesela kısas, had cezaları ise ukubat olarak anılmıştır. Fıkıh, bu üç maddedeki konularını ve ilgi alanına giren diğer meseleleri ele almaktadır. Ahkâm âyetleri de bu konuları işlemektedir. Yani fıkıhın konularını esasen ahkâm tefsirlerinin konuları kapsamaktadır.

Ahlak ise İslâm'ın evrensel değerleri olarak telakki edilmiştir. itikad, ibadet, muamelat ve ukubat birer küme olarak görülürse, ahlak hepsini içinde barındıran üst değer olmaktadır. Kur'ân'ın inşa ettiği insan profilinde ahlak, en temel noktada, durmuştur. Hz. Aişe, Hz. Nebiyi tanıtırken “O'nun ahlakı Kur'ân'dı.” cümlesini kurmuştur. Kur'ân'ın her konusunun, her emrinin hatta her cezasının içinde ahlakın olduğu, Hz. Nebi'nin hayatında bizzat görülmüştür. Döndüren'in yazdığı Ahkâmü'l-Kur'ân incelendiğinde onun, tefsir ve fıkıh ilminin kesiştiği bir noktada bulunduğu ve ahkâm tefsiri kategorisinde değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Bundan dolayı tefsir metodunun içinde fıkıh yöntemi detaylı olarak incelenmiştir.

2.3.4. Kendi Görüşleri Yönünden Özgün Fikirleri

Döndüren, Ahkâmü'l-Kur'ân adlı yapıtında bazı konularda meseleye çözüm sunan özgün açıklamalar yapmıştır. Bu bağlamda müfessirin kaleme aldığı eseri incelendiğinde, bu durum açıkça görülmüştür. O, herhangi bir âyetin açıklanmasında başka bir âyetten veya Hz. Nebi'nin hadislerinden ya da sahabe sözleri veya tabiûn..kavillerinden faydalanmadan direkt olarak tefsiriyle ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Âyetin, tefsirlerde bulunmayan bir konudan ya da böyle düşünmek daha iyi veya güzeldir gibi söylemlerden bahsetmesi müfessirin özgün fikirlerini oluşturur. Bu eserde de yoğun bir şekilde müfessirin özgün fikirlerinin varlığı tespit edilmiştir.

İlk olarak müfessir, *يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ* “Ey insanlar! Size Rabbinizden bir öğüt, gönüllerinizin derdine bir şifâ ve

*mü'minler için bir hidâyet ve rahmet gelmiştir.”*²¹⁷ âyetin tefsirinde Kur’ân’ın dört özelliğinin gündeme getirildiğine dikkat çekmiştir. Müellif, âyetin açıklamasında Kur’ân’ın dört niteliği başlığını açmış burada onları açıklamıştır. Bu bağlamda (1)Kur’ân’ın öğüt olması, (2) Şifâ olması, (3) rehber olması ve (4) rahmet olmasından bahsetmiştir. Bunlarla ilgili şöyle bir açıklama da yapmıştır. Ona göre öğüt, İslâm’ ın topluma tebliğ edilmesi ve dini eğitim verilmesi aşamasıdır. Bunun Rabbin yoluna hikmetle, güzel öğüt ve en güzel mücadele metoduyla davet edilmesiyle olacağını belirtmiştir. Şifâyı ise, bozuk inanç ve kötü ahlak kirlerinden ruhun arındırılması ve nefis eğitiminin yapılmasını kapsayacağına temas etmiştir. Rehber oluşunu ise, Kur’ân’ın insanlara doğru yolu gösteren ve onları dosdoğru yola ulaştıran bir rehber olduğuna işaret etmiştir. Son olarak ise, Kur’ân’ın rahmet olmasını özelde İslâm toplumuna genel de ise âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed’e işaret olarak yorumlamıştır.²¹⁸

Araştırmalarda Döndüren’in 7 kat gök ve yerle ilgili açıklaması onun, özgün açıklamaları bağlamında görülmüştür. Bu âyette *الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَوَاتٍ طِبَاقًا مَا تَرَىٰ فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ* “*Yedi kat göğü birbiriyle uyum içinde yaratan O’dur. Rahmân olan Allâh’ın yaratmasında hiçbir düzensizlik göremezsin. Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görebilecek misin?*”²¹⁹ buyrulmuştur. Müfessir yedi kat yer ve göğün yaratılmasıyla ayrı bir başlık açmıştır. Burada yedi gök ifadesinden atmosferin mi yoksa kâinatın mı anlaşılması gerektiğinin bilinmediğini veya yedi sayısının ne kadar mutlak yediye ifade ettiğinin kesin olmadığını belirtmiştir. Ancak Kur’ân modern bilimsel veriler ışığında değerlendirildiğinde bir noktanın gözden kaçırılmaması gerektiğini ifade etmiştir. Buna göre bilimsel sınıflandırmalar, elde edilen yeni bilgiler veya güncellenen tanımlamalar nedeniyle değişiklik oluşturmaktadır. Bu açıdan Plüton’dan gezegen sıfatı alınması, buna bir örnektir. Yapılan yeni astronomik gözlemler neticesinde Plüton’un kendisiyle aynı sıfatı taşıyan birçok gök cisminde biri olduğu ortaya çıkmıştır. 2006’da Uluslararası Astronomi Birliği tarafından güncellenen gezegen tanımının gerekli üç şartından birini taşımayan Plüton, gezegenlikten çıkarılmıştır.²²⁰

Burada Döndüren, atmosfer dahil kainattaki sayısal verilerin birebir Kur’an delilleriyle kıyaslamının doğru olmayacağını söylemiştir. Yani ateistlerin Kur’ân’a karşı ileri sürdükleri atmosfer yedi değil beş tabakadan oluştuğu tezlerinin çok anlamsız olduğunu; buna paralel olarak atmosferin de aslında yedi tabaka olduğuna dair zorlamaların da o kadar anlamsız olduğunu belirtmiştir. Güneşten gelen enerjinin, hızlı

²¹⁷ Yûnus 10/57.

²¹⁸ Döndüren, *Ahkâmü’l- Kur’ân*, 4/518.

²¹⁹ el-Mülk 67/3.

²²⁰ Döndüren, *Ahkâmü’l- Kur’ân*, 9/572.

bir şekilde uzaya geri dönmesini önleyen ve canlılar için hayati önem taşıyan gaz kütlesi atmosfer olarak tanımlanmıştır. Bazı tutarsız verilere göre dünya beş milyar yıl önce oluşmuştur. Oluşumundan sonraki ilk 500 milyonlu yıllarda atmosferin su buharı ve gazların olduğu ileri sürülmüştür. 3,5 milyar yıl öncesinde ise, atmosferin muhtemelen karbondioksit, karbon monoksit, su buharı, azot ve hidrojen gibi gazlardan oluştuğu iddia edilmiştir. Atmosfer, birbirinden farklı kimyasal özelliklere ve değişik sıcaklık profilini çeşitli tabaklardan oluşmaktadır.²²¹ Astronomiyle ilgili bu açıklamasında sadece plütunun gezegenlikte test edilmesini paylaşması dışında özgün bir açıklaması görülmemiştir.

Döndüren, anne-baba hakkıyla ilgili âyette bazı özgün açıklamalar yapmıştır. Bu âyete Kur'an'da وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي إِنِّي تُبْتُ إِلَيْكَ وَإِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ *“Biz insana, ana-babasına iyilik etmesini tavsiye ettik. Annesi onu güçlükle karnında taşıdı ve güçlükle doğurdu. Onun ana karnında taşınması ile süttten kesilmesi otuz ay sürer. Sonunda insan olgunluk çağına erişip, kırk yaşına ulaşınca der ki: “Ey Rabbim! Bana ve ana babama verdiğin nimetlerine şükretmemi ve senin hoşnut olacağın iyi ameller işlememi gönlüme ilham et! Benim için de zürriyetim için de iyiliği devam ettir. Doğrusu ben Tevbe edip Sana yöneldim ve şüphesiz ki ben Müslümanlardanım!”*²²² ifadeleriyle yer verilmiştir. Müfessir, anne sütünün, bebeğin ihtiyacı olan gıdayı sağlamada yeterli olduğunu vurgulamıştır. O, yapılan bir araştırmaya atıfla bir kimsenin yediği gıdaların içindeki emilebilen demirin ancak %10 unu emebildiği, buna karşın bir bebeğin ek gıda verilmedikçe, anne sütündeki demirin %60 ını emebildiğinin ortaya çıktığını dile getirmiştir. Bugün annede demir eksikliği olsa bile sütündeki demir bebeğe yetmiştir. Yazar, sağlıklı annelerin sütündeki bütün faktörlerin bebek için ilk altı ay yeterli olacağı ve başka bir gıdanın şart olmadığı neticesine vurgu yapmıştır.²²³ Burada da özgün bir fikirle karşılaşılmamıştır. Sadece anne sütünün önemi, modern bir araştırmayla kanıtlandığını beyan etmiştir.

Döndüren'in özgün açıklamalardan birini وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ *“Güneş de kendisi için belirlenmiş yörüngesinde akıp gider. Bütün bunlar mutlak üstün olan, her şeyi bilen Allâh'ın takdirdir.”*²²⁴ Âyetinde yaptığı düşünülmüştür. Müfessir, bütün insanların güneşle ilgili 6 gerçeği açıkladıklarına temas etmiştir. Buna göre (1) Kendi etrafında saniyede 220 kilometre hızla dönmesi, (2) yüzeyine 109, içine ise 1

²²¹ Döndüren, *Ahkâmü'l- Kur'an*, 9/572.

²²² el-Ahkâf 46/15.

²²³ Döndüren, *Ahkâmü'l- Kur'an*, 8/595.

²²⁴ Yâsîn 36/38.

milyon adet dünya sığabilecek büyüklükte olması, (3) bazı bölgelerinde değişse bile ortalama sıcaklığı 15 milyon derece olması, (4) her 11 yılda bir dönüşünü tamamlayarak Kuzey ve Güney manyetik kutupları yer değiştiriyor olması ve (5) Güneşin günümüzden 4,6 milyar sene önce meydana geldiğinin tahmin edilmesi ve (6) %75'ini hidrojen geri kalanı ise helyumdan oluşmasıdır.”²²⁵

Ahkâmü'l-Kur'ân'da bazı özgün yönler ön plana çıkmıştır. Müellif, böyle bir eserde bulunmasına pek gerek görülmeyen bazı konularda detaya inmiştir. O, bu bağlamda arılara vahyedildiğinden söz eden وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنِ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ ثُمَّ كُلِي مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلًّا يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ “Rabbin bal arısına şöyle ilham etti: “Dağlarda, ağaçlarda ve insanların yapacakları kovanlarda kendine evler edin .Sonra meyvelerin her birinden ye ve Rabbinin koyduğu kânunlara boyun eğerek çizdiği yollardan git!” Onların karınlarından, renkleri çeşit çeşit bir içecek çıkar ki onda insanlara şifâ vardır. İşte bunda da düşünecek bir toplum için elbette bir ibret vardır.”²²⁶ âyette dikkat çekmiştir. Müfessir, âyeti şu şekilde yorumlamış ve farklı bir perspektif oluşturmuştur. Burada ilham edilen arının dişi olarak zikredilmesi dikkat çekmiştir. Nitekim bir bal kovanında cereyan eden bütün işler, dişi bal arıları sayesinde gerçekleşmektedir. Zira bal, onlar tarafından üretilmiştir. Kovanın başındaki kraliçe arı bulunmaktadır. Bu durum, 20. yüzyılda fark edilmiş fakat daha önceki kaynaklarda bu, arı beyi sanılmıştır. Müellif, bu âyette arıya (1) yuva edinmesi, (2) bitkiler arasında tozlaşmaya vesile olması, (3) arının belli bir yol güzergâhını izlemesi, (4) arının balı oluşturması gibi hususlar ilham edilmiştir.²²⁷

Müfessir, açıklamasına kovanda 3 çeşit arı olduğunu söyleyerek devam etmiştir. Buna göre (1) bey ya da kraliçe arı kovanda mutlaka bulunur. Bunun tek görevi yumurtlamak ve koloninin sürekliliğini sağlamaktır. Her kovanda bir tek kraliçe arı bulunur. Yumurtadan çıkan bey arılar aralarında birbirleriyle dövüşür. Ve yalnız bir tanesi kovanda kalır. Diğerleri kovana terk ederler ki buna oğul verme denir. Yine bir kovanda (2) işçi arı bulunur. Bunun ömrü, 42 gündür. İlk 21 günde kovan içinde iş hizmet arısı olarak temizlik yapar, yavrusunun ve ana arının beslenmesini sağlar ve arı sütü salgılama ve balın olgunlaştırılmasına yardım eder. Hatta mum salgılayarak, petek örme ve kovan girişinde bekçilik yapma gibi görevleri üstlenir. İkinci 21 günde ise dış hizmet arası olarak balözü denilen nektar, salgı, polen, su ve propolis toplar. Kovandaki son arı

²²⁵ Döndüren, *Ahkâmü'l- Kur'ân*, 7/668.

²²⁶ en-Nahl 16/68-69.

²²⁷ Döndüren, *Ahkâmü'l- Kur'ân*, 5/403.

türü ise (3) erkek arıdır. Bunun görevi ise ana arıyla çiftleşmek ve koloninin sürekliliğini sağlamaktır.²²⁸ Görüleceği üzere Döndüren, âyetin açıklamasında onlara ilham edilen hususlardan ve kovanda yer alacak arı türlerinden bahsetmiştir. Tefsirinde bu yönlerin özgün yönler olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

Müfessir, tefsirinde bir diğer özgünlüğünü *لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ* “Biz insanı gerçekten sıkıntı içinde yarattık.”²²⁹ âyetinin tefsirinde göstermiştir. Âyette geçen kebed sözcüğünü farklı bir şekilde tefsir etmiştir. O, kebed'in zorluk, güçlük ve sıkıntı anlamlarına ek olarak, karaciğer anlamına da geldiğini ifade etmiştir. Bu manada insanın doğumu, yetişmesi, eğitimi, dünya zevkleri karşısındaki mücadelesi, nefsinin eğitmesi ve Rabbinin rızasına ulaşması, uzun ve zorlu bir çabayı gerektirmiştir. Bu çabanın karaciğerle özdeşleştirilmesi, bütün bu yorucu ve stresli çabalarda, bu organın rolünü ve fonksiyonunu akla getirmiştir. Karaciğerin insanda eşitsiz büyüklüğü ve şekli olan 4 lobu bulunan kırmızımsı kahverengi bir organ olduğunu belirtmiştir. Bir insanın karaciğeri, normalde 1,4 ila 1,6 kg ağırlığında ve yumuşak pembemsi-kahverengi üçgen bir organ olarak var edilmiştir. Bu hem en büyük iç organ hem de insan vücudunun en büyük bezidir. Karaciğer, omurgalı canlılar ve bazı diğer hayvanlar için hayati bir organ durumundadır. Bu organ, detoksifikasyon, protein sentezi ve biyokimyasal sindirim için gerekli olan üretim de dahil olmak üzere geniş bir etki alanına sahiptir. Karaciğerin fonksiyonunu, uzun süreli yokluğunda telafi edebilmenin hiçbir yolu yoktur. Bu açıklamasında Döndüren, kebed sözcüğü üzerinden insanda ve diğer canlılarda karaciğerin ne kadar mühim bir organ olduğuna işaret etmiştir. Özgün bir yönü olarak ahkâm türü eserde böyle bir açıklama pek görülmemiştir.²³⁰

Müfessir, kabul edilen dualardan özellikle de duaları kabul edilen kadınlardan söz etmiştir. Bu açıklamayı *فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِّنْكُم مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ أَن تَنصُرُوا مَن بَغَضَ بَعْضُكُمْ مِّنْ بَعْضٍ* “Bunun üzerine, Rab’leri de onların duâlarına şöyle karşılık verdi: “Ben sizden, erkek olsun kadın olsun hiçbir çalışanın emeğini boşa çıkarmayacağım. Çünkü sizler birbirinizdensiniz.”²³¹ âyetinin tefsirinde yapmıştır. Müfessir, bu âyetin tefsirinde belli bir tasnif içinde âyetin içeriğini açıklamıştır. Kur’ân’da duası kabul olunan kadınlarla ilgili bir başlıkta, bu kadınların dualarını detaylandırmıştır. O, bu durumda duası kabul edilen ilk kadının, Hz. Meryem ve annesi Hanna olduğuna işaret etmiştir. Kur’ân’ da duası bazı âyetlerde²³² açıklanmıştır. Döndüren de bu âyetleri tefsirinde vermiştir.²³³

²²⁸ Döndüren, *Ahkâmü’l- Kur’ân*, 5/403.

²²⁹ el-Beled 90/4.

²³⁰ Döndüren, *Ahkâmü’l- Kur’ân*, 10/351.

²³¹ Âl-i İmrân 3/195.

²³² Âl-i İmrân 3/35-37.

²³³ Döndüren, *Ahkâmü’l- Kur’ân*, 2/396.

Döndüren, duası kabul edilen kadınlardan ikinci olarak Hz. Hacer'i göstermiştir. İbrahim, Allah'ın emriyle eşi Hacer ve oğlu İsmail'i Filistin'den alıp şimdiki Beytullah'ın yakınına ekinsiz bir araziye bırakmıştır. Yanlarında bir kırba suyun ve bir miktarda yiyeceğin olduğuna temas etmiştir. Hz Hacer, bu en zor zamanda eşi Hz İbrahim'den buraya getirilmelerini Allah'ın emrettiğini öğrenmiştir. Bunun üzerine Allah'a tevekkül etmiştir. Rabbi bu duasını kabul etmiş ve zemzemle onu ödüllendirmiştir. Döndüren, bir de firavunun karısı Hz. Asiye'nin duasından bahsetmiştir. Firavun, gördüğü bir rüyaya göre doğacak bütün erkek çocukların öldürme kararı almıştır. Bu sırada dünyaya gelen Hz Musa'yı annesi bir sandığa koymuş ve Nil nehrine bırakmıştır. Bu filika, saraya yakın bir yere sürüklenmiş ve sarayda yetişmiştir. Hz Musa'ya Âsiye inanmış ve işkencelere rağmen imanından dönmemiştir. Kur'an'da onun duasına *Ey Rabbim bana kendi katında cennetin içinde bir ev yap beni firavundan ve onun kötü işinden kurtar, beni şu zalim topluluktan kurtar.*²³⁴ ifadeleriyle yer vermiştir. Hz. Asiye'nin duası kabul edilmiş, o sırada cennetteki makamı gösterilmiş ve hiçbir acı duymaksızın ruhu alınmış, üstüne koyulan kaya ruhsuz kalan cesedin üstüne düşmüştür.²³⁵ Döndüren, ayrıca Havle bt. Mâlik, Said b. Rebi ve Hz. İbrahim'in eşi Sare'nin dualarının da kabul edildiğine temas etmiştir. Görüleceği üzere müfessir, ahkâm adlı tefsirinde özgün bir yön olarak Kur'an'da duaları kabul edilen kadınları bir başlıkta incelemiştir.

Döndüren, tefsirinde bazı özgün yönleriyle ön plana çıkmıştır. Bu manada *وَالَّذِينَ وَالرَّيْثُونَ وَطُورِ سَيْنِينَ وَهَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ “Yemin olsun, incire, zeytine, Tûr dağına ve şu güvenli beldeye ki...”*²³⁶ âyetlerine de yer vermiştir. Zeytine yemin edilmesindeki hikmeti, farklı bir bilgilendirme ile açıklamıştır. Bunu hayattan bir kesitle birlikte açıklamıştır. Zeytinin şifa kaynağı olduğunu belirtmiş ve bir hastanın zeytin çekirdeği ile tedavi tecrübesini ve bu konuda yapılan bilimsel bir araştırma çalışmasına işaret etmiştir. Bir hastanın yaklaşık 5 yıldan beri denediği ve hiçbir yan tesiri olmayan mucizevi bir tedavi yöntemine vurgu yapmıştır. Buna göre bir hasta 2003'te hemoroit ameliyatı için gün almış, o günlerin çabuk geçmesi için ve çektiği acılardan bir an önce kurtulmak için her gün dua etmiştir. Artık bundan böyle hasta zeytini çekirdekleriyle beraber yemeye başlamıştır. İlk 15 gün mide yanmalarının geçtiğini, gastritin yumuşadığını ve yok olduğunu, hemoroitin verdiği ıstırapların son bulduğunu anlamıştır. Her geçen gün onlarca zeytin çekirdeğini yutarak sağlığına kavuşmuştur. Bu arada ameliyatını iptal ettirmiş ve hâlen bu mucizevî ve hiçbir yan tesiri olmayan ilacı yutmaya devam ettiğini

²³⁴ et-Tahrîm 66/11.

²³⁵ Döndüren, *Ahkâmü'l- Kur'an*, 2/396.

²³⁶ et-Tîn 95/1-3.

dile getirmiştir. Döndüren, ayrıca zeytin ve zeytin çekirdeği üzerine yapılan bilimsel bir araştırmadan bahsetmiştir. Buna göre Naturel Şirketi ortağı ve araştırmacı Faruk Durukan, zeytin çekirdeğinin kırılarak içinin yenilmesini önermiştir. Çiğ zeytinin meyvesinden çekirdeğini ayırıp, çekirdeği kırıp ve içi yendiğinde nüzhenid, tirosal ve hidroksitrasol gibi etkin maddelerinin hala aktivesini koruduğu HPLC analizlerimizde gözlenmiştir. Araştırma sonuçlarında bu maddelerin, zeytinin yaprağından daha yoğun olarak çekirdeğinde bulunduğunu ve sağlık açısından yenmesinin uygun olduğunu dile getirmektedir.”²³⁷ Döndüren, Ahkâmü’l-Kur’ân tefsirinde hem hayattan bir tecrübeye hem de bilimsel bir araştırmaya temas etmiştir. Bu, onun özgün yönünü göstermektedir.

Son olarak tefsirin özgün yönüyle ilgili bir örnek vermek gerekmiştir. Döndüren, bu örnekte وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ “...*Bir de demiri indirdik ki onda büyük bir güç ve insanlar için birtakım faydalar vardır...*”²³⁸ âyetini öne çıkarmıştır. Müfessir, bu âyette demirin insan vücuduna etkisiyle ilgili açıklama yapmıştır. Buna göre demir, bakır ve kalsiyum gibi bazı minerallerin emilimi, kanda oksijeni taşıyan kırmızı kan hücrelerinin ve çeşitli enzimlerin üretimi için gereklidir. Ayrıca bağışıklık sisteminin kuvvetlenmesinde katkısı inkar edilemez. O, demirin besin maddelerinde ve suda bulunduğunu beyan etmiştir. Toprakta da bol miktarda demir bileşikleri bulunduğunu belirtmiştir. Bitkilerin demiri topraktan, hayvan ve insanların ise bitkilerden olduğunu vurgulamıştır. Günlük demir ihtiyacının 8 veya 10 miligram olduğunu ancak bu miktarın gebelik emzirme ve adet dönemlerindeki kadınlarda biraz daha fazla olduğunu ifade etmiştir. Demirin emilmesini çok sıkı kontrol eden bir mekanizmaya organizmaların vücutları sahipse de oradan atılmasına ilişkin fizyolojik bir yetkisi olmadığını dile getirmiştir. Dolayısıyla alınan çok miktardaki demir, tüm sindirim sisteminin tüm bölgelerindeki hücrelere zarar verebilir ve kan dolaşım sistemine de girebilir. Bu durumda kana karışan demir kalp, karaciğer ve diğer organlara zarar verebilir. Bu da uzun süreli organ hasarları ve aşırı dozdan ölümlere kadar gidebilir.²³⁹ Döndüren, böylelikle âyetin tefsirinde demirin vücuda etkisini ve katkısını dile getirmiştir. Bu durum, diğer diğer ahkâm tefsirlerinde hemen hemen hiç yoktur ve bu, onun özgün yönünü oluşturmaktadır.

Örneklerden hareketle Hamdi Döndüren, günlük hayatta karşımıza çıkan ya da konuyla ilgili bilimin ışık tuttuğu bazı noktaları kendine has yöntemle tefsir etmiştir. Okuyucu kitle dikkate alındığında müellif, çalışmasında her kitleye hitap eden sade bir dil kullanmıştır. O, aynı zamanda her kitleye hitap edecek bilimsel konuları da tefsirinde

²³⁷ Döndüren, Ahkâmü’l-Kur’ân, 10/400.

²³⁸ el-Hadîd 57/25.

²³⁹ Döndüren, Ahkâmü’l-Kur’ân, 9/303.

incelemiştir. Bu tür açıklamalar, onun özgün yönünü hatta tefsirinin özgünlüğünü göstermiştir.

2.4. Ahkâm Âyetlerinin Tefsirindeki Metodu

2.4.1. Ahkâm Âyetlerini Açıklama Yöntemi

Hamdi Döndüren, tefsirini yazarken ahkâm âyetlerinin açıklanmasında (1) ilk olarak âyeti ve mealini vermek, (2) o âyetle ilgili kısa bir açıklama yapmak, (3) nüzul sebebini beyan etmek, (4) âyetle ilgili diğer âyetlerdeki açıklamalara değinmek metodunu izlemiştir. Yine o, (a) âyetin açıklamasında bazen bir mezhebin görüşüne, bazen de diğer mezheplerin anlayışına değinmek, (b) âyetle ilgili rivayetlerin olup olmadığını araştırmak, (c) âyetteki hükmün ne olduğunu araştırmak suretiyle âyetleri ele almıştır. Genel hatlarıyla değinilen müfessirin bu metodu, bazı örnekler üzerinden detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu bağlamda ilk olarak müfessir tarafından nasıl işlediğine dair yöntemi genel olarak örneklendirilmiştir. Bu bağlamda onun, âyetin anlaşılması için gerekli tüm yöntemlerin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Döndüren, Tahrim sûresinde îlâ olayının açıklanmıştır. Bakara sûresinde işlenen îlâ konusunda yazar, hüküm ön planda olduğunu belirtmiştir. Bu doğrultuda âyetin tefsirinde hükmün açıklanmasını geniş tutmuştur. İlânın tanımını yapmış, hükmün dayandığı delilleri zikretmiştir. Bununla birlikte ilânın oluşma şartlarını ve sürenin dolması durumunda mezheplere göre tarafların karşılaşacağı durumlarla ilgili açıklamalar yapmıştır. Mellif, böylece âyeti ve îlâ konusunu bu şekilde okuyan bir okuyucuda konuya dair bir soru işareti kalmaması için tüm gücünü göstermiştir.

Bu bağlamda Tahrim sûresinin 1. âyetinde ve devamında zikredilen îlâ olayının hükmünü tefsirinde nasıl işlediği aşağıda incelenmiştir. O, bunun için sürenin ilk beş âyetini ve anlamını vermiştir. Ardından âyetlerin kısa bir açıklamasını yapmış ve ardından da detaylı şekilde tefsirine geçmiştir. Buna göre âyetlerde Hz. Nebiden, eşlerinin hatırı için kendisine helal olan bir şeyi haram kılmasına gerek olmadığı, bu konuda yemin etmiş olsa bile, Allah'ın gerektiği zaman böylesi gereksiz bir yemini bozmayı meşru' kıldığını bilmesini tavsiye etmiştir.

Döndüren, âyette özet geçilen olaya temas etmiştir. Buna göre Hz. Nebi eşlerinden Zeynep bt. Cahş'ın evinde bal şerbeti içmiş be bazı gerekçelerle onun evinde diğerlerinden biraz fazla kalmıştır. Bu durumu kıskanan Hz. Aişe ve Hz. Hafsa aralarında anlaşmış ve Hz. Resule, ağzının çok kötü koktuğunu söylemiştir. Hz. Resul, bundan böyle bal şerbeti içmeyeceğine yemin etmiştir. İşte sürenin böyle bir yeminle ilgili olarak indiği rivâyet edilmiştir. Döndüren, kişinin eşini kendisine haram hâle getirmek için yemin etmesine îlâ yemini denileceğine işaret etmiştir. Bununla ilgili olarak وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ

“Siz dil alışkanlığı ile “Şu helâldir, bu haramdır!” diye yalan söyleyerek Allâh’a iftira etmeyin. Çünkü iftira ederek Allâh’a karşı yalan uyduranlar kurtuluşa eremezler.”²⁴⁰ âyetini öne çıkarmıştır. Çünkü bu âyette dil alışkanlığı gereği bu helal, şu haramdır denilerek Allah’a iftira edilmemesi emredilmiştir. Çünkü âyette iftira ederek Allah’a karşı yalan uyduranların kurtuluşa eremeyecekleri beyan edilmiştir. Ebû Musa el-Eşarî’nin rivâyete göre Hz. Nebi “Ben bir yemin eder de tersinin yapılmasının daha hayırlı olduğunu görürsem, yeminimi bozar, hayırlı olanı yaparım ama yeminimin keffaretini veririm.”²⁴¹ buyurmuştur.

Müfessir Bakara sûresinin 226 ve 227. âyetlerinde ahkâm âyetlerini tefsir etme metodu görülmüştür. O, öncelikle âyeti mealıyla birlikte vermiş, kısa bir açıklamadan sonra nüzul sebebi ve ilgili diğer âyetleri zikretmiştir. Hz. Nebiden bu konuyla ilgili hadisleri de bir nevi son yargı olarak tefsirinde işlemiştir. Örnekte de görüldüğü üzere âyette anlatılan hükmün tam anlaşılması için, mevcut tüm verileri birleştirmiştir. Özellikle ahkâm âyetlerinde bu durum biraz daha ön plana çıkmıştır. Bunun sonucu olarak konuyu mezheplerin görüşleri bağlamında daha detaylı bir şekilde incelemiştir. Bununla birlikte hitap ettiği kitleyi geniş tutmuş ve daha sade bir dil kullanmıştır.²⁴²

Müfessir ilâ olayı ve bunun hükmünü detaylı bir şekilde Bakara sûresinin 226-227. âyetlerinde işlemiştir. Bunun için konu başlığı açmış ve ilânın sözlükte yemin etmek anlamına geldiğini söylemiştir. Bir fıkıh terimi olarak, kocanın eşiyle cinsel temasta bulunmamayı yemine, adağa veya bir şarta bağlaması hatta belirli veya belirsiz bir süre kendisini bundan men etmesi olarak tanımladığını söylemiştir. Ayrıca ilânın Kitapla ve sünnetle sabit olduğunu beyan etmiştir. Hanefiler, ilâ olayının kocanın eşiyle bir süre temasta bulunmayacağına yemin etmesi veya ilâ için kullanılan açık ya da kinayeli sözcükleri ifade etmesi rüknüne bağlamıştır. Bu açıdan ilânın şartlarının ilâ yapan kocanın, ergen ve temyiz gücüne sahip olması gerektiği belirtilmiştir. Dört aylık süre dolunca ilânın gerçekleşeceği beyan edilmiştir. Hanefiler, bu durumda hâkime başvurmaya gerek olmaksızın, mücerret olarak sürenin geçmesiyle *bain boşanma* meydana geleceğini hükme bağlamıştır. Şâfiî, Malikî ve Hanbelîler ise, ilâ’da dört ay tamamlanınca evliliğin kendiliğinden sona ermeyeceğinde hem fikirdirler. Bu durumda koca eşine dönebileceği gibi veya onu boşayabilir.”²⁴³ Müfessir, fıkıh profesörü kimliğiyle ilâ konusunu eni-konu incelemiştir.

²⁴⁰ en-Nahl 16/116.

²⁴¹ Müslim, Eymân, 7-9. Ayrıca bk. Döndüren, *Ahkâmü’l- Kur’ân*, 9/538.

²⁴² Döndüren, *Ahkâmü’l- Kur’ân*, 1/226-227.

²⁴³ Döndüren, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 1/464.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

Müfessir, cuma namazıyla ilgili hükümleri ve açıklamaları *“Ey îmân edenler! Cuma günü namaz için çağrıldığınızda alışverişi bırakıp, Allah’ın zikrine koşun! Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.”*²⁴⁴ Âyetinin tefsirinde açıklamıştır. Döndüren, cumanın ve namazın sözcük anlamından yola çıkarak bazı açıklamalarda bulunmuştur. Farz oluşunu kitap ve sünnetle delillendirmiştir. Hz. Nebi’nin kıldırıldığı ilk cuma namazını işlemiş ve konuyu detaylandırmıştır. Ardından cuma namazının farziyet şartlarını ve geçerlilik de denilen sıhhat şartlarını maddelemiş ve tüm yönüyle cuma olayını ele almıştır. Geçerlilik şartlarında müfessir, mezheplerin görüşlerine de yer vermiştir. Bu açıdan cum’a ve cumuanın toplanmak ve bir araya gelmek olduğunu beyan etmiştir. Cuma gününde müminlerin ibadet için toplanmaları yüzünden bu adın verildiğini dile getirmiştir. İslâm’dan önce cahiliyede bu güne *yevmu’l-arûbe* denildiğini ifade etmiştir. İbn Abbas’a göre Cuma namazına hicretten önce izin verilmiş fakat kılma imkânı bulunamamıştır. Hz. Nebi’nin kıldırıldığı ilk cuma namazının Medine’ye hicret sırasında dört gün kaldığı Kubâ’da, Ben-i Amr b. Afv yurdunda kılmıştır. Ardından yola çıkmıştır.²⁴⁵

Hz. Muhammed’in daha sonraki kıldırıldığı bir cuma hutbesinde, bu namazın farz oluşuyla ilgili şu bilgileri verdiği nakledilmiştir. “Allah, size cuma namazını bu yılımda, bu ayımda, bu günümde ve bu makamımda kıyâmete kadar farz kılmıştır.” Müfessir, cuma namazının müslüman olana, erkek olmana farz olduğunu beyan etmiştir. Buna göre bu namaz kadınlara farz değildir, fakat kıdırlarsa öğle namazı yerine geçer. Cuma namazının geçerli olması için (1) Cuma kılınacak yerin şehir veya şehir hükmünde olması, Cuma namazı, teşrik tekbirleri, Ramazan ve Kurban bayramı namazları yalnız kalabalık şehir veya kasabalarda edâ edilir. Müellif, Hz. Ali’nin Cuma namazı, teşrik tekbirleri ve kurban bayram namazlarının şehir veya kasabalarda eda edileceğine dair sözüne yer vermiştir. (2) cemaat sayısının yeterli olması gibi şartlar aranmıştır. Ebû Hanife, imam dışında en az üç, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed ise en az iki, İmam Şafiî ve Ahmed b. Hanbel ise 40 erkek cemaatin bulunması gerektiği içtihadında bulunmuştur. Aksi durumda namaz geçerli olmayacağına işaret etmiştir.”²⁴⁶

Döndüren’in ahkâm âyetlerini açıklama metoduna bir diğer örnek zekât ibadetinden bahseden Tevbe sûresinin 60. ve 61. âyetleridir. Bu âyette *إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمَوْلَافَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ*

²⁴⁴ Cuma 62/9.

²⁴⁵ Döndüren, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 9/438.

²⁴⁶ Döndüren, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 9/438.

*“Sadakalar (zekâtlar) Allah’tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, zekât memurlarına, gönülleri İslâm’a ısındırılmak istenenlere, özgürlüğüne kavuşturulacak kölelere, borçlulara, Allah yolunda çalışıp cihâd edenlere ve yolda kalmışa âittir. Allah her şeyi bilir, tam hüküm ve hikmet sahibidir. Münâfıklardan bir kısmı da: “O, her söylenene kulak veriyor!” diyerek Peygamber’i incitirler. De ki: “O, sizin iyiliğinize olanları dinleyen hayırlı bir kulaktır, Allâh’a îmân eder, mü’minlere güvenir ve sizden îmân edenler için de bir rahmettir. Allâh’ın Peygamberine ezâ edip incitenlere, can yakıcı bir azap vardır.”*²⁴⁷ ifadeleriyle Kur’ân’da yer verilmiştir. Burada zekât verilecek sekiz kısım zikredilmiştir. Âyet çerçevesinde zekât ibadetini ele alan müfessir, zekât ve sadaka başlığı marifetiyle konuyu işlemiştir. O, bu terimleri ve tanımları ve sadaka veya zekâtın taşınması gereken üç unsuru, âyetler ışığında ele almıştır. Zekâtın farz olması için gerekli şartları ve zekât verilecek kimseler alt başlığında maddeler halinde işlemiştir. Her maddede farziyetinin şartları ve zekât verilecek sınıflarla ilgili başka âyet ve hadislerle konuyu detaylandırmıştır.²⁴⁸

O, zekâtı, sırf Allah için ihtiyaç sahiplerine temlik edilmek üzere maldan çıkarılan ve vergi yönü bulunan dini bir ibadet olarak belirlemiştir. Bunda doğruluk yani sıdk ve iyi niyet yani ihlas bulunduğundan sadaka, malı temizlediği için de zekât denildiğini vurgulamıştır. O, zekâtın farz ve nafil olmak üzere ikiye ayrıldığını söylemiştir. Yine İslâm’ın ilk dönemlerinde bütün çeşitleriyle zekât, amil denilen memurlar eliyle resmi olarak toplandığını ve bu âyetteki sekiz sınıf arasında paylaştırıldığını ifade etmiştir. Sadakada verilecek kişinin yoksul olması, zekâtın, alanın eline geçmesi ve onda tasarruf edebilmesi ve Allah için verilmiş olması gibi üç unsurun bulunduğunu belirtmiştir. Zekâtın farz olması için gerekli şartları ise (1)mükellef olmak, (2) müslüman, hür, akıllı ve ergin olmak ve (3)nisap miktarı mala sahip olmak gibi şartlar sıralamıştır. Kur’ân’da zekâtın verileceği sekiz sınıfı saymıştır. Yoksulları ise kendi geliri temel ihtiyaçlarına yetmeyen kimse olarak tanımlamıştır.²⁴⁹

Ahkâm âyetlerinden ibadetlerle ilgili bir diğer örnek oruçla ilgili olarak belirlenmiştir. Müfessir, Bakara sûresinin 183. âyetinde; *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ* “Ey îmân edenler! Oruç sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz.”²⁵⁰ ifadesiyle orucun farz kılındığını belirtmiştir. Ahkâm âyetlerini fikhî açıdan tanımlama metoduna bu âyet örnek getirilmiştir. O, ilgili âyetinde oruç ibadetinin farz kılındığını belirtmiştir. Müfessir bu âyeti tefsir ederken ilk

²⁴⁷ et-Tevbe 9/60-61.

²⁴⁸ Döndüren, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 4/368.

²⁴⁹ Döndüren, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 4/368.

²⁵⁰ el-Bakara 2/183-184.

olarak oruç ibadetinin kısa tarihçesini sunmuştur. Hükmüne dair bilgileri, ramazan ayı ve oruç başlığında işlemiştir. Orucun farz kılındığı ve Kur'ân'ın nâzil olmaya başladığı kadir gecesine yönelik açıklamalar yapmıştır. Oruç ibadetinin önemi üzerinde durmuştur. Orucun başlama saatiyle ilgili bilgilendirme yapmıştır. Oruç ibadetinin çeşitlerini de ilerleyen sayfalarda detaylı bir şekilde ele almıştır.²⁵¹

Döndüren, Kur'ân ilk âyetlerinin bu aydaki kadir gecesinde topluca dünya semasına indirildiğini ifade etmiştir. Yine o, bu gecede Alak sûresinin ilk âyetlerinin de Hz. Nebi'ye indirildiğini beyan etmiştir. Müellif, ramazan orucunun, Kur'ân'ın indirilişini bir çeşit kutlama, vahyin gelişini melek yaşamına benzer bir şekilde karşılama anlamına gelebileceğine işaret etmiştir. Orucun vaktinin, ikinci fecrin yani tan yerinin ağarmasıyla başladığını ve güneşin batmasıyla sona erdiğini söylemiştir. Yine orucun, farz, vacip ve sünnet olmak üzere üçe ayrıldığını belirtmiştir. Ramazan orucuyla kazâ ve kefâret oruçlarının farz kategorisinde olduğunu, adak orucu ise vacip olduğunu ve bunların dışında kalan ve fazla sevap kazanmak için çeşitli vesilelerle tutulan oruçların ise sünnet ve nafil kategorisinde olduğunu dile getirmiştir. O, ramazan orucunun akıllı, ergen, sağlıklı mukim olanlara farz olduğunu dile getirmiştir.”²⁵²

Müfessirin muamelata ilişkin ahkâm âyetlerinde de benzer bir metod benimsemiştir. Bu açıdan Mâide sûresinin 1. âyetindeki ... بِالْعُقُود... “*Ey îmân edenler! Yaptığınız sözleşmeleri yerine getirin!*”²⁵³ âyetiyle ilgili açıklaması, burada değerlendirilmiştir. Bu âyette o, akid çeşitlerinden bahsetmiştir. O, bu çeşitleri tek tek incelemiştir. Akidleri anlatırken sadece bilgilendirme amaçlı kısa sunumlar yapmamıştır. Aksine İslâm hukukuyla ilgili bir eserden akitler konusunu kısmen özetlemiştir. Ticaret hukukunda satım akitleri başlığı altında konuları işlemiştir. Bu bağlamda malî akitler, çeşitleri, yasaklanan uygulamalar, alışverişte muhayyerlik ve bunların alt akidlerine temas etmiştir. Ayrıca satım akdini, mütekavvim bir malın bir bedel karşılığında peşin veya veresiye olarak satılması olarak tanımlamıştır. Bunun sahih, fasit ve batıl olarak üçe ayrıldığını dile getirmiştir. İslâm'ın alım-satımını meşru kıldığı bir malı, yine meşru olan bir mal veya para karşılığında değiştirmeye sahih satış demiştir. Yine alışveriş rükünlerine uygun olarak yapılmakla birlikte, şartlarında bir eksiklik bulunan, satışlara fasit satış denileceğini belirtmiştir. Kendi dışında bir sebeple yasaklanan başlıca muamelelerin, ihaleye fesat karıştırmak, şehirlinin köylü adına satış yapması, cuma namazı sırasında alışveriş yapmak olduğunu söylemiştir. Daha pek çok alış veriş ve akid

²⁵¹ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/364.

²⁵² Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/364.

²⁵³ el-Mâide 5/1.

türlerine temas etmiştir.²⁵⁴ Çalışmanın kapasitesini aşacağından konu, ana başlıklarla sunulan örnekler üzerinden işlenmiştir. Müfessir, gerekli gördüğü noktalarda diğer mezheplerin görüşlerine de yer vermiştir.

Döndüren'in muâmelât alanında ahkâm âyetlerine yaptığı tefsirine bir diğer örnek fâiz konusundan alınmıştır. Bu konu Bakara sûresinin 275. âyetinde ... وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ ... الرَّيْبَ... “Oysa Allah alışverişi helâl, fâizi haram kılmıştır.”²⁵⁵ buyrulmuştur. Müellif, bu âyetin tefsirinde faiz konusunu çeşitleriyle beraber açıklamıştır. Önce ribâ terimini ele almış ve bunları sözlük ve terim olarak tarif etmiştir. Âyetin tefsirinde ribânın çeşitlerine değinmiştir. Ribânın İslâm'dan önceki semavî dinlerde de yasaklığını belirtmiştir. Fâiz nedir, sorusuna aranan yanıtta eksik hiç bir şey bırakmamıştır. Ribânın sözlükte artma, çoğalma ve şişme gibi anlamlara geldiğini, buna Türkçede fâiz denildiğini ve fâizle ribânın eş anlamlı olduğunu belirtmiştir. Bir fıkıh terimi olarak ölçü ve tartıyla alıp satılan misli yani standart malları, altın, gümüş ve nakit paranın aynı cinsten belli bir miktarını, ziyade bir bedelle mübadele etmek olarak tarif etmiştir. Ribânın çeşitlerini karz ve borç ilişkisinden doğan ribâ olarak belirlemiştir. Kur'ân'da yasaklanan ve adına cahiliye ribası denilen çeşidin bu ribâ olduğunu dile getirmiştir.²⁵⁶ Ahkâm âyetlerinin tefsir yönteminde Döndüren'in, âyeti anlamıyla verdiği, ardından ilgili açıklamalarla konuyu detaylandığı şeklindedir.

Döndüren'in ahkâm âyetlerini işleyiş metodu örnek üzerinden de incelediğinde detaylı bir şekilde ele aldığı görülmüştür. Gerek terimin tanımı gerekse içerdiği hüküm ve uygulamayı eksiz bırakmayacak şekilde incelemiştir. Bu müellifin akademik uzmanlık alanında getirdiği bir sonuçtur.

2.4.2. Mezheplere Yer Vermesi

Bilindiği üzere Döndüren, ahkâm âyetleriyle ilgili bir tefsir yazmıştır. Bu tefsirde mezheplerin görüşlerine temas etmemesi, asla olası değildir. Bu yüzden mezheplere karşı tutumu da burada irdelenmelidir. Müfessir, eserindeki açıklamalarında daima hanefî mezhebini önclemiştir. İhtilaflı konularda diğer mezheplerin görüşlerine genel olarak yer vermiştir. Ancak mezhebi savunma içeren bir açıklama ya da tartışma içine girmemiştir. Gâyet sade bir anlatımla, öncelikli Ebû Hanife'nin görüşüne ya da mezhep âlimlerden birinin görüşüne yer vermiştir. Açıklamalarında şafî mezhebine, diğer amelî mezheplere göre daha çok yer vermiştir. Bununla birlikte malikî ve hanbelilerin fikirlerine de değinmiştir. Mezhep ihtilaflarını ve delillerini detaylıca irdelemiştir.

²⁵⁴ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/162.

²⁵⁵ Bakara 2/275.

²⁵⁶ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/604.

Müfessirin mezheplerin görüşlerini açıkladığı ve işlediği ilk örnek, Bakara sûresinde geçen âyetten verilebilir. Sûrenin 203. âyetindeki *وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَّعْدُودَاتٍ* “*Belirli günlerde Allâh’ı zikredin!...*”²⁵⁷ cümlesine yaptığı yorumlar dikkate alınmıştır. Müfessir, belirli günler ibaresini, teşrik tekbirleri günleri olarak ele almış ve bu günlerde o, teşrik tekbirlerini, hükümlerini ayrı başlıkta işlemiştir. Ancak bu açıklamada sadece hanefi mezhebinin görüşüne yer vermiş, mezhep içi görüş ayrılıklarına değinmiş ve uygulamanın imameynin fetvasına göre olduğunu belirtmiştir. Diğer mezheplerin görüşlerine ve uygulamasına yer vermemiştir. Bu sebeple, bu örnek sadece mezhep içi ihtilaflara değinmesi yönüyle dikkate alınabilir. Bu tekbirlerin 23 vakit okunmasının Ebû Yusuf ve İmam Muhammed’e göre olduğunu anımsatmıştır. Fetva da buna göre verilmiştir.²⁵⁸

Müfessirin şehidlikten söz eden Al-i İmran sûresindeki âyeti açıklaması, mezheplere karşı tutumunu güzel ifade eden bir örnek olarak sunulabilir. Bu âyete *وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ* “*Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanmayın. Hayır, onlar Rableri katında diridirler, rızıklanmaktadır.*”²⁵⁹ ifadeleriyle Kur’ân’da yer verilmiştir. Müfessir, bu âyetten yola çıkarak şehitlik hükümlerini açıklamıştır. Bu beyanlarda müellif, hanefi mezhebinin şehitlerin yıkanması ve defniyle ilgili konuya değinmiştir. Ancak konunun farklı bir yönünü şafiîlerden aldığı bir hükümle ele almıştır. Diğer mezheplerin fikirlerine genel anlamda değinmiştir. Bu anlamda şehidlikle ilgili fikhî hükümler başlığını açmıştır. Burada şehidin yıkamasına, kefenlemesine, namazının kılınmasına, defin bakımından diğer cenazelerden farklarına odaklanmıştır. Mesela cünüp, hayız veya nifas durumundakiler şehit olduklarında Ebû Hanife’ye, göre çocuk ve akıl hastalarında olduğu gibi, yıkanacaklarını söylemiştir. Ebû Yusuf ve İmam Muhammed ise şehit kimse cünüp, hayızlı, nifaslı veya müslüman çocuğu da olsa yıkanmayacağını söylemiştir. Hanefiler dışındaki fakihler ise, şehidin yıkanmayacağını, kefenlenmeyeceğini ve cenaze namazının kılınmayacağını beyan etmiştir. Ancak kanın dışındaki kirliliklerin yıkamakla yetinileceğini söylemiştir.²⁶⁰

Müfessir, âyetleri tefsirinde aynı zamanda mezheplerden ne kadar yaralandığını da ortaya koymuştur. Örneğin müfessir, Rum sûresinin 39. âyetinde gayr-i müslim bir ülkede fâiz uygulamalarına dair hükümleri işlemiştir. Bu konu oldukça ihtilaflı bir konu olmuştur. Konuyu hanefi mezhebi temelinde irdelemiştir. Onlar arasındaki ihtilafları belirtmiştir. Bununla birlikte diğer mezheplerin görüşlerine de delilleriyle birlikte yer

²⁵⁷ el-Bakara 2/203.

²⁵⁸ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur’ân*, 1/407.

²⁵⁹ Âl-i İmrân 3/169.

²⁶⁰ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur’ân*, 2/352.

vermiştir. Âyetin açıklamasına bakıldığında müfessir, Ebû Hanife'nin ve İmam Muhammed'in, gayr-i müslim bir ülkede vizeli pasaportla kalmakta olan bir müslümanla, o ülkenin gayr-i müslim vatandaşı arasında fâiz muamelesi câiz olduğunu söylediklerine temas etmiştir. Gayr-i müslim ülkede faiz konusunda caferiyye mezhebinde de hanefilerin görüşü benimsendiğini ifadelerine eklemiştir.

Mezheplerin delillerini de zikreden Müfessir, Ebû Hanife'nin ve İmam Muhammed'in bu görüşte müslümanla harbi arasında dâruharbte faiz cereyan etmez.²⁶¹ hadisini delil aldığını ifade etmiştir. Şafii, maliki, hanbelî, zahiri mezhepleriyle Ebu Yusuf'a göre müslümanların gayri müslim bir ülkede fâiz alıp vermeleri caiz değildir. İslâm'ın yasakladığı bir şey ülke ayırım söz konusu olmaksızın her yerde yasak olduğunu ileri sürmüştür. Bu konuda 3 delil öne sürmüştür. Buna göre (1) fâiz yasağını bildiren âyet ve hadisleri İslâm ülkesiyle gayrimüslim ülkesi arasında ayırım yapmamıştır. (2) İslâm'daki ribâ yasağının temelde gayrimüslimleri de kapsamadığı ifade edilmiştir. (3) Hz. Nebi'nin bir müşriğin cesedinin yakınlarına para karşılığı verilmesine karşı çıkmıştır.²⁶² Döndüren, ribâ âyetinde tüm mezheplerin görüşlerini irdelemiştir.

Müfessirin mezheplerin görüşlerini ve fikir ayrılıklarını detaylı işlediği konulara bir diğer örnek, Ahzab sûresinin 5. âyetinde yer almıştır. Bu âyette *أَدْعُوهُمْ لِأَبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ فَإِنْ لَمْ تَعْلَمُوا آبَاءَهُمْ فَلَاخُواكُمْ فِي الدِّينِ وَمَوَالِيكُمْ وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَا أَخْطَأْتُمْ بِهِ وَلَكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا* “Çocukları (evlatlıkları) babalarına nisbet ederek çağırın. Bu, Allah katında daha doğrudur. Eğer babalarının kim olduğunu bilmiyorsanız, bu durumda onlar sizin dinde kardeşleriniz ve korumanız altındaki kimselerdir. Bununla birlikte yanılarak yaptıklarınızda size bir günah yoktur. Fakat kalplerinizin bilerek yaptığında günah vardır. Allah çok bağışlayan, çok merhametli olandır.”²⁶³ buyrulmuştur. Müfessir, bu âyetten hareketle mirasçı olma sebepleri adıyla bir başlık açmıştır. Mirasçı olmanın sebeplerini, (1) hısımlık, (2) evlilik, (3) velâ sahipliği olarak açıklamıştır. Ana tarafından nesebi, onu doğuran kadındır. Doğan çocuğun meşru veya gayrimeşru bir cinsel ilişkiden olması, nesebin anaya bağlanması etkili olmayacağına işaret etmiştir. Çocuğun babaya nispeti ise dört durumda söz konusu edilmiştir. Bunlar sahih veya fasit evlilik, şüpheye dayalı cinsel birleşme veya babanın çocuğun nesebini tanıması olarak belirlenmiştir. İslâm, zina ürünü çocuğun mezhebinin erkeğe bağlamayı kabul etmemiştir.

Döndüren, sahih evlilikte nesebin sabit olmasını, evlilikte doğan çocuğun mezhebinin babaya bağlanması gerektiğinde İslâm fakihlerinin görüş birliğinde olduğuna

²⁶¹ Döndüren, *Ahkâmü'l- Kur'ân*, 7/289.

²⁶² Döndüren, *Ahkâmü'l- Kur'ân*, 7/292.

²⁶³ el-Ahzâb 33/5.

harfinin sıra bildirdiği ifade edilmiştir. Hanefiler ise abdestin kendi başına bir ibadet olmaması, asıl ibadet için ön temizlik anlamı taşıması ve sözü edilen vav harfinin zorunlu sıra bildirmemesi sebebiyle bunların sünnet kapsamında değerlendirileceğini söylemiştir. Şia-İmamiyye ekolü, abdest âyetindeki وَأَرْجُلُكُمْ وَاْرْجُلُكُمْ şeklinde esreli okumuş ve abdestte çıplak ayakları suyla yıkamak yerine, ıslak elle meshetmenin yeterli olduğunu söylemişlerdir.²⁶⁸ Müfessir, bu âyetin tefsirinde diğer mezheplerin görüşlerini herhangi bir yargıda bulunmadan beyan etmiştir.

Müfessir, ahkâm âyetlerini ele alırken mezheplerin görüşlerinden yararlanmıştır. Örnekler bağlamında incelendiğinde de bu durum görülmüştür. Ancak mezheplerin görüşlerine yer verirken temele haneî mezhebini almıştır. Bununla birlikte diğer mezheplere yönelik bir eleştiri olmamıştır. Ahkâma dair görüşlerine değinmiş, delillerini ifade etmiştir. Böylece o, âyetin her yönüyle anlaşılması için çabasını ortaya koymuştur.

2.4.3. Âyetlerden Hüküm Çıkarma Yöntemi

Müfessir, ahkâm âyetlerinden hüküm çıkarmak veya daha evvel çıkarılmış hükümleri beyan etme amacıyla bu eserini telif etmiştir. Bu açıdan o, hüküm çıkarmak amacıyla muhkem âyetleri tetkik etmiştir. Bununla birlikte kıssalar gibi diğer konuları içeren ayetlere de hüküm çıkarılabilir gözüyle bakmıştır. Bu sebeple Kur'ân'a bütüncül olarak yaklaşmış, ahkâm tefsiri olmasına karşın tüm âyetleri ele almıştır. Müfessir muhkem âyetlerde öncelikli olarak hükümlerin ne olduğuna ve hangi konuyu ele aldığına eğilmiştir. Açıklamasında âyetteki hükmü çıkarmış ve izah etmiştir. Hükmü açıkladıktan sonra Hz. Nebi, sahabe ve tabiûndan gelen rivayetlerle âyetin uygulanma yöntemlerini göstermiştir. Günümüzde âyetin farklı bir yöne vurgusu varsa bunu açıklama yoluna gitmiştir. Günümüzdeki sorunlara cevap niteliğinde olmak üzere konuyu işlemiştir.

Müfessirin âyetlerden hüküm çıkarma yöntemi, Mâide sûresinin 38. âyetinde hırsızlıkla ve cezasıyla ilgili bazı açıklamalar çerçevesinde örneklendirilmiştir. Bu bağlamda âyete Kur'ân'da وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا *"Hırsız erkekle hırsız kadının.... ellerini kesin!"*²⁶⁹ ifadeleriyle yer verilmiştir. Bu açıdan müfessir, hırsızlıkla ilgili olarak hırsızlığın ve hırsızın tanımını yapmıştır. Hırsızlığın yasaklanmasının delillerini belirtmiştir. Hırsızlığın sonucunda cezanın tazminine mezheplerin fikirleri çerçevesinde değinmiştir. Hz. Nebi ve sahabe dönemlerinde hırsızlık suçları ve cezalarına dair uygulama örnekleri vermiştir. Örnek olayları delil gösteren mezheplerin onlardan

²⁶⁸ Döndüren, *Ahkâmü'l- Kur'ân*, 3/206.

²⁶⁹ el-Mâide 5/38.

çıkardıkları hükümleri de detaylı zikretmiştir.²⁷⁰ Böylece Döndüren, ahkâm âyetinde işlenen hükmü eksiksiz belirtmeye çalışmıştır.

2.4.4. Âyetlerin Tefsirinde Başka Âyetlerden Yararlanması

Tefsirde Kur'ân'ın Kur'ân'la bir başka ifadeyle âyetin âyetle tefsiri çok önemli bir tefsir metodudur. Hemen hiçbir müfessir, bundan uzak kalmamıştır. Bu bağlamda Hamdi Döndüren, eserinde ahkâm âyetlerinden hüküm çıkarırken ilk olarak o âyetle ilgili başka âyetleri araştırmıştır. Kur'ân'da aynı konuyla ilgili hangi âyetler varsa konuyu açıklamak için hepsini toplamıştır. Bu âyetler çerçevesinde açıklamasını sürdüren müellif, hükümle ilgili konuyu detaylarıyla ele almıştır. Müfessir, bazı durumlarda bir âyetin tefsir için diğer âyetlere teyit edici mahiyette başvurmuştur. Bazı durumlarda ise konuyu farklı yönleriyle açıklamayı yeğlemiştir. Müfessir gerek ahkâm âyetlerinde gerekse diğer âyetlerde hemen hemen ilk açıklamasını başka bir âyetle yapmıştır. Bu anlamda Kur'ân'ın bir bütün içinde ele alınması gerektiğini vurgulamıştır. Döndüren, bunu tüm eserinde başarılı bir şekilde uygulamıştır.

Müfessirin bu yöntemini örnekler üzerinden incelemek gerekmektedir. Bu bağlamda hac ibadetine dair hükümleri içeren âyetle²⁷¹ ilgili diğer âyetlerden yararlanması, örnek olarak verilmiştir. Bu âyetle hac ile alakalı birçok konudan söz edilmiştir. Müfessir, hac ile ilgili birçok konuya dair diğer âyetlere müracaat etmiştir. Müfessir öncelikle haccın farziyetini delillendirmek adına Âl-i İmran sûresinin 97. âyetle *“... Oraya yol bulabilen insana Allah için Kabe'yi haccetmesi gereklidir. ...”*²⁷² buyrulmuştur. Hac ibadetine dair detaylarıyla yaptığı açıklamada ise hedy kurbanının Harem bölgesinde kesilmesi yönündeki görüş birliğini nazara vermiştir. Bunun için de Feth sûresi 25. âyetini dikkate sunmuştur. *“...Sizi Mescidi Haram'ı ziyaretten ve bağlı kurbanları yerlerine gitmekten alıkoyanlardır...”*²⁷³ âyetinden istifade etmiştir.²⁷⁴ Görüleceği üzere müfessir, âyetin âyetle tefsirine özen göstermiştir. Hac ve hedy kurbanıyla ilgili meseleyi, başka âyetlerden yararlanarak temellendirmiştir.

Müfessir, Nisa sûresinin 11-12. âyetlerinde bu metodu uyguladığı tespit edilmiştir. Bu âyetlerde miras paylarının nasıl uygulanacağı anlatılmıştır. Döndüren, İslâm'da miras başlığında aynı sûrenin 176. âyetine müracaat etmiştir. Bu âyetle mirasla ilgili bir sorunun Hz. Nebi'ye sorulduğundan söz edilmektedir. Bu âyetle miras konusunda farklı bir duruma temas eden âyeti delil göstermiştir. Aynı âyetle ilgili zevi'l erham'ın mirası

²⁷⁰ Döndüren, *Ahkâmü'l- Kur'ân*, 3/266.

²⁷¹ el-Bakara 2/196.

²⁷² Âl-i İmrân 3/97.

²⁷³ el-Fetih 48/25.

²⁷⁴ Döndüren, *Ahkâmü'l- Kur'ân*, 1/391.

başlığında Enfal sûresinin 75. âyetini delil göstermiştir. Zira o âyette geçen “*Ama aralarında akrabalık bağı bulunanlar Allâh’ın kitabına göre, birbirlerine daha yakındırlar...*”²⁷⁵ buyrulmuştur. Müellif, böylece âyetleri, diğer âyetlerle tefsir etmiştir. Miras paydaşlarını detaylı ele alan müfessir, her payı Kur’ân’dan aldığı delillerle açıklamıştır. Verilen örnekler ve yapılan açıklamalar ve delillendirmeler için getirilen deliller, Döndüren’in âyetin başka âyetle tefsirini başarıyla uyguladığını göstermiştir.

2.4.5. Âyet Yorumunda Sünnetten Yararlanması

Müfessir âyetlerin tefsirinde İslâmi ilimlerde ve hükümlerde olduğu gibi, önce Kur’ân’dan ardından sünnetten delil aramıştır. Âyetin açıklamasını ya da dayanağını İslâm’ın ilk referans kaynağından incelemiştir. Müellif, ahkâm tefsirinde ikinci kaynak olarak Hz. Nebi’nin ilgili âyete dair bir açıklamasının ya da uygulamasının olup olmadığını aramıştır. Özellikle ahkâma dair hükümlerde ve uygulama içerikli ibadetlerde sünnetten yararlanma çok önemlidir. Bu durum, elçilerin neden insanlardan seçildiğinin hikmetini de göstermiştir. Hz. Resul, Allah’ın verdiği emirleri, insanlara en doğru ve eksiksiz bir şekilde anlatan insani bir kaynak olmuştur. Bundan dolayı verilen emirde Allah’ın muradını en iyi anlayan ve anlatan elçi olmuştur. Müfessir, âyetlerin açıklanmasında Hz. Nebi referansla tefsir yolunu benimsemiştir. Âyetin açıklamasıyla ilgili Hz. Nebi’nin bir hadisi varsa mutlaka onu değerlendirmiştir.

Döndüren’in Ahkâmü’l-Kur’ân adlı eseri, âyetlerin yorumunda sünnetin kullanıp kullanılmadığını veya ne kadar istifade edildiğini belirlemek için detaylıca incelemiştir. Bu bağlamda ilk olarak, Ahzab sûresinin 28. âyeti ön plana örnek olarak alınmıştır. Bu âyette Hz. Nebi’yle hanımları arasındaki bir olay gündeme alınmıştır. Hatta onun, kadınlarını boşama arzusuna temas edilmiştir. Müfessir, bu âyet kapsamında *tevfiz-i talak* başlığıyla âyetten çıkarılabilecek hükümlere odaklanmıştır. Müfessir, âyetteki hükmü ele alırken Hz. Resulün bu konudaki uygulamasına yer vermiştir. Açıklamasında evli bir erkeğin vekil aracılığıyla boşanabileceğini veya yetkisini eşine verebileceğini ifade etmiştir. Buna tevfiz denir. Sürekli olarak verilmesi durumunda kocanın bundan dönmesinin artık geçerli olmayacağını dile getirmiştir. Bunun delili yukarıdaki âyet ve ona dayandırılan sünnet olduğunu ifade etmiştir. Hz. Aişe, âyetler inince Hz. Nebi’nin ilkin ona gittiğini, babasına danışmadan karar vermekte acele etmemesini söylediğini anlatmıştır. Hz. Aişe, babasının ayrılmakta izin vermeyeceğini bildiğini söylemiştir. Hz. Nebi bundan sonra Ahzâb sûresinin 28-29. âyetlerini kendisine okumuştur. Bunu duyan Hz. Aişe hangi konuda ebeveynimden izin isteyeceğini kendi kendine sorgulamıştır. Zira

²⁷⁵ El-Enfâl 8/75.

kendisi Allah'ı, rasulünü ve ahiret yurdunu tercih eden bir kadındır. Bu uygulamayı Hz. Resul'ün diğer tüm eşlerine açıp açıkladığını Hz. Aişe rivayet etmiştir.²⁷⁶ Görüleceği üzere Döndüren, ilgili âyetin tefsirinde, vahiy döneminde eşleriyle yaşanan bir durumu dikkate almış ve âyeti bu bağlamda tefsir etmiştir.

2.4.6. Âyetin Yorumunda Sahabe Söz ve Fillerinden Yararlanması

Müfessir, âyetin tefsirinde Hz. Resulün terbiyesinde yetişen sahabenin açıklamalarına yer vermiştir. Ahkâm âyetlerinin tefsirinde de böyle bir tutum sergilemiştir. O, sahabenin âyetle ilgili bir yargı veya açıklamasını ya da farklı bir uygulamasını dikkate almıştır. Aslında sahabe sözlerinden yararlanmak, tüm tefsirlerde bütün müfessirlerin uyguladığı bir yöntemdir.

Bu bağlamda müfessirin sahabe sözleriyle âyetleri tefsirine Hadid sûresinin 11. âyetinde uygulanmıştır. Bu âyette Allah'a güzellikle borç verilmesinden, buna karşılık olarak Allah'ın da ona kat kat karşılık vereceğinden bahsedilmiştir. Müfessir, bu âyetin tefsirinde sahabenin bir uygulamasını örnek olarak vermiştir. Hz. Ömer döneminde Basra valisi olan Ebu Musa el-Eşari, Medine'ye göndereceği hazine parasını, halifenin iki oğluna karz-ı hasen olarak vermiştir. Onlar, bununla ticaret için mal almış ve satmışlardır. Ancak Medine'ye geldiklerinde halife bunu etik bulmamış ve kârın da beytûlmâle teslim edilmesi gerektiğini söylemiştir. Yapılan müzakereler sonucunda, böyle bir işlemin, kredini kullanımı bağlamında emek-sermaye ortaklığı olan mudarebe olduğu kanaatine varılmıştır. Neticede Hz. Ömer elde edilen kârı iki oğlu ile beytûlmal arasında paylaştırılmıştır.²⁷⁷ Görüldüğü üzere Döndüren, Hz. Ömer döneminde oluşan bir sorunun, emek-sermaye ortaklığı anlamına geldiği beyan edilerek çözülmüştür.

2.4.7. Âyetlerin Yorumunda Tefsirlerden Yararlanması

Eserlerin genel oluşumunda son dönemde yazılan eserlerin, önceden yazılanlardan yararlandıkları bir vakıadır. Müellif, pek çok müelliften az veya çok bir şekilde faydalandığı ve oradakilerle kendi bilgilerin sentezlediği görülmüştür. Hamdi Döndüren'in Ahkâmü'l-Kur'ân Kur'ân-ı Kerîm ve Fıkhî Tefsiri'nde de bu şekilde önceki eserlerden yararlanma yolunu benimsediği görülmüştür. Kendinden önce gerek ahkâm gerekse tefsir kitaplarını kendi eserlerinde kaynak olarak yararlanmıştır. Konuyu açıklarken istifade ettiği kaynaklar, hep var olmuştur. O, bunu hem bir yöntem olarak uygulamış, hem de örneklerin uygulamalarını benimsemiştir.

Müfessir, öncelikli olarak aynı tefsir kategorisinde yazılan Kurtubî'nin el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân adlı eserinden önemli ölçüde yararlanmıştır. Çünkü Türkçe telif ettiği

²⁷⁶ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 7/448.

²⁷⁷ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 9/278.

ahkâmü'l-Kur'ân'ı kısmen Kurtubî'nin tefsirine benzemektedir. Ayrıca o, eserden yöntem olarak da esinlenmiştir. Ahkâm tefsirlerinin çoğunda sadece ahkâm âyetleri ön plana çekilmişken, Kurtubî, tefsirinde tüm âyetleri baştan sona tefsir etmiştir. Hamdi Döndüren eserinde de aynı yöntemi benimsemiştir. O, sadece ahkâm âyetlerini değil, Kur'ân'ın tüm âyetlerini tefsir etmiştir. Bu durum, aynı yöntemle haiz diğer bir ahkâm tefsirine göre kaynak olarak daha fazla başvuruyu hak etmiştir.

Müfessirin Kurtubî'nin eserinden, âyetlerin tefsirinde yaralandığına ve onu kaynak edindiğine aşağıdaki örnekler verilmiştir. O, Nisâ sûresi 1. âyetinde geçen *erham* terimini, Kurtubî'nin yaptığı nakille açıklamıştır. Kurtubî Ebû Hanife'nin Kur'ân ve sünnette gösterilmeyen asabe mirasçılarının ve payları açıklanan sehim sahiplerinin bulunmaması durumunda *zevi'l-erham'ın* mirasçı yapılması görüşünü benimsediğini belirtmiştir. O, bu görüşünü Nisâ sûresinin ilk âyetine dayandırmıştır.²⁷⁸ Döndüren, Kurtubî'den alıntılardığı bu bilgilere açıklama yapmış ve onu tefsirinde kaynak olarak kullanmıştır.²⁷⁹

Bu bağlamda bir diğer örnek Nahl sûresinin 95. âyetinde tespit edilmiştir. Bu âyetle “Allah’a verdiğiniz sözü, az bir dünya menfaatine karşılık değiştirmeyin. Eğer bilerseniz, Allah katındaki sizin için daha hayırlıdır.”²⁸⁰ buyrulmaktadır. O, bu konuda Kurtubî'nin “Bir davada haksız olarak lehine hüküm verilenin gerçeği bilmesi durumunda, deliller hakim tarafından tarafsız verilmiş olsa dahi, haksız kazancın helal olmayacağı hükmünü aktarmıştır. O, bunda Kurtubî'yi kaynak olarak kullanmıştır.²⁸¹

Müfessir, Kurtubî'nin sadece ahkâma dair görüşlerini kaynak edinmemiştir. Aynı zamanda onun, âyetlere bütüncül yaklaşımın bir sonucu olarak diğer alanlardaki da görüşlerine yer vermiştir. Mesela Âl-i İmrân sûresinin 42. âyetindeki “Ey Meryem! Allah seni seçti, seni tertemiz kıldı ve seni bütün kadınların üzerinde bir konuma yükseltti.”²⁸² âyetinin tefsirinde bu görülmüştür. Ulemanın çoğunluğuna göre kadınlardan elçi seçilmediği ancak, Kur'ân'da Hz. Meryem'in meleklerle görüşmesini ve onların Allah'tan haber getirdiklerini bildirilmesini dikkate alınmıştır. Buna göre Hz. Meryem, Kur'ân âyetleri ile kerametleri sabit bir “evliya”²⁸³ olduğunu Kurtubî belirtmiştir. Döndüren, onun bu görüşünü aynen alıp tefsirinde kullanmıştır.

Hamdi Döndüren, tefsirinde hanefî mezhebinin önemli âlimlerinden Cessâs'ın Ahkâmü'l-Kur'ân adlı eserinden de yararlanmaktadır. O, böylece ahkâm âyetlerine müfessirlerin farklı bakışlarını sunmak istemiştir. Örnek olarak Mâide sûresinin

²⁷⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 6/15.

²⁷⁹ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/410.

²⁸⁰ Nahl 16/95.

²⁸¹ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 5/183.

²⁸² Âl-i İmrân 3/43.

²⁸³ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 5/127.

5.âyetinde “*Mehirlerini verdiğiniz takdirde, îmân eden, hür ve iffetli kadınlar ve sizden önce kitap verilenlerin hür ve iffetli kadınları, zinâ etmemek ve gizli dost tutmamak şartıyla size helâldir.*”²⁸⁴ buyrulmuştur. Bu âyeti tefsirinde Döndüren, Cessâs’ın eserinden yararlanmıştır. Hz. Ömer’in Huzeyfe b. Yeman’ın yahudi kızıyla evlenmesini, müslüman kadınların aleyhine bir durum olacağı düşüncesiyle yasakladığını ²⁸⁵ belirten rivayete yer vermiştir.

Müfessirin Cessâs’ı kaynak olarak aldığı bir diğer örnek, Mâide sûresinin 33. âyetinde tespit edilmiştir. “*Allâh’a ve resulüne karşı savaşılanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezâsı,...bulundukları yerden sürgün edilmeleridir.*”²⁸⁶ buyrulmuştur. Döndüren, buradaki *sürgün* kelimesini, açıklamak için Cessâs’a müracaat etmiştir. Buradaki sürgünle hapis cezasının kastedildiğini belirtmiştir. Çünkü yol kesen eşkiyanın başka bir beldeye mücerret olarak sürgün edilmesinin, onun topluma vereceği zararı önleyemeyeceği açıktır. Onun toplumdan tecrit edilmesinin ancak hapsedilmesiyle gerçekleşeceği dile getirilmiştir.²⁸⁷ Görüleceği üzere Döndüren, âyetin tefsirinde hanefî mezhebinin önemli kaynaklarından Cessâs’ın Ahkâm’ından yararlanmıştır.

Bununla birlikte ahkâm tefsirleri alanında yazılmış, malikî mezhebinin öne çıkan âlimlerinden Ebû Bekir İbnü’l -Arabî’ye ait Ahkâmü’l Kur’ân’ından da yararlanmıştır. Örnek olarak haram kılınmış şeylerle tedavi²⁸⁸ başlığını açmıştır. Burada İbnü’l-Arabî’nin görüşüne başvurmuştur. Burada bir kimse murdar hayvanla tedaviye muhtaç olursa onu ya olduğu gibi kullanacağı veya yaktıktan sonra istifade edeceğini belirtmiştir. Yakmadığı takdirde değişikliğe uğrarsa tedavide kullanmasının ve üzerindeyken namaz kılmanın câiz olduğunu söylemiştir. ²⁸⁹ Böylece Döndüren, İbnü’l-Arabî’nin eserinden yararlanmıştır.

Ahkâm tefsiri alanında son dönemde yazılmış eserlerden olan Sâbûnî’nin Revâiû’l-Beyân fi Tefsiri Âyâtî’l-Ahkâm’ından da Döndüren yararlanmıştır. Örnek olarak Mâide sûresinin 5. âyeti burada örnek olarak gösterilmiştir. Ehl-i kitap kadınla evlenmek konusunda ondan yararlanmıştır. Açıklamalarda sadece İbn Ömer’in ehl-i kitabın kadınlarıyla evlenmeyi câiz görmediğini belirtmiştir. O, buna ek olarak konuyla ilgili Sâbûnî’nin yorumu eşliğinde İbn Ömer’in görüşüyle beraber sunmuştur. Sâbûnî, bu

²⁸⁴ el-Mâide 5/5.

²⁸⁵ Ebû Bekir Ahmed b. Ali Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân* (Beyrut, 1985), 2/397.

²⁸⁶ el-Mâide 5/33.

²⁸⁷ Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 2/412. Ayrıca bk. Döndüren, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 5/48.

²⁸⁸ Döndüren, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 1/308.

²⁸⁹ Ebûbekir İbnü’l-Arabî, *Ahkâmü’l-Kur’ân* (Beyrut-Lübnan, ts.), 1/78. Ayrıca bk. Döndüren, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 1/310.

hususla ibn Ömer'e yahudi ve Nasranî bir kadınla evlenme hususu sorulmuştur, O, Allah'ın müşrik kadınlarıyla mü'min erkeklerin evlenmesini haram kıldığına temas etmiştir. Hatta o, rabbim İsrâ'dır, demesinden daha büyük şirk olmayacağını söylemiştir. İbn Ömer'in bu sözü, kitabî kadınlarla evlenmenin haram olduğunu değil, mekruh olduğunu göstereceğini dile getirmiştir.²⁹⁰

Müfessir, sadece tefsir eserlerini kaynak olarak kullanmış değildir. Hatta o, sadece ahkâm tefsirlerini de kaynak olarak kullanmamıştır. Bununla birlikte Döndüren, diğer tefsir kaynaklarından da yararlanmıştır. Eserin son dönemde kaleme alınan eserlerden olmasının bir sonucu olarak, kendi zamanına kadar gelmiş özellikle tefsir alanında eserlerin bir sentezi olma özelliğini kazanmıştır. Müfessirin son dönem tefsir eserlerinden Hamdi Yazır'ın kaleme aldığı Hak Dini Kur'an Dili ile Süleyman Ateş'in yazdığı Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri gibi tefsirlerden yararlanmıştır. Yazır'ın tefsirinden gerek rivayetler ve gerekse görüşleri bakımından sıkça faydalanmıştır. Mü'min sûresinin 56. âyetinin tefsirinde Yazır'ın, o âyetin inişiyle ilgili iki rivayet olduğunu söylediğine vurgu yapmıştır. Buna göre bunların Kureyş müşrikleri olduğu veya Yahudiler olduğu ifade edilmiştir.²⁹¹ O, âyetin nüzul sebebi olarak Yazır'ın tefsirinden alıntı yapmıştır. Aynı zamanda Döndüren, Yazır'ın fikirlerine de âyetlerin tefsirinde yer vermiş ve bunlardan yararlanmıştır. Mâide sûresinin 13. âyetinden buna bir örnek verilmiştir. Âyetlerde yahûdîlerin verdikleri sözü tutmadıkları ve anlamları tersine çevirdikleri için lanetlendiklerine temas etmiştir.²⁹² Yazır, tefsirinde bu âyetin özeti mahiyetinde geçmiş affet ve gelecekte de her hainliği cezalandırma taraftarı olmamak gerektiğini dile getirmiştir.²⁹³ Müfessir, görüldüğü üzere Yazır'ın görüşlerine ya da eserindeki rivayetlere kendi tefsirinde de yer vermiştir. Böylece tefsirinde başka eserlerden olan tefsirlerden de yararlandığı netlik kazanmıştır.

Son olarak Döndüren, Süleyman Ateş'in tefsirinden yararlanmıştır. Bu bağlamda İsrâ sûresi 6. âyetindeki alıntısı buna örnek gösterilmektedir. Âyette *Bir süre sonra biz, sizi onlara karşı üstün kılmış, size mallarla ve oğullarla destek vermiş ve sayınızı da artırmıştık.*²⁹⁴ buyrulmaktadır. Ateş, ben-i isrâilin devamı olan yahudilerin, günümüzde yerli halkın haklarını gözetmeksizin, onların omuzları üzerinde bir saltanat kurmuşlarsa da, bunun ne kadar süreceğini, sadece Allah'ın bileceğini belirtmiştir. Genel olarak dünya ülkelerinin yahudilere güvenmediği bir gerçektir. Çünkü onların yüzyılların birikimiyle

²⁹⁰ Muhammed Ali Sâbûnî, *Kur'an'ı Kerim'in Ahkâm Tefsiri*, çev. Mazhar Taşkesenlioğlu (Şamil Yayınevi, ts.), 1/498.

Ayrıca bk. Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 3/200.

²⁹¹ M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Azim Dağıtım, 2017), 6/588.

²⁹² el-Mâide 5/13.

²⁹³ M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Azim Dağıtım, 2017), 3/203.

²⁹⁴ İsrâ 17/6.

ticarete büyük bir beceri kazanmaları sonucunda ülkelerin ekonomisini ele geçirdiği, büyük ülkelerdeki bankaların hakim ortağı olduğu, basını ellerinde tuttuğu, ülkelerin idâre sistemlerini kendi istediklerine göre dizayn ettiği bilinmektedir. Onlar bu, yönlendirmeleriyle ve ülke ekonomilerini yahudiler lehine sömürmektedir. Kurdukları banka sistemleriyle bir paranın değerini düşürüp, ötekini yükselterek bir anda milyonlarca insanı yoksullaştırmaktadır. Ayrıca mutlu azınlığın daha da zenginleşmesine yol açmaktadır. Dünya malına bu derece tamah etmeleri ve insanların rızklarıyla bu denli oynamaları, Allâh'ın gazabını üzerlerine çekmesiyle sonuçlanmıştır.²⁹⁵ Böylece Döndüren, günümüz Yahudilerinin durumu hakkında Ateş'in tespitlerine tefsirinde yer vermiştir.

2.4.8. Âyetlerin Yorumunda Bazı Fıkhi Kaynaklardan Yararlanması

Müfessir, gerek ahkâm âyetlerini işlerken gerekse âyetin ilgili konu başlığında fıkhi meseleleri işlerken pek çok fıkıh kaynaklarından istifade etmiştir. Ahkâm tefsirleri tefsir ve fıkıh ilminin kesişim noktasında bulunduğu için bu esere yönelim tefsirde olduğu gibi daha yoğundur. Ancak müellifin tefsirdeki mezheplerin eserlerine olan objektif tutumu fıkıh eserlerinde biraz daha hanefi mezhebine kaymıştır.

Fıkıh kaynaklarından özellikle Serahsi'nin Mebsut'u, İbn Abidin'in Reddû'l-Muhtar'ı ve Mevslî'nin el-İhtiyar'ı başvuru kaynaklarında önceliği almıştır. Müfessir, fıkıh ilmine dair konularda yakın geçmişteki yazılan veya günümüzde kaleme alınan eserlerden de faydalanmıştır. Ali Haydar Efendi'nin Düreru'l-Hukkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm, Ömer Nasuhi Bilmen'in Hukûk-ı İslâmiyye ve İstilâhat-ı Fıkhiyye Kamusu ve Büyük İslâm İlmihali, Ahmet Akgündüz'ün İslâm ve Osmanlı Hukûku Külliyyatı ve İslâm Hukuk Tarihi, Mukayeseli İslâm Hukûku, Günümüz Meseleleri ve İslâm Hukûkunda İctihad eserleriyle Hayreddin Karaman, müfessirin ilmi kaynağını oluşturan alimler olmuştur.

2.5. Âyetlerin Tefsirinde Diğer İslâmî Kaynaklardan İstifade Etmesi

Döndüren, Ahkâmü'l-Kur'ân adlı eserinde İslâmî ilimlerin diğer kaynaklarına müracaat ettiği görülmüştür. Kendi çalışmalarından da yararlanmıştır. Modern döneme ilişkin çalışmalardan da istifade etmiştir.

2.5.1. Modern Dönem Çalışmalarından Yararlanması

Döndüren, Modern dönem eserlerinden yeri geldikçe eserinde istifade etmiştir. Bu bağlamda, Celal Kırca'nın Kur'ân-ı Kerîm'de Fen Bilimleri, Celal Yeniçeri'nin Uzay Âyetleri Tefsiri, Fuat Sezgin'in Bilimler Tarihi gibi farklı ilmi disiplinlerdeki eserlerden

²⁹⁵ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988), 3/409.

istifade etmiştir. İslâmi ilimler konusunda da aynı dönemi paylaştığı Hayrettin Karaman'ın birçok eserlerini çalışmasında kullanmıştır. Ahmet Akgündüz'ün İslâm ve Osmanlı Hukûku Külliyyatı, ile Salih Akdemir'in Son Çağrı Kur'ân adlı eseri de müfessirin kaynaklarını oluşturmuştur. Cengiz Kallek'in Hz. Peygamber Döneminde Devlet ve Piyasa eseri de ekonominin dine bakan yönünü ele alan eser olarak kaynakları arasında sayılabilir.

2.5.2. Kendi Çalışmalarına Atıf Yapması

Hamdi Döndüren, eserini kalem almadan önce fıkıhla ilgili pek çok konuda eserler vermiştir. Kur'ân ahkâmında fıkıh alanında temayüz etmiş çalışmalarıyla öğrencilerine ve ilim dünyasına büyük katkıları olmuştur. İslâm ekonomisi alanında yaptığı çalışmalarla ayrıcalıklı bir konum kazanmıştır. Gelişen durumlara yeni çözümler sunmaya çalışmıştır. Ayrıca ilim dünyasında fıkıhtan yönünü tefsir ve Kur'ân ilmine çevirmiş ve bunu bir meal çalışmasıyla ortaya koymuştur. Meâli, aslında küçük bir ahkâmü'l-Kur'ân niteliği taşımıştır.

Müfessir, Ahkâmü'l-Kur'ân'ında, yazdığı bütün eserlerini kaynak olarak kullanmıştır. Çünkü tefsirinde ele aldığı âyetleri konu itibariyle başka eserlerinde araştırmıştır. İslâm ekonomisini konu edinen âyetlerde, İslâm Ticaret ve İktisat İlmihali adlı eserinden²⁹⁶ yararlanmıştır. Aile ile ilgili hükümlerde ise Delilleriyle Aile İlmihali²⁹⁷ adlı yapıtından kaynak vermiştir. Bazı konularda sadece eserine atıflar yapmış, bazı konularda ise çalışmasından bir kesiti Ahkâm'ına yerleştirmiştir.²⁹⁸

2.5.3. Kendi Dönemindeki Diğer Çalışmalardan Kaynaklar Vermesi

Müfessir, Ahkâmü'l-Kur'ân'ında hemen her konuda farklı bilginlerin çalışmalarına müracaat etmiştir. İslâmî ilimler çerçevesinde âyetin ilgilendiği konuda açıklamalar yaptığı gibi, aynı şekilde âyetin ilgili olduğu diğer ilimler çerçevesinde de açıklamalar yapmıştır. Ekonomi, astronomi ve biyoloji gibi pek çok alanda âyetin işlediği konuda kısa açıklamalar yapmıştır. Döndüren, bu açıklamalarda çoğu kez âyette bahsedilen konuyla ilgili özel bir eserin okunduğu izlenimini vermektedir. Bu durum, eserin tamamında neredeyse kendini göstermektedir. O, bu manada tüm kitapların, sadece kitabın anlaşılması için olduğu düşüncesiyle hareket ettiğini göstermiştir.

Müfessir, diğer eserlerinde daha çok İslâm'ın ekonomik alanda yeni uygulamalarıyla ilgili araştırmalara imza atmıştır. Bu durumda müellifin ekonomiyle ilgili çalışmaları ayrı bir ilgiyi ve tetkiki zorunlu hale getirmiştir. Hamdi Döndüren'in

²⁹⁶ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 9/270.

²⁹⁷ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 9/318.

²⁹⁸ Döndüren, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/67.

eserine kaynaklık etmesinde Feridun Ergin'in İktisat isimli eseri, ekonomi alanında kaynak bir eserdir. Hasan Doğruyol'un kaleme aldığı Gıdadaki Katkı Maddeleri ve Zararları gıdaları haramlığı konusunu işlerken başvurduğu kaynak olmuştur. Helal haram dengesine dikkat eden müellif, bu tutumunu ahkâm adlı eserinde de göstermiştir.

2.6. Kur'ân İlimleri Açısından Ahkâmü'l Kur'ân'ın Değeri

Döndüren'in Ahkâmü'l-Kur'ân adlı eseri Kur'an ilimleri açısından da önemli bir eser olarak görülmüştür. Eserden Kur'ân ilimleri bağlamında da önemli veriler bulunmaktadır. Onun bu yönünde metodunda açısından araştırılması gerekmektedir.

2.6.1. Nâsîh ve Mensûh İlmi

Nesih sözlükte, ortadan kaldırmak, ilga etmek, yok etmek, yazmak ve bir şeyi bir yerden başka bir yere aktarmak anlamlarına gelmektedir.²⁹⁹ Terim olarak ise, “Şer’i bir hükmü, bir başka şer’î delille kaldırmak yahut mukaddem tarihli bir nassın hükmünü, muahhar tarihli bir nas ile değiştirmektir.”³⁰⁰

Hamdi Döndüren nesih konusunda *وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَّكَانَ آيَةٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ*...³⁰¹ âyetini³⁰¹ ilgi tutmuştur. Yazar, “Biz bir âyetin yerine başka bir âyet getirdiğimiz zaman –ki Allah neyi indireceğini çok iyi bilir- onlar: “Şüphesiz bunları sen uyduruyorsun!” dediler.” şeklinde meal verdikten sonra nesih konusunu müstakil bir başlıkta ele almıştır. Nesh konusunda alimlerin ihtilaflarına değinmemiştir. Ancak neshin aklen mümkün olduğunu ve diğer semavi dinlerde varlığına değinen görüşlerin bulunduğunu belirtmiştir. Kur'ân'dan ve Hz. Nebi'nin sünnetinden deliller getirmiştir. Nesh içeren olayları ya da nasları aynı konu başlığında işlemiştir.

Müfessir, nesh konusundaki bu değerlendirmesiyle Kur'ân ilimlerindeki uzmanlığını da göstermiştir. Ancak genel yöntemini göz önünde bulundurduğumuzda okuyucuya Kur'ân ilimleri konularına derinlemesine bilgi vermemiştir. Fakat okuyucuyu konudan da habersiz bırakmadığı görülmüştür. Kur'ân'ın ahkâm yönünü önemseyen ve bunu bir araştırma konusu yapan tüm okuyuculara hitap ettiği görülmektedir.

2.6.2. Mekkî ve Medenî İlmi

Döndüren, Ahkâmü'l-Kur'ân'ında hükümler bağlamında mekkî ve medenî ilmine temas etmiştir. Kur'ân sûreleri, indiği döneme ve yere göre ihtiva ettiği konuların nasıl anlaşılması gerektiği âlimler tarafından ifade edilmiştir. Mekke ve Medine dönemlerinde Hz. Nebi'ye inen âyetlerin, bu kapsamda araştırılması da ayrı bir ilmin konusunu teşkil etmiştir. İslâm âlimleri hangi durumlarda âyetlerin Mekkî ya da Medenî sayılacakları

²⁹⁹ Râğîb el-İsfahânî, *Müfredât Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, çev. Mustafa Yıldız (İstanbul: Çıra Yayınları, 2020), 954.

³⁰⁰ Ahmed Hasan, “Nesh Teorisi”, çev. Mehmet Paçacı, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 3 (Nisan 1987), 105.

³⁰¹ En-Nahl 16/101.

konusunda farklı fikirler öne sürmüştür. En meşhur tanıma göre hicretten önce inen sûreler mekkî, hicretten sonra inen sûreler medenî kabul edilmiştir.³⁰² Mekkî ve medenî âyetlerin tespitiyle ilgili farklı görüşler öne sürülmüş olsa da genelde bu tanım kabul edilmiştir. Mekkî ve medenî âyetler, ihtiva ettiği konu bakımından da farklılık göstermiştir. Dönemsel olarak ihtiyaçlar açısından da aynı şekilde farklılık göstermiştir. Mekkî sûrelerde ya da âyetlerde daha çok inanca yönelik mesajlar bulunmuştur. Ancak medenî sûre ya da âyetlerde hüküm yönü ağır basmıştır.

Hamdi Döndüren, sûrelerle ilgili başlıkta kısa bir bilgi kartı oluşturmıştır. Burada mekkî ya da medenî olduklarına dair kısa bilgiler vermiştir. Sûre içinde farklı olarak Mekke’de ya da Medine’de nazil olan âyet varsa bunu da belirtmiştir. Ancak âyetlerin birebir tefsirinde bu konuya temad etmemiştir. Aynı zamanda sûrelerin içeriğinde de mekkî ya da medenî oluşlarına dair bir açıklama da yapmamıştır. Bütün bunlara karşın, Ulumu’l-Kur’ân’ın en önemli konularından biri olan mekkî ve medenî ilmiyle ilgili bazı açıklamaları olmuştur.

2.6.3. Esbâb-ı Nüzûl İlmi

Döndüren’in tefsir metodunda esbab-ı nüzule bağlı bir anlayışa temas edilmiştir. O, Kur’ân’ın Allah tarafından Hz. Resule indirilip ümmetine ulaştırmasında en temel amaç inancıyla, ibadetiyle ve ahlakıyla ideal bir mü’min oluşturmak olmuştur. Bu amaçla Allah âyetleri indirirken bazı yöntem farklılıklarını benimsediği anlaşılmıştır. Önceki ümmetlerden bir konuya örnek oluşturan hadiselerinden bahsetmiştir. Başka bir durumda o an oluşan duruma ya da sebebe göre hüküm açıklanmıştır. Bazen Hz. Nebi döneminde meydana gelen bir olay ya da ona yöneltilen bir soru sebep-i nüzul olmuştur. Bunların hemen ardından Allah, söz konusu olayla ilgili bir açıklama ya da yöneltilen soruya cevap niteliğinde olan âyet veya âyetleri indirmiştir.³⁰³

Müfessir Ahkâmü’l-Kur’ân tefsirinde âyetin eğer varsa sebep-i nüzulüne değinmiştir. Anlaşılması için ilgili âyette sebep-i nüzulün gerektirdiği durumu ve hükmü bilmek önem arz etmiştir. Hamdi Döndüren’in metodunda âyetin ilk olarak öz açıklamasına yer vermiştir. Ardından sebep-i nüzule müracaat etmiştir. Bu, onun tefsir anlayışının bir parçasını oluşturmıştır.

³⁰² Mustafa Kayhan, “Kâf Sûresi Örneğinde Mekkî Sûrelerdeki Medenî Âyetler Meselesi”, *Marife Bahar* 2014 (ts.), 133-135.

³⁰³ Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî, *Kur’ân İlimleri Menâhilü’l- İrfân Tercümesi*, çev. Halil Aldemir (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2015), 1/77.

2.6.4. Kasasu'l-Kur'ân İlmi

Kıssa sözlükte, izi takip etmek anlamına gelmektedir.³⁰⁴ Kur'ân'da amacına yönelik kıssanın kullanımı için yapılabilecek uygun kıssa tanımı ise; “ Önceden gelip geçmiş ümmetlerin hallerinden, geçmiş nübüvvetlerden, gerçekten yaşanmış hadiselerden –ki Kur'ân geçmiş olayların birçoğunu kapsamaktadır- ümmetlerin tarihinden haber vermesidir. Beldelerin/ülkelerin ve diyarların zikredilmesidir. Her kavmin/toplumun izlerinin sürülmesidir. Bütün bunların,(adeta) konuşma üslûbu içinde, oldukları hal üzere hikâye edilmesidir.”³⁰⁵

Müfessirin Kur'ân kıssalarına yönelik yaklaşımına bakıldığında âyet ile alakalı konu geldikçe kıssalara yer verdiği görülmüştür. Detaylı bir şekilde diğer konularda da yaptığı gibi bu konuda da âyetin devamına ayrı başlık açmış ve ayrı konu olarak işlemiştir. Nuh sûresinin 1 ve 4. âyetlerin tefsirinde müfessir Hz. Nuh'un hayatını ayrı başlıkta Kur'ân bütünlüğü çerçevesinde ele almıştır. Farklı âyetlerde geçen Hz. Nuh ile ilgili konuları bu başlıkta detaylandırmıştır. Hz. Yusuf'un hayatında da aynı şekilde ancak alakalı âyet geldikçe kıssalara yer vermiştir. Bununla birlikte kıssadan çıkarılacak uygulama ya da hükmü de konu olarak işlemiştir. Yusuf sûresi 1-6. Âyetleri zikredip Hz. Yusuf'un rüyasına değinmiştir. Âyetlerin devamında farklı bir başlıkta “Rüya ve Tabiri”³⁰⁶ni dini açıdan uygunluğunu işlemiştir.

Müfessir sadece peygamber kıssalarına değil, diğer örnek verilen kıssalara da yer vermiştir. İşlenen âyetlerde yeri geldikçe örnekliğine değinmiştir. Kıssanın detayına ve derinliğine göre ya âyetin kısa açıklamasında ya da ayrıca konu başlığında işlemiştir. örneğin Yasin sûresi 20-25. âyetlerde bahsedilen Habîb en-Neccar olayını âyetin devamında kısa bir şekilde ele almıştır.³⁰⁷ Aynı şekilde Kehf sûresi 32-34. Âyetlerde, varlıklı ve böbürlenlen bir kimse ile mütevazı bir mü'minin durumları karşılaştırılır.³⁰⁸ Bu âyetler de kısa açıklama şeklinde örnek ve çıkarılacak hikmet açıklanmıştır. Ancak Ashab-ı Kehf olayının anlatıldığı Kehf sûresi 9-12. Âyetlere bakıldığında konunun derinliği ve vereceği mesajın genişliği bakımından ayrı başlık altında ele alınmıştır. Bununla birlikte devam eden âyetlerde tekrar tekrar yeri geldikçe işlenmiştir.³⁰⁹

³⁰⁴ el-İsfahânî, *Müfredât Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, 794.

³⁰⁵ Ali Galip Gezgin, *Kur'ân'a Göre Empatik Anlayış* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019), 263.

³⁰⁶ Döndüren, *Ahkâmü'l- Kur'ân*, 5/24.

³⁰⁷ Döndüren, *Ahkâmü'l- Kur'ân*, 7/657.

³⁰⁸ Döndüren *Ahkâmü'l- Kur'ân*, 5/655.

³⁰⁹ Döndüren, *Ahkâmü'l- Kur'ân*, 5/625.

2.7. Ahkâmü'l-Kur'ân'ın Özgün Yönleri

2.7.1. Bilimsel Açıklamalara Yer Vermesi

Kur'ân-ı Kerîm'in ana konularından birisi de inanç konusudur. İnanç konusunun temelinde tevhid inancı mevcuttur. Allah, alemleri yaratan ilahın tekliğini akıl yürütme yöntemini kullandıracak delillerle işlemiştir. Kur'ân'da göklerin-yerin yaratılışları, insanın kendi fiziki durumları, hayvanlar âleminin esrarengiz sırları ile ilgili pek çok örnek vardır. Hatta bazı sûrelerin adı bile hayvan isimleriyle adlandırılmıştır.

Hamdi Döndüren, tefsirinde günümüzde bilim ve teknoloji alanında gelişmenin getirdiği yenilikler çerçevesinde konuların anlatıldığı âyetleri işlemiştir. Biyoloji, zooloji ve botanik gibi farklı ilim dallarına giren konuları, Allah'ın örnek sunmasındaki hikmetleri ele almıştır. Bu konuları işlerken yöntem olarak ayrı başlıkta müstakil olarak ele almayı tercih etmiştir. Evrenin yaratılışını anlatan “ أَوَلَمْ يَرِ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ “ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ ” O inkâr edenler gökler ve yer birbirine bitişik iken, onları Bizim ayırdığımızı ve canlı olan her şeyi sudan yarattığımızı görmediler mi? Hâlâ îmân etmeyecekler mi?”³¹⁰ âyetinde astronomi ilminin bing-bang teorisine değinmiştir. Konuyu müstakil başlığa taşımış ve astronomi ilminden bir kesit sunmuştur.

Müfessir bilimsel açıklamaları konunun derinliğine ele alırken bazı âyetlerde müstakil bir başlık açmadan özet açıklamayla da değinmiştir. İnsanın yaratılışını ele alan “ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى ” dır. 13- Ey insanlar! Doğrusu Biz sizi bir erkekle bir diğiden yarattık...³¹¹ âyetinde insanın yaratılışını biyoloji ilminin ışığında açıklamalar yapmıştır.

2.7.2. Kendi Görüşleri Yönünden Özgün Fikirleri

Müfessir, Ahkâmü'l Kur'ân tefsirini yazarken açıklanması gereken âyetlerin mealini yazdıktan sonra hiçbir rivâyet yoluna gitmeden önce kendi fikirlerini kısa bir açıklamayla sunmuştur. Akabinde Kur'ân'dan aynı konuyla ilgili âyetlere başvurmuştur. Âyetin ele aldığı konuyla ilgili, konu başlığı oluşturarak açıklamalar yapmıştır. Özellikle ekonomi alanında güncel olaylara uyarlayarak fikirlerini ortaya koymuştur. “Kendileriyle sözleşme yaptığınız kimselerin de paylarını verin...”³¹² mealıyla ele aldığı âyette sözleşme yapılan kimseleri ya da yeminlerinizi bağlayan kimseler ifadesinin, günümüz “teâvün ve tekâfül” esasına dayanan İslâmi sigortaların delili olarak³¹³ ele

³¹⁰ el-Enbiyâ 21/30.

³¹¹ el-Hucurât, 49/13.

³¹² en-Nisâ 4/33.

³¹³ Döndüren, *Ahkâmü'l- Kur'ân*, 2/508.

almıştır. Bu bilgilendirme sonrasında sigortacılıkla ilgili görüşlere ve kendi değerlendirmelerine yer vermiştir.

Hamdi Döndüren eserinde konu içeriğine göre sadece yeni gelişen konularda hükümlerin nasıl konulacağına yönelik fikirlerini beyan etmemiştir. Aynı zamanda Kur’ân ilimleri alanında da, tefsirin daha anlaşılır kılınması yönünden kendi fikirlerini ortaya koymuştur. Kur’ân âyetlerin muhkem ve müteşabih ayrımından bahseden “...Onun bâzı âyetleri muhkem olup, onlar Kitabın aslıdır. Diğerleri de müteşâbihlerdir”³¹⁴ mealindeki âyette Kur’ân’ın te’vili konusunu ele almıştır. Bu başlık içinde günümüzde müteşabih âyetlerin yeniden değerlendirilebileceğini belirtmiştir. Bugüne kadar ortaya koyulmuş bilimsel verilerle, gelişen teknolojiyle ele alındığında anlaşılabilir konuların olduğunu ifade etmiştir. Bu konu ile ilgili sunduğu akademik çalışmayı da okuyucunun istifadesine sunmuştur.

2.7.3. Mezhep Görüşlerini Eleştirmesi veya Takdir Etmesi

Ahkâm tefsirlerinde ve rivâyete dayalı tefsirlerde ilk adım besmelenin tefsiriyle başlamıştır. Döndüren de ilk olarak besmelenin tefsirini ele almıştır.³¹⁵ Hanefilere göre sûre başında bulunan besmelelerin hükmünü deliliyle zikretmiştir. Bununla birlikte Şafiîlerin ve Ahmet bin Hanbel’in de besmele ile ilgili görüşlerini nakletmiştir. Her hangi bir mezhep görüşünü ön plana almadan ve detaya girmeden bilgi vermiştir.

Müfessir ahkâm âyetlerinde konuyla ilgili mezheplerin rivâyetlerine yer verip konu ile ilgili fikrini beyan ettiği örneklerde vardır. Bakara sûresi 173. Âyette Allahu teala yenilmesi yasak yiyeceklerden bahsetmiştir. Döndüren âyetin tefsirinde ayrıca başlık açarak haram kılınanlara, zarurete, ruhsata ve azimet konusuna değinmiştir. Bu açıklamalarda tedavi amacıyla haramın meşruiyetini ele almıştır. Mezheplerin bu konuda da görüşüne yer verdikten sonra kendi fikrini Hanefî mezhebini tercih ederek belirtmiştir. Orta yol olarak, mutedil görüş olarak Hanefilerin görüşünü kabul etmiştir.

Döndüren, mezheplerin görüşlerini ele alırken her hangi bir mezhebe taraf olmadığı ve o mezhebin görüşlerini savunmaya girişmediği gözlenmiştir. Eşlerin boşanma sonrası tekrar evlenebilme meşruluğunu zikreden “Kadınları boşadığınız zaman iddet süreleri sona erince, aralarında meşrû şekilde anlaştıkları takdirde, onların (eski) kocalarıyla evlenmelerine engel olmayın.”³¹⁶ âyetinin nüzul sebebini işlemiştir. nüzul sebebinde velinin eski eşle tekrar evliliğe engel olduğunu ifade etmiş ve âyetin bunun üzerine indiğini belirtmiştir. Bu konuyu “ Evlilikte Velî’nin Rolü”³¹⁷ başlığında detaylı

³¹⁴ Âl-i İmrân 3/7.

³¹⁵ Döndüren, *Ahkâmü’l- Kur’ân*, 1/33.

³¹⁶ el-Bakara 2/232.

³¹⁷ Döndüren, *Ahkâmü’l- Kur’ân*, 2/498.

anlatmıştır. Mezheplerin bu konu ile ilgili görüşlerine yer verdikten sonra kendi görüşünü ifade etmiştir. Kendi görüşünü Hanefi mezhebinin görüşünü dışta bırakıp diğer üç mezhebin görüşünü dikkate alarak vermiştir. Onların görüşünü evlilikte rüşd sahibi olma kriterinde daha uygun görmüştür.

Müfessirin mezheplerin görüşlerine yer verme, onları eleştirme ya da savunma konusunda yöntemiyle ilgili çok detaya girmeden ancak yeri geldiğinde mezhep görüşlerine yer verdiği görülmüştür. Konularda mezhep tartışmalarını yoğun tutmamıştır. Okuyucuya konunun farklı yönlerini sunmak istediğini yönteminde göstermiştir. Bazı konularda da kendi fikrini beyan ederek mezheplerden birinin ya da birkaçının görüşünü tercih etmiştir.

2.7.4. Ahkâm Âyetlerinin Mevzûlarına Göre İşlenmesi

Hamdi Döndüren eserinde âyetleri ele almadan önce konu başlığını vermiştir. Özellikle ahkâm âyetlerine yönelik bir konu başlıklandırması yapmamıştır. Eğer âyet ahkâm âyetiye o zaman konu başlığı ahkâm konusunu içermiştir. Eserin geneline bakıldığında diğer pek çok ahkâm tefsirlerinden ayrılan yönü de budur. Sadece ahkâm âyetlerini ele almamış tüm Kur'ân'a bütüncül bakmıştır. Bu durumda konu kelimeler ile ilgiliyse başlığı bu şekilde yer almasına ya da siyer ile ilgiliyse bu şekilde başlık koymasını beraberinde getirmiştir.

Müellif tefsirinde âyetleri ele alırken âyetin işlediği konuyu başlık şeklinde yer vermiş ve okuyucuya âyetin konusu ile ilgili genel bilgi sunmuştur. Bununla birlikte ana konuyu âyetin tefsiri içinde ayrıca başlık içinde ele almıştır. Bu durum da okuyucuya âyetin konusu hakkında geniş bir bilgi imkânı sunmuştur. Yazarın genel itibarıyla eserinde ele aldığı konulara baktığımızda Temel İslâm Bilimlerinden konular işlenmiştir. Bununla birlikte güncel konulardan ve astronomi, fizik gibi diğer ilim dallarından da konular ele alınmıştır. Bu durum bize, tüm kitaplar bir kitabın anlaşılması içindir fikrini doğrular mahiyette olduğunu gösterir.

Müfessirin bu şekilde konuları sınıflandırması okuyucuda aradığı konuyu daha kolay bulabilme imkânı sağlamıştır. Örneğin; Maide sûresinin ilk beş âyetini müfessir, “Akitler, Hac ve Umre Yasakları, İyilikte Yardımlaşma, Helal-Haram Gıda, Ehl-i Kitap Kadınla Evlenmek, İnançsız Amel”³¹⁸ şeklinde “Bâb 1” diyerek başlıklandırmıştır. Konuya bakıldığında içeriğinde ahkâm konusu da, ahlak konusu da bulunmaktadır. Bunlardan herhangi biri hakkında araştırma yapmak isteyen okuyucu konunun ana

³¹⁸ Döndüren, *Ahkâmü'l- Kur'ân*, 3/144.

profilini görecektir. Konun içeriğine bakıldığında da sadece akitler bahsinde fıkıh kitaplarında bulunabilecek detayda ele alındığı görülmüştür.

Döndüren bâb başlıklarını sadece ahkâm âyetlerine koymamıştır. Âyet sırasına göre hangi konu işlenmişse, konu başlığı açılmıştır. Aynı şekilde içeriğinde detaylı ayrıca bir başlıkta da konusunun muhteviyatına göre başlık açılmıştır. Bu durum ahkâm âyetlerinde daha detaylı ele alındığı görülse de diğer konularda kelim, İslâm tarihi ya da tasavvufa dair konular da olsa ayrı başlıkta değinilmeden geçilmemiştir. Mü'min sûresi 45. Âyet ele alınırken bab başlığında "...Kabir Azabı,.." ³¹⁹ işlenmiştir. Âyet ele alınırken de "Kabir Azabı" başlığı açılmış ve genişletilerek yeniden dirilme ile birlikte detaylı işlenmiştir. Esas itibariyle kelim ilminin sınırlarına giren konu iken Kur'ân ortak parantezinde detaylı bir şekilde ve ayrı başlıkta konu müfessir tarafından işlenmiştir.

³¹⁹ Döndüren, *Ahkâmü'l- Kur'ân*, 8/270.

3. SONUÇ

Kur'ân insanlara rehber ve hidayet olarak Allah tarafından gönderilmiştir. Dinin temel kaynağı olan Kur'ân, Müslümanlara rehber olması yönüyle, her dönemde müfessirler tarafından ele alınmış ve yüzlerce ciltlik tefsir eserleri ortaya koyulmuştur. Kaleme alınan her yeni eser, kendinden önce yazılan eserlerden istifade ederek zengin bir kaynak havuzu oluşturmuştur.

Son dönem âlimlerinden Hamdi Döndüren, kendisini fıkıh alanında temayüz edecek şekilde yetiştirmiş ancak bu bağı tefsir ve Kur'ân ilimlerine de taşımıştır. Bu çalışmamızda konu olarak, tefsir alanında yazdığı Ahkâmü'l-Kur'ân'ı ele alınmıştır. Çabası dinin uygulanabilirliğini daha çok ön plana çıkarmak olarak söyleyebileceğimiz müfessir eserlerinde bunu göstermiştir. Ahkâmü'l Kur'ân da bu amaç çerçevesinde ele alındığı aşikârdır. Okuyucu kitlesi geniş tutulmaya çalışılmıştır. Her kesimden kimsenin gelip okuduğunda kendisine pay çıkarabileceği bir dil kullanmıştır.

Ahkâmü'l Kur'ân'da, müfessir tarafından sadece ahkâm âyetleri ele almamıştır. Kur'ân'a bütüncül yaklaşmış ve tüm âyetleri tefsir etmiştir. Nadir ahkâm tefsiri eserlerinde gördüğümüz bu yöntem bu eser için bakıldığında şu amaçları taşıdığı düşünülebilir. İlk olarak; Kur'ân'ın her hükmü farklı disiplinle için de olsa bir hüküm içerir. Ahlak kaidesi, itikad kaidesi ya da fıkıh kaide gibi. İkincisi Kur'ân bütünü bağlamında âyetleri birbirini tefsir eden bir kitaptır. Doğru anlaşılması için bütünün ele alınması gerekir. Bu yönüyle bakıldığında ahkâm âyetlerinden farklı olarak kıssalardan da hüküm çıkarılabileceği müfessir tarafından gösterilmiştir.

Ahkâmü'l Kur'ân ele alınırken son dönem eserlerinden olması hasebiyle maziden gelen muazzam bir kaynak arşivi bulunmaktadır. Her dönem İslâm âlimleri önceki dönemlerden ya da kendi dönemlerinden eserlerden esinlenerek kitaplar yazmışlar ve kaynaklar literatürüne eklemişlerdir. Bu noktada Hamdi Döndüren'in de bu kaynaklardan bolca istifade ettiği bariz görülmüştür. Bu döneme kadar ele alınmış pek çok eser zengin bir kaynak oluşturmuştur. Eser incelenirken aynı zamanda şimdiye kadar ele alınan eserlerin de sentezi olarak düşünülebilir.

KAYNAKÇA

- Altıkulaç, T. (2002). *Kurtubî, Muhammed b. Ahmed* (C. 26, ss. 455-457). TDV Yayınları.
- Altıntaş, R. (2017). Konyalı Mehmet Vehbi Efendi'nin (1862-1949) kelami yönü. *Şehir ve Alimleri*, 355-369.
- Altuntaş, U. (t.y.). *Cessâs'ın Ahkâmü'l-Kur'ân adlı eserinin dilbilimsel tefsir açısından incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane.
- Ateş, S. (1988). *Yüce Kur'ân'ın çağdaş tefsiri*). Yeni Ufuklar Neşriyat.
- Ateşyürek, R. (2003). Mehmet Vehbi Efendi. İçinde *DİA* (C. 28, ss. 540-541). TDV Yayınları.
- Büyüker, K. (2016). Son devir ilim ve mücadele adamlarından Konya'lı Mehmet Vehbi Efendi. *Diyanet Aylık Dergi*, 308, 62-63.
- Cerrahoğlu, İ. (2015). *Tefsir tarihi* (7.). Fecr Yayınları.
- Cessâs, E. B. A. bin A. (1985). *Ahkâmü'l-Kur'ân*).
- Çetiner, B. (1988). Ahkâmü'l- Kur'ân. İçinde *DİA* (C. 1, ss. 551-552). TDV Yayınları.
- Demirci, M. (2009). *Kurtubî'nin "El-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân" adlı eserinin tefsir usulü açısından değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Deniz, H. (2021). *Celal Yıldırım'ın ilmin ışığında asrın kur'ân tefsiri adlı eserinde tefsir metodu*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
- Döndüren, H. (2020). *Ahkâmü'l-Kur'ân* . Erkam Yayınları.
- Döndüren, H. (2021). *Delilleriyle ticaret ve iktisat ilmihali*. Erkam Yayınları.
- Döndüren, H. (2015). *Delilleriyle hac ve umre*. Erkam Yayınları.
- Döndüren, H. (2016). *İslâm hukukuna göre günümüzde vakıf meseleleri*. Erkam Yayınları.
- Döndüren, H. (2016). *Kur'ân ve sünnete göre güncel fikhî meseleler*. Erkam Yayınları.
- Döndüren, H. (2020). *Delilleriyle aile ilmihali*. Erkam Yayınları.
- Döndüren, H. (2021). *Delilleriyle ticaret ve iktisat ilmihali*. Erkam Yayınları.
- Döndüren, H. (1996). İslam ekonomisinde sermaye birikimi ve kullanılma yöntemleri. *İlam Araştırma Dergisi*, 1(2).
- Döndüren, H. (1998a). Bir fakih olarak Ebussuud. *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, 264.
- Döndüren, H. (1998b). Zamanın ve şartların değişmesiyle islami hükümler değişir mi? *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 7(7).
- Döndüren, H. (2003). Sosyal değişme karşısında islam hukuku ve yeni yaklaşımlar. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 1, 29-50.

- Dönmez, K. (2009). *Mukâtil B. Süleyman'ın fikhî görüşleri (Kitâb'u Tefsir-İ Hamse Mie Âye Min-el' Kur'an Bağlamında)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Duman, M. Z. (1987). Tabiûn döneminde tefsir faaliyeti (Meşhur Müfessirler, Kaynakları ve Bu Tefsirin Değeri). *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, 209-238.
- Ebû Ca'fer et- Tahâvî. (2012). *Ahkâmü'l-Kur'an* (DR. Mustafa Genç, Çev.; C. 1). Beka Yayıncılık.
- el-İsfahânî, R. (2020). *Müfredât Kur'an kavramları sözlüğü* (M. Yıldız, Çev.; 6. Baskı). Çıra Yayınları.
- Ensari, A. (2018). Celal Yıldırım ve Kur'an ahkâmı tefsiri = Celal Yıldırım and His Work in Turkish on Tafsir Titled "Kur'an Ahkâmı". *The Journal of Academic Social Science Studies [JASSS]*, 72, 311-328.
- ez-Zürkânî, M. A. (2015). *Kur'an ilimleri menâhilü'l- irfân tercümesi* (H. Aldemir, Çev.; C. 1). Beka Yayıncılık.
- Gezgin, A. G. (2019). *Kur'an'a göre empatik anlayış*. Rağbet Yayınları.
- Gökmen, R. (2008). *Kurtubî tefsîri mukaddimesinin tefsir usûlündeki yeri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Gölcük, Ş., & Toprak, S. (2010). *Kelam tarih- ekoller-problemler*. Tekin kitabevi..
- Güngör, M. (1993). *Cessâs* (C. 7, ss. 427-428).
- Güngör, M. (1996). *Kur'an tefsirinde fikhî tefsir hareketi ve ilk fikhî tefsir*. Kur'an Kitaplığı.
- Hasan, A. (1987). Nesh teorisi (M. Paçacı, Çev.). *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 3, 102-106.
- ibnü'l-Arabî, E. (t.y.). *Ahkâmü'l-Kur'an* (2003. bs.).
- İltaş, D. (2010). Tahâvî. İçinde *DİA* (C. 39, ss. 385-388). TDV Yayınları.
- İsmet Ersöz. (1988). Ahkâmü'l-Kur'an. İçinde *DİA* (C. 1, s. 552). TDV Yayınları.
- Karaoğlu, A. (2011). "Konyalı Mehmed Vehbi Efendi'nin "ahkâm-ı Kur'âniye" ve "Muhammed Ali Es-Sâbûnî'nin 'revâiu'l-beyan' adlı eserinin mukayesesi". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Kurtubî, E. A. M. bin A. el-Ensârî. (2017a). *El-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'an* (C. 6).
- Kurtubî, E. A. M. bin A. el-Ensârî. (2017b). *El-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'an* (C. 5).
- Mehmet Vehbi. (t.y.). *Ahkâm-ı Kur'âniye* (4. bs). Üçdal Neşriyat.
- Özcan, E. (2022). Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin revâ'i'u'l-beyân tefsirindeki tercih yöntemi. *Muhammed Ali es-Sâbûnî ve Tefsir İlmindeki Yeri*, 179-204.

- Sâbûnî, M. A. (t.y.). *Kur'ân'ı Kerîm'in ahkâm tefsiri* (M. Taşkesenlioğlu, Çev.). Şamil Yayınevi.
- Soyarslan, Z. (t.y.). *Tahâvî (Ö.321/933) Ve Cassâs (Ö.371/981) örneğinde iki hanevî ahkâm tefsirinin mukayesesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Şimşek, N. (2023). *Ahkâm Tefsirlerinde kadına bakış: Kurtubî'nin "‘el-câmi' li-ahkâmil'- Kur'ân'" adlı tefsiri örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize.
- Turgay, N. (2010). Tabiûnun/Tabiilerin tefsir ilmindeki yeri. *Bilimname*, VIII(18), 93-114.
- Türker, Ö. (2020). Mukâtil b. Süleyman. İçinde *DİA* (C. 31, ss. 134-136). TDV Yayınları.
- Uçar, S. (2024). *Ahkâm âyetlerinin yorumlanmasında kıraat farklılıklarının etkisi (Tahâvî örneği)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bayburt Üniversitesi, Bayburt.
- Yavuz, Y. V. (1988). Ahkâmü'l-Kur'ân. İçinde *DİA* (C. 1, s. 553).
- Yazır, E. M. H. (2017a). *Hak dini Kur'ân dili*). Azim Dağıtım.
- Yazır, E. M. H. (2024). *Kur'ân'ı Kerîm Türkçe meâli ve muhtasar tefsiri*. Çelik Yayınevi.
- Zehebî, Muhammed b. Huseyn, et-Tefsîl ve'l-mufessirûn, Dâru'l-Erkâm, Beyrut tsz.

ÖZGEÇMİŞ

Hamide Yiğit, ilköğretimi Burdur Mehmet Akif Ersoy İlköğretim Okulu'nda tamamlamıştır. Lise öğrenimini 28 Şubat döneminde inanç özgürlüğüne getirilen kısıtlamadan dolayı başörtüsüyle gidebildiği tek okul olan, Açıköğretim lisesinde tamamlamıştır. Önlisans olarak Anadolu Üniversitesinde 2008 yılında İlahiyat eğitimine başlamış ve buradan 2010 yılında mezun olmuştur. Süleyman Demirel Üniversitesinde lisans eğitime devam etmiş ve 2013 yılında lisans eğitimini tamamlamıştır. 2014 yılında Milli Eğitim Bakanlığında öğretmen olarak göreve başlamıştır. 2020 yılında Gümüşhane Üniversitesi Temel İslâm Bilimlerinde Yüksek lisans eğitime başlamıştır. Halen öğretmen olarak görev yapan Hamide Yiğit evli ve bir çocuk annesidir.